

N Á R O D O P I S N Á

revue

3 / 2005

NÁRODOPISNÁ REVUE 3/2005, ročník XV
(XLII. ročník Národopisných aktualit)
VYDÁVÁ Národní ústav lidové kultury, 696 62 Strážnice, ČR (IČ 094927)

RREDAKČNÍ RADA: Jan Blahůšek, Hana Dvořáková, Richard Jeřábek, Eva Krekovičová, Jan Krist,
Vlasta Ondrušová, Martina Pavlicová, Karel Pavlišťík, Daniela Stavělová, Martin Šimša,
Lucie Uhlíková, Marta Ulrychová, Miroslav Válka

Šéfredaktor: Jan Krist
Redaktorka: Martina Pavlicová
Výkonná redaktorka a tajemnice redakce: Lucie Uhlíková
Výtvarná spolupráce: Dana Chatrná
Tisk: LELKA, Dolní Bojanovice

Datum vydání: 30. září 2005
ISSN 0862-8351

N Ā R O D O P I S N Ā

revue

3/2005

OBSAH

Studie

O lidovém stavitelství a památkové péči (<i>Alena Dunajová</i>)	139
K problematice dřevěných komunikačních staveb. Kryté mosty a lávky na západní Moravě (<i>Miroslav Válka</i>)	145
Dům v Kašavě, čp. 83 (<i>Markéta Hanzlíková</i>)	154
Čerešníkův mlýn v Nové Lhotě (<i>Petra Kalábová</i>)	162
Vznik a sídelní uspořádání obce Nová Lhota (<i>Martin Šimša</i>)	167

Fotozastavení

Dílo lásky a úcty (<i>Daniel Drápala</i>)	178
---	-----

Společenská kronika

Dopis přáteli (k jubileu Klimenta Navrátila) (<i>Jan Pavlík</i>)	184
Za Miroslavou Ludvíkovou (<i>Hana Dvořáková</i>)	185
Vzpomínka na Zdenu Kyselou (<i>Martina Pavlicová</i>)	185
Zemřel Zdenek Hanzl (<i>Jana Pospíšilová</i>)	186

Konference

Mezinárodní seminář o ochraně památek lidového stavitelství (<i>Jitka Matuszková</i>)	186
Malé dejiny velkých událostí (<i>Jana Nosková</i>)	187

Výstavy, exkurze

Rajža na Moravsko (<i>Josef Oriško</i>)	189
Patton Memorial Plzeň – Památník americké armády 1945 (<i>Marta Ulrychová</i>)	190
Tři severská muzea v přírodě (Kodaň, Odense, Oslo) (<i>Miroslav Válka</i>)	191

Festivaly

Jubilejní Jihočeský folklorní festival v Kovářově (<i>Jan Krist</i>)	193
Myjava 2005 (<i>Jan Krist</i>)	194
Strážnice 2005 aneb Stížnost na neodpovědnost dr. Karla Pavlišťika, jakož i spravedlivá mu odplata (<i>František Zborník</i>)	195

Recenze

J. Matuszková – V. Kovářů: Vinohradnické stavby na Moravě (<i>Miroslav Válka</i>)	198
B. Blažek: Venkovy. Anamnéza, diagnóza, terapie (<i>Miroslav Válka</i>)	199
A. Vondrušková – I. Prošková: Krajkářství (<i>Josef Jančář</i>)	200
V. Šabić: Ruho. Clothes (<i>Alena Jeřábková</i>)	201
Giřa – díla – giřora. Písňe olašských a usedlých Romů (<i>Marta Toncrová</i>)	201
L. Brázdilová: Etnografie vyškovského jazykového ostrova (<i>Josef Jančář</i>)	202
M. Škvírová – K. Mlateček: Rostěnice – Zvonovice (<i>Jan Krist</i>)	203

Zprávy

Ceny České národopisné společnosti za rok 2004 (<i>Miroslav Válka</i>)	203
--	-----

Resumé

204

O LIDOVÉM STAVITELSTVÍ A PAMÁTKOVÉ PÉČI

Alena Dunajová

Pojem lidové stavitelství zahrnuje veškeré tradiční stavební projevy venkovského a maloměstského prostředí, popřípadě okrajových čtvrtí větších měst na podkladě lokální tradice a přírodního prostředí.¹ Obecně byly (a mnohdy stále jsou) lidové stavby považovány za dílo neškolených tvůrců (v starší odborné literatuře anonymně vtažených do kategorie lid). S postupujícím bádáním se stále více ukazuje neudržitelnost této představy. K řadě lidových staveb můžeme např. díky archivním výzkumům doložit stavební plány vypracované vrchnostenskými architekty a školenými staviteli. Jeden autorizovaný plán mohl sloužit ke stavbě více objektů i v různých vesnicích jednoho panství apod. Nejen ve městech, ale také na venkově působili řemeslníci specializovaných profesí (nejčastěji z nejbližších městeček). Zvláštností oproti městskému prostředí byl však evidentně vysoký podíl vlastní práce stavebníka na stavbě.²

Památku chápeme v širším smyslu slova jako konkrétní místo (solitér, soubor staveb, urbanistická situace) zakotvené v kolektivní paměti určité společnosti. V dnešní době se však v našich podmínkách objekt stává památkou bez ohledu na kolektivní paměť, zapsáním do státního seznamu nemovitých a kulturních památek ČR. Proces zaplání začíná u jedince – ať již odborníka nebo laika, který si všimne výjimečných hodnot stavby a dokáže definovat svůj návrh natolik přesvědčivě (podle vydaného metodického postupu), že příslušní úředníci ministerstva kultury prohlásí navržený objekt či usedlost za kulturní památku. Aby bylo možné zajistit pro stanovené kulturní památky vhodné, nejlépe tradiční prostředí, existují rovněž formy plošné ochrany, zahrnující ochranná pásma vytyčená okolo již prohlášených kulturních památek, památkové rezervace a památkové zóny. Nejprísnejšímu výběru by měly podléhat památkové rezervace. Aktem prohlášení začíná památka zasahovat do života různým společenským, profesním a zájmovým skupinám i konkrétním jednotlivcům. Slouží-li památka lidového stavitelství jako místo k bydlení (v případě obytných domů, jichž je většina), nebo k jakékoli zájmové či profesní činnosti, pak je to vlastník a všichni obyvatelé či uživatelé. Dále se stává středem zájmu odborníků, hlavně památkářů, a vzhledem k zákonu o státní památkové péči se jí musí zabývat úředníci. Může vzbudit rovněž zájem některého jednotlivce – laika. Každý z těchto lidí má na památku vlastní

názor, který je vytvořen na základě vzdělání a individuální paměti, včetně jisté míry kolektivního chápání u vlastníků. Odraz názorů a vnímání památkáře-etnologa bude patrný z následujících řádků.

Zájem o lidové stavby u nás vychází z českého národního uvědomění zaměřeného na podpoření národní identity v 19. století. Konkrétně se projevil v koncipování Národopisné výstavy československé (1895), která poprvé předvedla vlastenecké veřejnosti kopie staveb lidové architektury (lidových tvůrců). Také pro většinu dnešní populace se pod termínem lidový dům, lidové stavitelství či lidová architektura vybavují muzeálně prezentované stavby, tak jak je znají z muzeí v přírodě.³ Od šedesátých let 20. století začali památkáři sestavovat seznamy zachovaných staveb v přirozeném prostředí, které pak byly státem uznány za kulturní památky.

V poslední době se stávají kulturními památkami „zapomenuté“ objekty v málo přístupných místech, které ovšem nelze navštívit jako nějaký hrad, zámek, kostel či významný měšťanský dům. Při příjezdu do obce laik často ani nepozná, který z řady navzájem podobných domů je památka (nemá žádné označení), v méně přístupných místech, kam noha památkáře dlouho nevstoupila, nemá o existenci kulturní památky tušení ani starosta obce, a při výměně vlastníka mnohdy ani sám vlastník.

Cestu památky zahajuje jednotlivec, jenž odhalil starobylost, dokonalost hmotného provedení, harmonii, zapůsobila na něj specifická atmosféra či zistně počítá se státním příspěvkem na opravu. Další kroky vedou ke státní legislativě. Metodický pokyn Ministerstva kultury ČR ze 17. 5. 2000 určený organizacím státní památkové péče upozorňuje, že „základním cílem všech kulturních státních hodnot vytvořených v minulosti v jejich autentickém stavu, na původním místě a v dochovaném prostředí pro další generace“.

Pokud jde o aspekt minulosti, všechny stavby s výjimkou replik tento požadavek splňují. Jak moc je ona minulost vzdálena, není v našem případě až tak podstatné. Právě způsob, jakým žije minulost skloubená s nejmodernější současností, z nich vytváří významné kulturní hodnoty. S přenesenými stavbami lidového charakteru se mimo muzea v přírodě setkáváme velmi málo. O míře zachovalosti prostředí, v němž se konkrétní stavba nachází,

rozhodne subjektivní vnímání skupiny lidí. Problematickou se stává otázka autenticity. Nelze si vypomoci tím, že stanovíme styl, popřípadě styly, v nichž jsou objekty vystavěny. U tohoto typu staveb se můžeme spokojit s nalezením slohových ohlasů, které mají při řešení otázky autenticity ovšem pouze dílčí význam. Jak lze v případě vesnické stavby charakterizovat autentický stav? Snad českým ekvivalentem „původní“? Jde snad o podobu, jakou měly stavby před dvěma staletími, nebo například na počátku 19. století? Co by se však potom stalo s nerůznějšími stavbami chlévů, s přístavbami prvorepublikových verand atd.? Zbourat? V případě, že odstraníme ony chlévy, ztratí vesnické usedlosti svou kulturní identitu, umocňovanou jejím postupným vývojem. A co potom budeme chránit a zachovávat pro příští generace? Kdyby se stavby dnes prohlašované za kulturní památky staly oficiálně památkami například na konci 19. století,⁴ jistě by se dochovaly archaičtější podoby jednotlivých stavebních prvků, přišli bychom však právě o drobné objekty, jež k vesnickým stavbám rozhodně patří, a o veškeré stopy „módních trendů“ ve výzdobě i nejrůznějších stavebních prvcích. Vzhledem tomu, že jedním ze základních znaků tohoto specifického typu památek je jejich přirozený vývoj v čase (výměna nepotřebného a nefunkčního), je tedy zřejmé, že na autenticitě chápáné ve smyslu původnosti musí ztroskotat zodpovědné prohlášení objektu za kulturní památku. Soustředme se raději na další, přesnější české významy zkoumaného termínu – věrohodnost a pravost, které umožňují snadněji vynést soud o autenticitě staveb a takto je označit.

Pomineme-li mimořádné události (požár, válka, dlouhodobá neúdržba aj.), dospěla každá usedlost, dům, mlýn ad. většinou přirozeným vývojem do současného stavu.⁵ My však stojíme u prohlášené, státem chráněné památky před rozhodnutím, zda je žádoucí – v případě, že fyzická životnost není u konce – zasahovat do jejich dalších osudů. Pokud návrh na prohlášení za památku zpracovává pracovník památkové péče, je přesvědčen, že je to vůbec to nejlepší, co mohlo daný objekt za dobu jeho existence potkat. Stavba by tu měla zůstat zachována co nejdéle a nejlépe na věky. Ale v jaké podobě? Nemůže se pak stát, že dobře míněný čin (tedy prohlášení za památku) zapříčiní to, že příštím generacím sice zbude hodnotný obraz dovednosti předků (v lepším případě, kdy není třeba do stavby vážněji zasahovat), ale z vlastní stavby, která díky tvořivému přístupu svých vlastníků žila v průběhu času a aktivně ovlivňovala své okolí, zůstane zakonzervovaná schránka, něco jako vycpané zvíře v muzejní

expozici? K tomu, jak má památkář postupovat, aby k něčemu takovému u vesnických staveb – památek lidového stavitelství nedocházelo, žádnou metodiku nenajde.

Dobová podoba domů, vzhled i kvalita dnes zkoumaných prvků souvisely s osobností, postavením a přístupem konkrétního vlastníka. Znalosti a zkušenosti profesionálů – specializovaných řemeslníků (místních či přichozích odjinud) byly konfrontovány s osobním názorem a představami formovanými vlivem místní tradice každého vlastníka, jeho sociálním postavením, místními přírodními podmínkami. V neposlední řadě se orientovala podle dobového vkusu, přetaveného individuálním pojetím každého školeného či neškoleného tvůrce. Osvědčené elementární metody a materiály prověřené generacemi předků se staly základem a my je dnes nazýváme tradičními.⁶ Podle potřeb se domy renovovaly, rozšiřovaly, vše staré a nevyhovující se nahrazovalo novým. Každý vlastník měl přirozené právo vtisknout do mu (svému obydlí) stopu svého bytí. Výsledek působení těchto lidí hodnotíme s odstupem času kladně, působí na nás harmonicky a pozitivně. V době svého vzniku mohly být a mnohdy i byly svými současníky považovány za pokleslé a nevkusné.⁷

Při stavbě či dalších stavebních úpravách většinou neměli stavebníci ambice, aby jejich dílo uchovávalo minulost (respektive, aby žilo na věky). Stavěli proto, aby zajistili vhodné místo pro kolektivně prožívaný čas v jejich současnosti a potomkům v budoucnosti. Minulost chápali v souvislosti s tradicí jako dobu limitovanou osobními vzpomínkami na předky a zážitky z dětství.⁸ Případnou prezentaci vlastní osobnosti, zdůraznění důležitosti a výjimečnosti vlastní stavby aplikovali ve vesnickém prostředí pouze atypičtí stavebníci (fara, veřejná budova, majetkově odlišní, bohatí jedinci). Stejně principy ve výstavbě se uplatňovaly jak na vesnici, tak ve městě. Vyšší podíl vlastní práce na vesnických stavbách ve srovnání se stavbami městskými souvisí s charakterem zemědělské produkce, větším chovem domácího zvířectva atd.

Z výše uvedeného vyplývá, že jedním ze základních znaků „lidových staveb“, přesněji staveb trvale užívaných k bydlení, ať ve vesnickém či městském prostředí, je jejich přirozený vývoj. Co však tímto pojmem rozumíme? Jde o proces, kdy usedlosti nepůsobily jako neživé jednotky, s nimiž si nevěděli jejich obyvatelé rady, ale aktivně se proměňovaly v souvislosti s historickými událostmi, sociálně ekonomickými možnostmi majitele, přírodními poměry, ale také podmínkami a nařízeními stanovenými vrchností vztahující se k materiálu, velikosti parcely, topeništi atd.

Principiálním zásahem se stala např. změna krovu pro nové, moderní, nehořlavé krytiny, na nichž participovala vrchnost v souvislosti s vydáním protipožárních nařízení.⁹ Ve jménu logické ochrany majetku a životů se měnila postupně tvář usedlostí i celých vesnic. Nešlo tedy o nějaký nekontrolovaný proces odvislý čistě od přání a umu vlastníka. Domy také nevznikaly přímo pod rukama svých vlastníků, nýbrž za pomoci zednických mistrů, tesařů, truhlářů, kovářů a dalších řemeslníků působících v rámci určitého prostředí nejen na venkově, ale i ve městě, a od poloviny 19. století doložených plánů panských stavitelů a architektů s určitým rukopisem. Dobová uniformita zejména raabizačních vesnic je patrná dodnes.

Ve stejném duchu lze uvažovat i o termínech tradiční vývoj, tradiční stavby. Pojem tradiční dle *Slovníku synonym* je možné nahradit termíny obvyklý, navyklý, konvenční, zvykový.¹⁰ Musíme si uvědomit, že tradiční a obvyklé bylo především neodlišovat se od názoru kolektivního prostředí vesnice, než setrvávat na zvyklostech předchozích generací. Tradičně se vyvíjel jak dům na vesnici, tak ve městě (tradiční vesnický a městský dům). Jako příklad lze uvést proměny půdorysu usedlostí obce Zvonovice na Vyškovsku, dle dochovaných mapových podkladů obce, které dokládají od 18. století kontinuitu urbanistického uspořádání obce. Nápadná je markantní změna půdorysu vlastních usedlostí v časovém rozmezí od konce 18. století (mapa od Jana Antonína Kroupala) do roku 1826 (mapa stabilního katastru – indikační skica). Na indikační skice se objevují usedlosti většinou podélně orientované k návsí s trojstranným obestavením dvora (na rozdíl od jednoduchých příčně nebo podélně orientovaných půdorysů do tvaru L – tzv. hákový půdorys z Kroupalovy mapy). Navíc se před většinou domů objevil představený rizalit – žudr (nastala změna v bydlení, móda žudrů?). Dle J. Maci (*Pollauer Heimatbuch*. Wien 1994) se do 17. století stavěly v Pavlově obytné domy ze dřeva. Když přestala vrchnost dodávat dřevo, nastala vlna hliněného stavitelství (nabíjené zdivo, nepálené cihly).

Používané tradiční stavební postupy v minulosti usnadňovaly stavebníkům – stavitelům řadu rozhodnutí, nedovolily však svobodné prosazení vlastní individuality.¹¹ V případě výzdoby i některých stavebních prvků je zřejmá touha alespoň po napodobení bohatších, dokonalejších slohových staveb. Subjektivní přístup majitele při každé nové stavbě i sebemenší opravě zajistil stavbám přirozenost a věrohodnost, a tím nás přiměl zachovat je jako doklad lidového stavitelství. Patrně po každé dokončené opravě byl majitel se svým dílem spokojen a líbilo se

mu. O čem však vypovídají domy prohlášené za kulturní památky a tudíž opravované pod dohledem památkářů? Ztotožňují se s nimi jejich obyvatelé? Aktivní uživatel domu se bohužel nezmění v pasivního jen v případě, že se jeho názory na stavební úpravy vlastního domu ztotožní s požadavky pověřeného památkáře.

Tradiční objekty v obcích, v nichž byly dochovány celé soubory lidových staveb, působí nesporně na své okolí, ať již po stránce estetické, pramenné, posilují regionální povědomí, identitu atd. Díky faktu, že se staly kulturními památkami, sami o sobě ztratily funkci přirozeně se rozvíjejícího sociálního subjektu. Tohoto zřejmého jevu si v první řadě všímají jejich uživatelé. Pro obecnou neznalost či špatnou informovanost, k nimž můžeme v řadě případů přičíst totální absenci regionální či lokální identity, vztahu k tradici a ke kořenům (dosídlené oblasti po druhé světové válce), působí na příslušníky tradičního vesnického společenství někdy dokonce až kontraproduktivně. Nedostatek informací vytváří prostor jak pro svobodnou fantazii (která je sice přirozená v lidovém prostředí, ale vytržená z kontextu působí spíše negativně), tak umožňuje hromadné přijímání mediálně nabízených podnětů, nemajících s tradičním stavitelstvím nic společného. (Jde zejména o stavby vytvořené na základě katalogů, rádobý reminiscence na tradiční stavby, příslušníky bývalého vesnického společenství považované za dokonalé, architektky pak označované nepříliš vhodným, i když pravděpodobně výstižným názvem „podnikatelské baroko“.)

Novodobým vstupem do zažitého stereotypu, determinovaného zejména kritériem funkčnosti a praktičnosti, se stala snaha zakotvit do kolektivní paměti české společnosti 20. století tzv. lidovou stavbu jako projev vlastní, ovšem přesně definované identity. Tento uvědoměle řízený proces se setkává s mnohem větším úspěchem u lidí, kteří v takových stavbách nežijí. Pro začlenění vlastní stavby do individuální paměti přímých uživatelů přispívá zejména jejich medializace, vyzdvihující jejich výjimečnost a jedinečnost. Mnohdy ovšem vyúsťuje v jasnou komercializaci, kterou místní rozhodně neodsuzují a nevnímají jako něco nepřirozeného a nezdravého. Je otázkou, do jaké míry slouží ve prospěch vlastní památky. Zda například takto získané finanční prostředky, které vedou k zajištění údržby stavební schránky, přispějí i památkovým hodnotám kulturní památky.

Přímé prosazování památkové péče zákon ukládá městským úřadům. Ty by se měly řídit pokyny a expertním vyjádřením odborných pracovníků – památkářů na památ-

kových ústavech. Osobnost památkáře, jeho subjektivní přístup závislý i na typu vzdělání (humanitní, technické – absolvent architektury nebo stavební fakulty), utváří směr památkové péče určitého regionu.

Při posuzování památkově hodnotných staveb je příkládán obecně (laická veřejnost i památkáři) značný zřetel estetickému hledisku. Pro památkáře je typická především úporná snaha o zachování již zmíněné „autenticity“. Samotnou autenticitu lze chápat jako pojem zahrnující v sobě řadu konkrétních dílčích autenticit.¹² Při studiu namátkově vybraného spisu – odborného vyjádření – můžeme číst pokyny k opravám vesnického domu „...zůstanou zachována původní oka, původní dveře, původní dispozice, původní půdorys“. Skoro by se dalo uvažovat, že zůstane-li zachována například nadpoloviční většina původních stavebních prvků a forem, výsledek rekonstrukce nemůže být jiný než původní, dalo by se říci autentický. Opak je však pravdou. Završení této odborně řízené činnosti rozhodně nemůže být ani původní, ani pravé. Asi se dá přiblížit k tvaru věrohodnému, absolutní věrohodnosti však při cílené odborné regulaci dosáhnout nelze. Vlastním odborným posouzením pak ztrácíme autenticitu pro autenticitu (autenticitu památkářskou pro autenticitu skutečnou).

Když cestujeme po venkově (ať už u nás nebo v zahraničí), přitahují naši pozornost prosté domy, vyhlížející výrazně archaicky. Uchvacuje nás téměř bezchybná harmonie, s jakou byly vsazeny do okolní přírody. Vyhovují našemu estetickému citění a zcela splňují naše představy o pravém vesnickém sídle, v němž bychom tak rádi přebývali, ale bohužel (nebo snad naštěstí) v nich působíme jen jako návštěvníci. Míra vnějších, odborných zásahů do jejich existence, se však diametrálně liší. Například v českých obcích rumunského Banátu se kromě prostých, námi preferovaných staveb, setkáváme běžně s objekty, jejichž movitější majitelé okrášlili hladkou, pro ně obyčejnou fasádu něčím zajímavým – barevnými zrcátky či pestrými keramickými obklady. Barevné a trpytivé dekorace nesou i fasády nově postavených domů na vesnicích Zakarpatské Ukrajiny. Naše estetické citění velí rozhodně tyto fantastické ozdoby odstranit. Není však tento projev zcela přirozený u stavby, kterou my sami označujeme za lidovou? Škodí něčemu kromě našeho vkusu? Vzpomínám si na setkání pracovníků památkové péče s některými vlastníky (tzv. kontrolní den) v památkové rezervaci souboru vinných sklepů Petrov–Plže,¹³ kterého jsem se zúčastnila v roli jakéhosi učedníka. Při prohlídce

jednoho sklepa jsme vyslechli nadšenou řeč jeho majitele s nádechem patřičné hrdosti, který se nám chtěl pochlubit novou omítkou na stropě šije. Šlo přímo o patent místního zedníka, zaváděný ve zdejších sklepech – krápníkovou omítku s nádechem modré barvy, vytvořeným přidáním skalice modré. V tom okamžiku mě napadlo, že v těchto konzervách přece jen existuje život. Byla to vlastně jen drobná módní estetická úprava na „etiketě konzervy“, která zůstala jinak neporušená. Přesto se v zápise objevilo: „Neprodleně odstranit“.

V této souvislosti by se hodilo upozornit rovněž na názor jednoho z propagátorů již zmíněné národopisné výstavy, horujícího, jak jinak, než pro ryzost a pravost lidových staveb. Ten si v textu bezplatné přílohy Českých novin¹⁴ stěžuje na to, že vlivem modernizace mizí z našich vesnic tradiční lidové stavby, které jsou dnes [před sto lety] k nalezení již jen v málo přístupných místech vzdálených od běžných turistických cest a železničních tratí. Dnes nastal posun v tom, že právě místa vyznačovaná na turistických mapách vydáváme za pravověrné a jedinečné památky lidového stavitelství (Pavlov, Petrov–Plže, Rymice, atd.) Nadšení zastánci stavební čistoty také u lidových staveb jsou součástí společností každé doby. Neměl by ovlivňovat profesionální přístup. Zapomenuté a památkáři neobjevené ryze tradiční stavby existují naštěstí dodnes.

Pomineme-li hodnotu historickou a hodnotu individuální jedinečnosti, existuje v praxi nepsané pravidlo, že dle použitého materiálu a přímo úměrně velikosti objektu se zvětšuje šance vlastníka na uplatnění soukromých požadavků při stavebních úpravách. U malých, zejména roubených staveb se v případě nároků na opravu trvá na zachování *status quo*. Je jasné, že takové stavby nemohou splňovat požadavky a potřeby většiny dnešní populace na bydlení, a proto jsou také v této podobě jako prostor pro trvalé přebývání striktně odmítány. V takovýchto objektech dožívají staří lidé, nebo slouží jako muzea.

Schránku těchto staveb ožívují specifickým způsobem chalupáři, jejichž romantické představy, odrážející se ve vnitřním i vnějším pojetí, je bezpečně identifikují a odlišují od běžně využívaných objektů uvnitř vesnické zástavby. Stále více se objevují případy mladých lidí, kteří vyhledávají tuto formu bydlení vycházející z touhy po návratu k tradičním formám života. Objekt přijímají za svůj jako celek (včetně výzdobných prvků vážících se k dřívějším majitelům, mnohdy i příslušníkům jiného etnika), který chtějí uchovat a rozvíjet ve stejném duchu. V souladu s obecným trendem odcházejí mladí lidé

z vesnic do měst za prací a zdánlivým komfortem, a naopak obyvatelé měst hledají únik před hektickým způsobem života v poklidných vesnicích uprostřed přírody, ať již právě formou chalupářství nebo trvalého bydlení. Všechny tyto změny mají za následek pochopitelně také proměnu tradičního vesnického společenství.

Velké množství objektů změnilo původní funkci ať již celého areálu, nebo alespoň jednotlivých částí spojených s tradičním hospodařením. Svou dřívější náplň pozbyly budovy mlýnů, lisoven, ale také malé většinou roubené stavby. Nejčastěji se setkáváme s tím, že si soubor staveb označovaný jako rolnická usedlost ponechal svůj půdorys, hmotové a prostorové uspořádání i vnitřní dispozici, ve skutečnosti však tento význam již dávno nenaplní, protože slouží pouze jako obytná jednotka. Hospodářské stavby se nově využívají jako prostory pro uskladňování nevhodících se věcí, nebo se mění na garáže, koupelny, sauny, prostory hnojišť na bazény a ozdobná jezírka, vše spojené se současnými potřebami a představami o modernu a krásnu. Ovšem všechny úpravy provedené více či méně citlivým způsobem a zasahující do podstaty staveb jsou dílem skutečného vývoje, i když někdy vyvolané násilnými vnějšími vlivy.

U široké veřejnosti panuje názor, že vlastníkům kulturních památek nejsou povolovány žádné stavební úpravy. A pokud ano, tak s velkými potížemi, za všech okolností musí vše vypadat jako staré. Ideálním stavem je možné označit usedlost, jejíž dochované historické, kulturní a estetické znaky jsou nesporné a v níž probíhá kontinuálně aktivní život vycházející z tradičních životních forem. V praxi se lze s tímto případem setkat v zanedbatelném procentu.

Bylo by proto vhodnější počítat s reálnými případy, kdy dožívají stavební materiály i celé objekty, domy jsou modernizovány podle narůstajících nároků na životní prostor apod. V případě objektů, které prodělaly výrazné stavební zásahy do své podstaty (nebo výměna dožilých stavebních materiálů zapříčinila, že jde prakticky o novostavby), by měl být opuštěn strach před soudobým přirozeným nevkušem, který káže setrvat památkářům na pozicích neústupných obhájců jednou vyslovené mnohvrstevnaté památkové hodnoty, a mělo by se přistoupit k výrazné selekci objektů prohlášených za kulturní památky lidového stavitelství. Rolnická usedlost, která je i přes zachování řady dílčích autenticit kompletně přestavěná a proměněná (a navíc doplněná třeba novým bazénem na zahradě) ztrácí totiž věrohodnost, pravost i původnost.

Ideálního, tedy památkářského, vztahu majitele k vlastnímu domu asi nedocílíme, ale hodně bychom se k němu mohli přiblížit důslednou výchovou a osvětou, vycházející z mnohaleté moudrosti lidstva – navracet se ke svým kořenům a neodmítat staletími prověřené zkušenosti předků. Současně je nutné počítat s přirozeným citem vlastníků, kterým je touha po novém a moderním. Neexistuje žádné oficiální ani neoficiální stanovisko, jakým směrem se má ubírat výchova nejširší veřejnosti pro vytvoření „správných“ představ o památkách uložených hluboko v podvědomí. Můžeme nastolit rovněž otázku adaptace: kdo se vlastně musí přizpůsobit a komu, dům, památkář, vlastník?

Obydlená stavba (ať ve vesnickém či v městském prostředí) je specifickou kategorií památky, kterou lze úspěšně chránit pouze tehdy, přihlédneme-li k ní jako k živoucí, přetváření schopné hmotě. To byla vždy její charakteristická vlastnost. Pro poznání budoucích generací, posílení národní i lokální identity, je nutné zachovat také tradiční zakonzervované typy. Mělo by být ovšem zřejmé, zda památková péče chce chránit a ošetřovat stavbu či komplex staveb jako přesný příklad tradičního stavitelství na daném území (z čehož logicky vyplývá, že prohlášením za kulturní památku končí její přirozený vývoj a nastává jeho – pokud možno – co nejdokonalejší konzervace), nebo zda je cílem kontinuálně působící a trvající živý tvar. V druhém případě by pak neměl být problém s přiměřenou přestavbou funkčně nevyhovujících prostor spojenou s architektonickým tvořením v podobě variací na klasický model. Pohoršení nad vlastním, i když z estetického hlediska nepříliš vyhovujícím projevem (tvůrčí invencí majitelů, např. na fasádách) by potom nemělo logicky své oprávnění. Samozřejmě za předpokladu, že nebudou zničeny dosud zachovalé historické stavební prvky či materiály a stavby si ponechají svou historickou věrohodnost. V tomto případě by snad postačila některá z forem plošné památkové ochrany (nevýhoda pro vlastníka z praktického hlediska). Stejně jako fyzickou devastaci či úplné zničení kulturní památky lze považovat za prohru památkové péče moment, kdy vlastník domu prohlásí, že fasádu udělal tak, jak si myslel, že se bude líbit konkrétnímu památkáři. Ten by měl působit jako skutečný odborník a znalec ducha doby, prosazující nadčasový cíl vycházející z tradičního modelu, jenž zajistí stavbám přirozenou věrohodnost, nikoliv, aby „vypadaly jako.“ Je však rovněž nutné se zamyslet, kam až lze dojít s opravou lidových kulturních památek v momentě, kdy budeme nahrazovat

poškozený materiál stejným, a to pokud možno klasickou řemeslnou metodou. Například při opravě krovu renesančního zámku nám i v případě jeho kompletní výměny zůstává stále zachován objekt vykazující soubor vlastností označovaných jako památková hodnota (snížena byla hodnota stáří). Pokud vyměníme (obvykle za státní příspěvek) celý krov a většinu roubeného zdíva u malé roubené stodoly, výsledkem je opět roubená stodola. Stále však kulturní památka? Může existovat kulturní památka s absencí hodnoty stáří? Výměnou veškerého původního materiálu vzniká novostavba, kterou v případě, že má význam pro svého majitele, okolí, a je prakticky využívána (nejlépe k původnímu účelu), lze považovat za památku lidového stavitelství.

Dalo by se říci, že po linii památkové péče se problematika lidových staveb zdá být řešitelná. Co však ostatní zástavba našich vesnic, bude i nadále tradiční? Těžko si připouštíme představu, že by se jednou staly předmětem zájmu památkové péče patrové domy s rovnou střechou, které stejně jako na počátku 19. století domy se žudry se staly módní záležitostí vypovídající o dobovém vkusu a představách o luxusním bydlení určité doby. Stejně jako jindy v historii nebylo navázáno na stavební model předků a byl převzat jednoduše jiný model. Na jedné straně existuje určitá (natolik zjednodušená, že došlo k jejímu zkreslení), dalo by se říci kolektivní představa lidového domu,¹⁵ ovlivněná propagandou pozitivní (informace vedené ze zasvěcených odborných kruhů a lidmi vycházejícími z tradičního prostředí, jež se snaží zpopularizovat lidovou kulturu) i negativní (z komerčních pozic). Na druhé straně trvá skutečná lidovost,

kteřou zajišťuje přirozenost vývoje v čase (včetně oněch každoročních „proměn“ staveb spojených jejich běžnou údržbou). Ta ovšem z bezpečnostních důvodů – obav z necitlivých zásahů, málokdy prohrává se stavebně historickými, kulturními a estetickými hodnotami.

Tradiční formy žijí stále například u vinohradnických staveb, ať mají schránku vytvořenu před sto lety z kamene, nepálených cihel či z novodobých nepřírodních materiálů, nebo u kuchyní, které jen pozvolna ztrácí význam hlavní společenské místnosti v domě atd. Přes veškeré společenské změny se tedy i v současné době dá u lidového stavitelství počítat s tradicí.

Naše společnost obecně představuje obraz, v němž došlo k razantnímu přerušení přirozené časové linie a následně k naprostému zhroucení celistvosti času, oslabení kolektivní sounáležitosti v běžném životě, projevuje se citelné uzavření do soukromí i rozpor mezi individuálním a kolektivním stanoviskem. Zachování staveb lidového stavitelství přispěje k rozšíření vědění o způsobu života lidí a jejich znalostech a dovednostech v minulosti, jež jsou východisky pro studium a pochopení současného. Jsou také významnou složkou zachování rodinné sounáležitosti (k jednotlivým částem domu se vážou osobní příběhy tradující se z generace na generaci), částečně jsou projevem etnické, ale více lokální identity, obohacují nejen svou vypovídací hodnotou, ale také nezapomenutelnou atmosférou. V případě, že o tyto stavby bude mít oficiální zájem instituce státu v podobě prohlášení za kulturní památky, dostane se jim vážnosti a opravdovosti. Měli bychom si však klást otázku, zda a jakým způsobem jsou vůbec schopny v naší společnosti přežít.

Poznámky:

1. Vařeka, J.: *Vývoj a koncepce studia lidového stavitelství v Českých zemích*. Zprávy památkové péče 55, 1995, s. 95-99.
2. Přestože mnoho diskutovaný a nepřesný termín lidový fakticky přesně nedefinuje charakteristiku předmětných staveb, bude v tomto příspěvku používán z důvodu, že je i přes svou nelogičnost všeobecně používán a zažitý.
3. První na našem území bylo Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, založené v roce 1925 bratry Jaroňkovými.
4. Např. v tisku k Národopisné výstavě československé 1895 pisatel hovoří o tom, jak se každý kraj chlubí svou rázovitostí, krojem, lidovým uměním i památkami...
5. Do přirozeného vývoje řadíme řadu nezbytných renovací, oprav a úprav, které její tradiční uživatelé museli provádět v průběhu existence stavby.
6. S pozitivní konotací tohoto pojmu.
7. Německý etnograf Hans Nauman (*Primitive Gemeinschaftskultur*, 1921 a *Grundzüge der deutschen Volkskunde*, 1921), který vyšel

z teze švýcarského etnografa Eduarda Hoffmana-Krayera, dospěl tak daleko, že vytvořil teorii pokleslých kulturních hodnot (gesunkenes Kulturgut), podle níž lid neprodukuje, pouze reprodukuje.

7. Srov. Assmann, J.: *Kultura a paměť*. Praha: Prostor 2001.
8. Již požární řád Josefa II. (královský patent z roku 1755) zakazuje např. dřevěné komíny, pavlače a půdní obytné místnosti.
9. Pala, K. – Všianský, J.: *Slovník českých synonym*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1994.
10. Srov. Day, Ch.: *Duch a místo*. Brno: ERA 2004.
11. Srov. Líbal, D.: *Autenticita památek a historických sídel*. Zprávy památkové péče 6, 1995, s.185-188. Dále Kroupa, P.: *Čas a autentická památky*. Institucionální výzkum SPÚ v Brně z roku 2003.
12. Jde o nejstarší rezervaci lidového stavitelství na území Moravy.
13. Ze dne 5. června 1895. Příloha byla vydávána u příležitosti Národopisné výstavy československé v Praze.

K PROBLEMATICE DŘEVĚNÝCH KOMUNIKAČNÍCH STAVEB. KRYTÉ MOSTY A LÁVKY NA ZÁPADNÍ MORAVĚ *Miroslav Válka*

Jedním z problémů, který řešil klasický národopis a před kterým stojí i současná etnologie,¹ je otázka identifikace jevů tradiční lidové kultury, tedy vymezení vlastního předmětu studia. V době konstituování oboru jím byl venkovský lid a jeho kultura, ale s postupným zánikem jevů tradiční lidové kultury v důsledku modernizace života se předmět studia modifikoval a orientoval i na jiné sociální skupiny a na jevy netradiční. Bylo to dáno i novým pohledem na kategorii lidu, protože ve změnách podmínek industriální společnosti 20. století už nevyhovovala a byla anachronická. Jak problematická jsou kritéria lidovosti, lze dokumentovat i na poměrně marginálním jevu materiální kultury, jaký představují komunikační stavby, konkrétně kryté dřevěné mosty a lávky pro pěší. Můžeme na nich demonstrovat také problémy metodologického a terminologického charakteru nebo důsledky nedostatečné interdisciplinární spolupráce mezi technickými a společenskými vědami, spojené s publikováním neúplných, zavádějících nebo přímo chybných údajů.

Most je symbolem civilizace. I když lze namítnout, že mostní útvary vytvořila i příroda, jde o náhodná díla, která se stavitelskou činností člověka můžeme stěží konfrontovat. Přírodou se člověk snad inspiroval, neboť povalený strom přes vodní tok ho mohl vést k obdobnému řešení přechodu přes přírodní překážku nebo vodoteč. Různé kultury a etnika vytvořily od antického starověku komunikační stavby, které jsou projevem jejich technických znalostí a konstrukčních možností.

Vedle známějších kamenných staveb se v minulosti běžně budovaly mosty dřevěné, a to jak v městském prostředí, tak na venkově v místech komunikačně frekventovaných. Dokladem je snad nejznámější evropský dřevěný most – Kappelbrücke – ve švýcarském Lucernu. Vznikl ve 14. století jako součást městského opevnění. Zastřešení bylo vybudováno v 17. století a barokního charakteru je také charakteristická malířská výzdoba. Po požáru v polovině devadesátých let 20. století byl zrekonstruován a dále náleží k turistickým atrakcím města. Alpské země, Rakousko a Švýcarsko spolu s Německem náležejí dodnes k zemím s největší frekvencí dřevěných mostních konstrukcí v Evropě.²

Z českého prostředí máme doloženy asi nejstarší pozůstatky dřevěného mostu z 9. století v Mikulčicích, v jednom z center Velké Moravy. Zbytky mnoha desítek kůlů nad fortifikačním příkopem byly interpretovány jako pozůstatek hradištního mostu ukončeného v palisádě mostní branou. Vyobrazení dřevěného, už krytého mostu najdeme na Komenského mapě Moravy z dvacátých let 17. století, a to na vedutě Znojma umístěné spolu s vedutami Polné, Olomouce a Brna u horního okraje mapy. Z realistického vyobrazení je patrný ve spodní části stavby, překonávající řeku Dyji, bedněný plášť, sedlová střecha krytá deskami, z vlastní konstrukce jen řada dřevěných sloupů, na nichž most spočívá v řečišti a které nesou střešní konstrukci.

Vývoj inženýrského stavitelství vedl od 18. století k preferování trvanlivějších a pevnějších materiálů (kamene, oceli) a technicky dokonalejší konstrukce posunuly mostní architekturu kupředu. To vše vedlo k opouštění dřeva jako stavebního materiálu pro mostní konstrukce v městském prostředí a na frekventovaných místech dál-

Dřevěný krytý most přes řeku Dyji na vedutě Znojma. Komenského mapa Moravy, dvacátá léta 17. století.

kové dopravy. Dřevěné mosty a lávky pro pěší se dále budovaly hlavně ve venkovském prostředí, kde sloužily komunikačním potřebám jedné lokality, nebo konkrétního vlastníka pozemků. Odtud také pramení zájem etnografů o dřevěné mostní stavby, zvláště kryté.

Výzkum dřevěných komunikačních staveb je interdisciplinární záležitostí. Problematika je samozřejmě frekventována v technické literatuře, ať je koncipována z hlediska kulturně historického, nebo stavebně technického, jako např. *Most v kultuře lidstva* od Josefa Riegra³ nebo *Dřevěné mosty I.* Jiřího Šimka, sloužící jako učební text Vysoké školy dopravní.⁴ Z technických lexikálních příruček, které máme v současnosti k dispozici, lze uvést dvě. *Encyklopedii mostů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* (1999, 2002²) vydal v nakladatelství LIBRI dlouholetý badatel o mostním stavitelství Dušan Josef.⁵ V publikaci najdeme přehled historického vývoje mostního stavitelství a faktografické informace o zachovaných nebo už zaniklých dřevěných stavbách, včetně mapky jejich výskytu. Výběrová bibliografie přináší soupis dalších technicky zaměřených děl, slovníků a encyklopedií. Druhou lexikální příručkou jsou čtyřdílné *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I – IV* (2001–2004), kolektivní dílo vzniklé pod vedením Hany Hlušíčkové.⁶ Srovnáním obou příruček a vlastivědné a etnografické literatury však objevíme jisté nesrovnalosti v historických a geografických údajích i v technických parametrech popisovaných staveb.

Krytý most přes Svratku v Unčíně. Foto B. Vavroušek 1922.

Pramennou základnu studia dřevěných mostů tvoří také nepostradatelné ikonografické doklady, do 19. století obrazové a kresebné, různě rozptýlené a obtížně shromažďované. Fotografická dokumentace, snadněji dostupná, je uložena ve fotoarchivech muzejních institucí regionálních i centrálních, v ústavech památkové péče i na akademických pracovištích. Konkrétně lze uvést cennou pozůstalost Bohuslava Vavrouška, uloženou v archivu Akademie věd České republiky v Praze. Vavrouškovy snímky pocházejí převážně z prvních dvou desetiletí minulého století a zachycují funkční dřevěné mostní stavby z českých zemí, okrajově i ze Slovenska a Podkarpatské Rusi.⁷ Ve fotoarchivu Etnologického ústavu AV ČR v Praze jsou uloženy fotografie různých autorů, jež mezi jinými podrobně dokumentují krytý dřevěný most na jihočeské Švarcavě u Soběnova (bývalý okres Kaplice), sloužící při chytání plaveného polenového dřeva, podobně jako lávka „rechle“ v Českém Krumlově – Novém Spolí.⁸ Mezi další dokumentované mosty náleží arkádový most v Koči u Chrudimi, mlýnský most v Pekle u Vamberka, most přes Ohři v Radošově, krytý most bez bočního bednění v Havlovicích (okr. Trutnov), unčínský most na Svratce nebo dřevěný krytý most přes Ohři v Chebu.

K studijním účelům slouží také sbírka mostních modelů, uložená ve fondech Muzea dálnic a silnic České republiky na zámku ve Velkém Meziříčí. Vznikala od roku 1978 za spolupráce Stavební fakulty a Fakulty architektury Vysokého učení technického Brno a jejím iniciátorem byl D. Josef. Fond je zaměřen na technicky a historicky pozoruhodné mostní stavby, zejména na dřevěné kryté mosty a lávky a na kamenné stavby zdobené barokními soškami.

Z rozsáhlého fondu dřevěných komunikačních staveb věnovala etnografie širší pozornost jen krytým mostům a lávkám, protože vykazují krajové zvláštnosti na rozdíl od jednoduchých druhů lávek a mostů, které jsou po celém území Moravy a Slezska zhruba stejně konstrukčně řešeny a neodlišují se výrazněji od podobných staveb v jiných oblastech.⁹ Heslo „krytý most“ najdeme v encyklopedii *Lidová architektura*¹⁰ a obdobně nazvanou stať také v monografii *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku* od V. Frolce. Že názor na lidovost dřevěných komunikačních staveb nebyl jednoznačně přijímán, svědčí Menclova syntéza¹¹ i kapitola o lidovém stavitelství v *Československé vlastivědě* (1968), kde

v obou údaje o těchto objektech absentují. Přesto lze konstatovat, že i starší časopisecké práce prezentují dřevěné mostní stavby jako projevy lidové provenience a součást tradiční kultury. Za jednu ze složek vesnického stavitelství považuje komunikační stavby také Lubomír Procházka v informačním letáku k výstavě *Mosty, lávky, brody, cesty*, kterou uspořádalo Středočeské muzeum v Roztokách u Prahy během sezony 1998.¹² Problematika mostní architektury se objevila také na semináři *Vesnické technické památky – nevýrobní objekty*, který se konal v říjnu 2004 v Regionálním muzeu ve Vysokém Mýtě. Příspěvky publikovány zatím nebyly.

Z metodického hlediska lze shrnout, že etnografický výzkum probíhal formou terénních výzkumů, během nichž vznikala fotografická, výjimečně plánová a kresebná dokumentace. Bádání doplňovalo omezené studium archivních pramenů. Technicko konstrukční otázky se nesledují, spíše kulturně historické a sociální. Terminologii zvláštní obor nevytvářel, vycházel z terminologie stavebnětechnické. Monografická nebo širší komparační práce zatím nevznikla.

Přestože dřevěné kryté mosty a lávky se nacházely po celých českých zemích, pro některé regiony se staly díky své četnosti jakýmsi regionálním specifikem a dostaly se i do širšího povědomí prostřednictvím vlastivědné a odborné literatury. K těmto regionům patřilo např. Vítkovsko v povodí horní Odry¹³ nebo západní Morava s údolím Svratky (a jejích přítoků) či Oslavy. V Čechách jsou kryté mosty dokumentovány v povodí horní Vltavy, Ohře nebo na východočeských řekách.

V našem příspěvku se podrobněji vrátíme ke stavbám na horní Svratce, o nichž sice existuje etnografická a vlastivědná literatura a neopomíjejí je ani nové lexikální příručky, nicméně s některými nepřesnostmi a faktografickými chybami. Jen pro dokreslení situace uvádíme, že dřevěné kryté mosty jsou na horní Svratce nebo jejích přítocích doloženy in situ, či už jen prameny v Doubravníku, Nedvědicích, Bořínově, Štěpánově (dva), Dalečíně a v Unčíně, na přítocích Svratky pod Pernštejnem a ve Strážku. Břehy Svratky spojovaly v minulosti také menší kryté dřevěné lávky sloužící jen pěším. Jedna z těchto lávek dosud stojí na Prudké, druhá v osadě Švařec.

Větší badatelská pozornost se dřevěným krytým mostům a lávkám na Svratce věnovala až v době jejich zániku. Ze starší literatury lze uvést turisticko vlastivědnou příručku, kterou o povodí horní Svratky vydal v roce

1903 Jan Evangelista Nečas.¹⁴ Uveřejněné fotografie průtecké lávky a černvířského mostu mají pro nás značnou vypovídací hodnotu. Naproti tomu jen torzovitě informace přináší Vlastivěda moravská, což ukazuje, že autoři nepovažovali tyto stavby za památné nebo významné. Ve svazku *Tišovský okres* (1923) úplně chybí údaje o Prudké, Černvíru i Nedvědicích, svazek *Bystřický (n. P.) okres* (1907) má jen stručnou zmínku o existenci dřevěného mostu v Unčíně. Pouze v místopisu Dalečína se text zmiňuje šířeji o okolnostech vzniku zdejšího krytého mostu přes Svratku.¹⁵ Později, až ve třicátých letech 20. století, vznikla základní soupisová práce Ludmily Špičkové-Vandasové, publikovaná ve Věstníku Československého zemědělského muzea.¹⁶ Hodnotná je také Špičkovou-Vandasovou uveřejněná fotografická dokumentace všech, tehdy ještě plně funkčních staveb mezi Prudkou na jihovýchodě a Unčínem na severozápadě. Z údajů zmíněné autorky vychází mladší práce Vladimíra Kříže otištěná v Českém lidu.¹⁷ Nové poznatky pramenné povahy přináší pak časopisecká studie Rostislava Vermouzka *Kryté mosty v povodí Svratky a Oslavy* v Národopisných aktualitách.¹⁸ Vedle zachovaných staveb autor publikuje údaje o mostech zbořených už v 19. století (Doubravník, Nedvědice, Bořínov). Z uvedených časopiseckých prací vycházejí zmínění autoři etnografických monografických a encyklopedických děl o lidové architektuře. Poslední informace o krytých mostech přináší hodnotná topografie *Tišovsko* Karla Fice a Josefa Zápala¹⁹ a zmiňované lexikální příručky D. Josefa a H. Hlušíkové (ed.).

Původní lávka přes Svratku na Prudké pod Výří skálou.
Foto před 1903.

K otázce vzniku krytých mostů a lávek na horní Svatce můžeme konstatovat, že nejstarší jsou doloženy historickými zprávami z počátku 18. století. Jak zjistil R. Vermouzek, v srpnu 1714 putovala údolím Svatky komise, která zjišťovala možnosti plavení dříví z jimramovského, novoměstského a pernštejnského panství. Uvedená komise zapsala, že ve Štěpánově a v Černvířech vedly přes Svatku kryté mosty, ale oba byly tehdy poškozené.²⁰ Černvířský most obnovili zanedlouho, podle datace na jednom ze sloupů v roce 1718, a je tak nejstarším dochovaným krytým dřevěným mostem u nás. Přes most vedla cesta k černvířskému mlýnu, ale také do sousedních vesnic Skorotic a na Křižovice. Znovu vybudován byl také druhý stržený most přes Svatku ve Štěpánově. Jeho existence je doložena ještě před první světovou válkou, kdy ho nahradil při stavbě nové silnice ocelový most.²¹

Dřevěné mosty a lávky se v údolí Svatky budovaly ještě po celé 19. století. Přesná datace vzniku u mnohých objektů dosud chybí. Někdy v první polovině postavili majitelé pernštejnského velkostatku Mitrovští za přispění obce Sejřku nevelký dřevěný krytý most přes říčku Nedvědičku pod hradem Pernštejnem na staré cestě vedoucí k panskému dvoru na Mansberku a do Sejřku.²² Ve čtyřicátých letech vznikly rozměrné dřevěné kryté mosty v Unčíně a Dalečíně pod Jimramovem a ještě v druhé polovině 19. století most v Strážku přes říčku Bobrůvku na cestě do Bystřice nad Pernštejnem.²³ V Štěpánově nad Svatkou vznikla druhá dřevěná most-

Dřevěná krytá lávka ve Švaří. Pohled z pravého břehu řeky Svatky. Foto autor 2004.

ní stavba roku 1865, když nahradila starší brod při budování odbočky silnice k Hodonínu.²⁴

Plasticky a se zajímavými detaily jsou v místní kronice popsány okolnosti stavby kryté lávky ve Švaří. Obec nemá charakter soustředěné vesnice, ale tvoří ji několik skupin domků situovaných na levém břehu Svatky. Na břehu pravém se nachází jen samota Orel, kolem které původně procházela i stará cesta do Koroužného a dále k Víru. Řeku Svatku překonávala brodem. Pěším měla sloužit krytá dřevěná lávka, kterou postavila na své náklady švařecká obec, a to za materiálního přispění soudobého majitele pernštejnského velkostatku a patrona švařecké kaple: „V roce 1873 za starosty Josefa Fafilka čp. 7 byla zbudována krytá lávka přes Svatku, k Orlu do Koroužného. Dvě dřeva daroval obci hrabě Vladimír Mitrovský, tehdy bytem na Rožínce, v délce 36 m. Lávka je 24 m dlouhá a 1,60 m široká. Zbytek z každého dřeva 3 klády se upotřebily na chodbu, na schody a na zašalování lávky. Je pokrytá šindelem. Poněvadž nebylo v obci dostatek peněz, vykonávali občané postupně práci nádenickou zdarma. Sedláci přiváželi potřebný materiál rovněž zdarma. Tehdy Antonín Hájek majitel domu čp. 25 byl těžší práce neschopný. Proto mu byla svěřena bečička kořalky, kterou nosil na zádech několikrát naplněnou na Hodunky, aby ji rozdělil mezi dělníky, kteří tam káceli dřevo a připravovali k odvozu. Funkce tato se mu velice zalíbila, žádal si proto o povolení, aby mohl šenkovat. Žádosti mu bylo vyhověno. Tak vznikla Hájkova hospůdka U Lávky. Šenkoval pouze kořalku. Pivo neměl nikdy. Hospůdka však brzy zanikla, jelikož byl již hodně stár. Brzy zemřel a potomka nebylo.“²⁵

Poslední z dřevěných krytých komunikačních staveb vznikla na Prudké, v sevřeném údolí Svatky mezi Podolím (Boračí) a Doubravníkem. V pramenech je lokalita nazývána také Hamry podle železářského hamru náležejícího lomnickému dominiu. Výše proti proudu stál vodní mlýn a hájenka tišnovského cisterciáckého kláštera Porta Coeli. Jak ke mlýnu, tak k hamru vedly vodní náhony, které byly překonávány dřevěnými mostními stavbami, vyznačenými na ještě indikační skice stabilního katastru z roku 1826.²⁶ Tyto dřevěné konstrukce byly postupně nahrazeny zděnými mostky. Po přeměně hamrů na papírnu v sedmdesátých letech 19. století byla v údolí upravena dopravní situace, aby vyhovovala nárokům nového provozu. Jak vidíme na fotografii v topografické příručce o povodí Svatky vy-

dané roku 1903,²⁷ komunikaci přes řeku pod papírnou převáděl dřevěný bárkový most ale bez nadkrytí. Druhá mostní stavba, označená na fotografii přímo jako lávka, byla situována nad papírnou proti tzv. Výří (dnes Sokolí) skále a umožňovala přechod na tzv. Vavkovec, kde se nacházely pozemky majitele papírny Kopřivy. Tato lávka rovněž nebyla krytá a ze snímku je dobře patrná její věšadlová konstrukce. Protože stavba bránila budované železniční trati Tišnov – Žďár nad Sázavou, musela být stržena a nová postavena asi sto metrů výše proti proudu. Otázka datace vzniku nové, už kryté lávky není zatím spolehlivě objasněna. Rok 1899, který uvádí L. Špičková-Vandasová a přebírají obě lexikální příručky, není ověřitelný prameny.²⁸ Navíc citovaná cestopisná publikace doslova uvádí: „Dnes, kdy to píšeme – na jaře r. 1903 – dotýká se dráha území námi vyhlídnutého jen v městě Tišnově, bude však ještě letos stavěna k Nedvědicí podél města Bystřice na Nové Město do Žďáru.“²⁹ Protože snímek v publikaci vydané roku 1903 zachycuje ještě starou nekrytou lávku a železnice se stavěla až v letech 1903–1905, domníváme se, že nová krytá lávka byla vybudována o něco později.³⁰

Jak vyplývá z ikonografických dokladů i ze zachovaných staveb, konstrukce krytých dřevěných mostů a lávek je analogická, tj. věšadlová, příhradová,³¹ a ve svém výsledku byla podmíněna technickými parametry vodního toku, jehož břehy stavba spojovala. Proto se délka pohybuje od 12 metrů (Pernštejn) do 38 metrů (Unčín). Mosty spočívaly na vyzděných pobřežních pilířích a v řečišti na dalším středovém kamenném pilíři, před nímž byl umístěn ještě okovaný ledolam konstruovaný z klád. U rozměrnějších staveb, jako byly unčínský a dalečinský most, se v řečišti nacházely pilíře dva. Naopak mosty na užších tocích koryto překonávaly bez středního pilíře (Bořínov, Pernštejn). Pruteckou lávku podpírala uprostřed dřevěná bárka s ledolamem stejně jako původní dřevěný most pod papírnou. Analogicky se řešila i střešní konstrukce. Krov měl hambálkovou podobu a k jeho zpevnění se používaly ondřejské kříže. Sedlovou střechu kryl šindel, v minulém století už lepenka. Mostovku tvořily hraněné trámký, podlaha u lávek pro pěší je desková.

Mosty se lišily podle konfigurace terénu řešením nájezdových ploch, formou bednění či jinými detaily. Dubové mostiny černvířského mostu spočívají na pravém břehu přímo na skalnatém podloží. Bednění kryje

jen spodní část mostové chodby, takže je prosvětlená a umožňuje výhled na řeku i vesnici. Střechu pokrytou stylovým šindelem z obou stran uzavírá nad vstupem polovalba. Stejnou formu bednění měl i menší most u Bořínova nedaleko Nedvědice, vyobrazený u J. Rieglera.³² Most spočíval jen na dvou pobřežních vyzděných pilířích a měl sedlovou střechu, která značně přesahovala mostovku na obou čelních stranách. Autor konstatuje, že ho nyní (1918) nahradil nový železný most. Jak je patrné z fotografie L. Špičkové-Vandasové i kresby Karla Beneše,³³ charakteristickým znakem stavby ve Štěpánově byl

Průhled švařeckou lávkou na její konstrukci. Foto autor 2004.

vyzděný kamenný nájezd s dvěma oblouky nebo celobedněný plášť bez oken nebo průduchů, úprava vzniklá podle V. Kříže až dodatečně při pozdější opravě. Sedlová střecha s polovalbou z obou stran značně přesahovala mostovku na předmostí. Krytý most na Nedvědičce pod Pernštejnem je výjimečný tím, že nadkrytí je ukotveno ve čtyřech nárožních pilířích vyzděných z kamene na vápennou maltu. Korunu pilířů vytváří zdivo z cihel, nesoucích značku HP.³⁴ Vnitřek mostu je z obou stran osvětlován čtyřdílnými obdélnými otvory, které jsou zvenku rámovány ozdobně profilovanou lištou. Tuto podobu si most zachoval i po citlivé rekonstrukci v roce 2004.³⁵

Vzhledem k nízkému pravému břehu Svratky byl na Prudké rozdíl výšek u lávky vyrovnán pobřežním pilířem z kamenného zdiva kladeného jen na hlínu. Vstup z této strany umožňuje šikmá dřevěná rampa opatřená zábradlím. Levá strana se opírá přímo o vysoký břeh řeky. Bednění lávky dosahuje výšky 1,8 m a vnitřní prostor je osvětlován asi půlmetrovým průhledem pod sedlovou střechou. Také švařecká lávka spojuje nestejně vysoké, ale původně mělké břehy Svratky. Výškové rozdíly vyrovnávají pobřežní kamenné pilíře, vyzděné z lomového kamene, klasického klínovitého profilu s břitem obráceným proti proudu. Konfigurace terénu a snaha ochránit a zabezpečit lávku před pravidelnými povodněmi, vedla stavitele k budování vysokých pilířů a k situování lávky ve značné výšce nad hladinou řeky. Přejít přes lávku proto umožňují madlem opatřené schodišťové

Dřevěný krytý most v Černvíře. Celkový pohled. Foto autor 2004.

žebříky, na levém břehu o devíti stupních, na pravém břehu o dvanácti stupních. Z konstrukčního hlediska náleží lávka k typu věšadlovému, ale specifická je tím, že sloupek věšadla je zpevněn dole a nahoře jen pásky a nikoliv delšími vzpěrami, jak je tomu u mladší a větší lávky na Prudké. Úctu vzbuzují až 50 cm vysoké nosné trámy. Konstrukci krovu tvoří 15 párů krokví rozepřených hambalkem až na tři, které spojuje ondřejský kříž. Bednění lávky kryjící spodní polovinu chodby je přibito na rozpěrách mezi sloupy a na podélném trámu roštu.

Velkým nepřítelem dřevěných mostních konstrukcí byly jednak povětrnostní podmínky, jednak povodně, které údolí Svratky pravidelně v jarním období postihovaly až do vybudování Vírské přehrady. Proti dešti a sněhu mostovku chránilo nadkrytí, proti velké vodě vysoké kamenné pilíře opatřené břitem a ledolamy i pevné břehy využívající skalnaté podloží (Černvír). Přesto musely být průběžně opravovány. Letopočet opravy z roku 1885 bylo možno vidět na opěrném pilíři unčínského mostu.³⁶ L. Špičková-Vandasová uvádí, že při jedné z povodní dosáhla voda Svratky v Černvíře až k bednění, které muselo být odraženo, aby most nebyl stržen.³⁷ Přitom jeho výška nad běžnou hladinou je čtyři metry. Při opravě černvířského mostu v roce 1907 se hospodáři mostu Jakubu Svobodovi nepodařilo v okolních lesích najít vhodné dřevo, aby dosáhl vyhranění původních trámů 55 x 55 cm. Proto nové trámy mají rozměry 40 x 45 cm.³⁸ Znovu byl černvířský most opraven ještě za druhé světové války a v roce 1971. Z doby poslední opravy v roce 1995 nese nad vstupem od centra obce dřevěnou pamětní desku s datací.

Ve Švarci po postavení nové silnice Vír – Štěpánov n. S. v roce 1907 se stará cesta podél Svratky stala jen lokální komunikací bez většího provozu, když zanikla i hospoda na Orlu. Krytá lávka přes řeku zůstala zachována jako státem chráněná nemovitá kulturní památka. V době vzniku vírského vodovodu pro Brno došlo k vybudování zděné protipovodňové hráze na levém břehu Svratky. Součástí této hráze se stal i levý pilíř švařecké lávky. To byl zatím poslední zásah do jejího „životního“ prostředí. Další oprava lávky proběhla v roce 1982,³⁹ takže stavba v relativně dobrém technickém stavu dočkala do roku 2005, kdy musela být z důvodu napadení nosníků dřevokazným hmyzem znovu rekonstruována. Nedlouho předtím byla opravena úsilím brněnských památkářů lávka na Prudké.

Dřevěné kryté mosty byly převážně obecním majetkem, proto náklady na jejich stavbu, údržbu a opravy nesly obce. Tak tomu bylo např. v Unčíně pod Jimřovem, kde byl krytý dřevěný most stavěn obcí v roce 1840. Na stavbě pracovali Unčínští „pořádkou“, tj. po pořadí a podle poplatnosti (daně) se určovalo množství práce.⁴⁰ V Černvíře byla situace jiná. Náklady na údržbu mostu nesli všichni, kdo ho využívali, tj. také dvě sousední obce, Skorotice a Křížovce, místní mlynář a pernštejnská vrchnost.⁴¹ Zajímavým sociokulturním jevem je dohoda uzavřená při stavbě mostu v Dalečíně. Kunštátská vrchnost se roku 1847 uvolila v obci postavit dřevěný most přes řeku Švarcavu (Svratku) s tím, že obec doveze potřebný stavební materiál a vykoná nádenické práce. Na paměť této milosti se dalečínská obec zavázala, že každý rok k narozeninám panující vrchnosti vyšle deputaci dvou děvčat v národním kroji, aby za uvedenou milost ústně nebo písemně poděkovaly a jako známku vděčnosti odevzdaly přadénko příze. Když most převzal do své správy silniční výbor v Bystřici n. P., zvyk pravidelně udržovaný zanikl.⁴² Krytou lávku ve Švařci vybudovala také obec za přispění majitele velkostatku hraběte Mitrovského, ale na Prudké stavbu financoval majitel papírny, aby umožnil snadnější přístup ke svým pozemkům na druhém břehu Svratky.

Kryté mosty plnily jistě hlavně komunikační funkci, vedle toho v době nepohody chránily pocestné, v čase senoseče a žní bylo možné pod jejich střechou ochránit

před deštěm naloženou fůru, scházela se zde mládež. Na Vavrouškově fotografii unčínského mostu vidíme, že prostor pod mostem sloužil k dočasnému odstavení žebřinového vozu.

S modernizací života ve 20. století přestaly kryté dřevěné mosty vyhovovat požadavkům automobilové dopravy, a tak byly nahrazeny buď stavbami ocelovými, nebo později železobetonovými. Už v roce 1889 byl vystřídán dřevěný most přes Svratku v Nedvědicích ocelovou stavbou vyrobenou v železárnách bratří Kleinfů v Sobotíně na severní Moravě.⁴³ Unčínský a dalečínský dřevěný most sloužily ještě za druhé světové války, kdy v důsledku špatné údržby zchátraly, takže musely být nahrazeny ocelovými. Podle Vermouzka to bylo v letech 1946 a 1947, podle Kříže až v roce 1950 a 1951.⁴⁴ V otázce výměny štěpánovského dřevěného mostu kamennou stavbou se autoři rovněž rozcházejí. V. Kříž uvádí, že roku 1928 byl most už tak chatrný, že ho vichřice převrátila do řečiště Svratky.⁴⁵ Oproti tomu L. Špičková-Vandasová ve svém článku, publikovaném roku 1938, most dokumentuje jako existující.⁴⁶

S růstem dopravy po založení JZD ve Skorotcích a v souvislosti se zvýšenou těžbou dřeva v lesích pod Sýkořem byl neúměrně namáhán a poškozován také dřevěný most v Černvíru. Proto byl vedle postaven nejříve nový ocelový most a později železobetonový. Stará dřevěná stavba chráněná jako technická památka zůstala zachována pro pěší. Výškové poměry se v jejím okolí

*Pohled na trémovou konstrukci černvířského mostu.
Foto autor 2004.*

*Komunikační situace dřevěného krytého mostu na Nedvědicích pod
Pernštejnem. Foto autor 2004.*

radikálně změnil, takže je dnes již pod úrovní nedaleké vozovky a sestupuje se k ní po několika schodech.

Z množství krytých dřevěných mostů a lávek, postavených zejm. v horských oblastech, kde byl dostatek dřeva, zůstalo zachováno do současnosti jen torzo. Autor encyklopedie mostů Dušan Josef jich uvádí celkem 23, a to včetně krytých lávek – Betlémské v Praze, hradních a zámeckých v Novém Městě n. M., Lysicích a na Pernštejně.⁴⁷ Charakteristickým stavební projevem byly pro údolí horní Svratky, kde zůstaly zachovány do současnosti čtyři, dvě kryté lávky na

Prudké a ve Švařci a dva kryté mosty v Černvíru a pod Pernštejnem. Proto na logu akce na záchranu památek mostního stavitelství s názvem „Chraň staré mosty“ se objevila švařecká lávka. Jak je patrné z publikovaných údajů, výzkum dřevěných komunikačních staveb na horní Svratce není ukončen, neboť už jen v základních datech vzniku a konce těchto staveb se odborná literatura neshoduje. Výzkum předpokládá detailní rešerše v archivním materiálu, shromáždění ikonografických dokladů i etnologický průzkum k objasnění jejich sociokulturních funkcí.

Poznámky:

1. Téma bylo aktualizováno v souvislosti s Konceptí účinnější péče o tradiční lidovou kulturu, kterou na svém zasedání 11. června 2003 schválila vláda ČR (usnesení č. 571).
2. Viz Josef, D.: *Encyklopedie mostů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri 2002, s. 21.
3. Rieger, J.: *Most v kultuře lidstva*. Praha: E. Weinfurter 1918.
4. Šimek, J.: *Dřevěné mosty I*. Praha: SNTL 1961.
5. Josef, D.: c.d.
6. H. Hlušíčková (ed.): *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I – IV*. Praha: Libri 2001–2004.
7. Vavrouškova sbírka obsahuje fotodokumentaci dřevěných krytých mostů a lávek v následujících lokalitách: Kočí (o. Chrudim), Havlovice (o. Trutnov), Černvín (o. Žďár n. S.), Dalečín (o. Žďár n. S.), Pernštejn (Žďár n. S.), Unčín (Žďár n. S.), Budišov n. B. (o. Opava), Bardejov (Slovensko), Repině (Podkarpatská Rus). Excerpci provedl Roman Tykal.
8. Etnologický ústav AV ČR Praha. Foto B. Vavroušek 1918, 1922, M. Janošík 1957, V. Pražák 1961, J. Staňková 1963, J. Vařeka 1968, S. Šulc 1968.
9. Frolec, V.: *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Blok 1974, s. 211.
10. Frolec, V. – Vařeka, J.: *Lidová architektura. Encyklopedie*. Praha: SNTL 1983, s. 109.
11. Mencl, V.: *Lidová architektura v Československu*. Praha: Academia 1980.
12. Procházka, L.: *Mosty, lávky, brody, cesty*. Katalog výstavy Středoevropského muzea Roztoky u Prahy, 9. 4. – 12. 7. 1998.
13. Na Vítkovsku problematiku dřevěných krytých mostů zpracoval R. Michálek: *Dřevěné kryté mosty na Vítkovsku*. Vítkovsko 1959, č. 6, s. 5-7. Publikoval zprávy o šesti stavbách, z nichž nejstarší, krytý most ve Fulneku, doložil kresbou z roku 1817. Poslední krytý most na Vítkovsku, v Loučkách u Oder byl stržen v roce 1958. Viz též Šustek, F.: *Dřevěný krytý most v Loučkách u Oder*. Vítkovsko 1958, č. 1, s. 2.
14. Nečas, J. E. (ed.): *Pernštýn a poříčí Svratky z Tišnova ku pramenům*. Kroměříž: J. Slovák 1903.
15. Fic, K. – Zecpal, J.: *Tišnovsko. Vlastivěda kraje od Pernštejna k Veveří*. Tišnov: Bethania 1999, s. 64.
16. Tenora, J.: *Bystřický (n. P.) okres. Vlastivěda moravská*. Brno: Muzejní spolek 1907, s. 86.
17. Špičková-Vandasová, L.: *Dřevěné kryté mosty v horním povodí Svratky*. Věstník Československého zemědělského muzea 11, 1938, s. 12-18.
18. Vermouzek, R.: *Kryté mosty v povodí Svratky a Oslavy*. Národopisné aktuality 8, 1971, s. 223-232.
19. Kříž, V.: *Dřevěné mosty na Bystřicku n. Pernšt.* Český lid 50, 1963, s. 255-256.
20. Viz Vermouzek, R.: c.d., s. 231. Údaj o třistaletém stáří kryté lávky ve Švařci, publikované na základě výpovědi pamětníků D. Josefem, c.d., s. 442 nelze považovat za hodnověrnou. Její stavba je prameně doložena až v 19. století. Údaj převzala i H. Hlušíčková (ed.), c.d., sv. IV, s. 41.
21. Viz Vermouzek, R.: c.d., s. 226.
22. Špičková-Vandasová, L.: c.d., s. 17 most datuj podle mínění starých lidí kolem roku 1830. Údaj převzala H. Hlušíčková (ed.), c.d., sv. II, s. 469. D. Josef, c.d., s. 546 uvádí rok vzniku až 1890 (bez pramene).
23. Špičková-Vandasová, L.: c.d., s. 17 uvádí podle starých pamětníků rok 1863. H. Hlušíčková (ed.), c.d., most neuvádí.
24. Špičková-Vandasová, L.: c.d., s. 12.
25. Z kroniky obce Švařec na základě pamětí Ignáce Doležala čp. 10. Informace z tabule na lávce.
26. Moravský zemský archiv v Brně, fond D 9.
27. Nečas, J. E. (ed.): c.d., s. 33.
28. Špičková-Vandasová, L.: c.d., s. 12.
29. Nečas, J. E. (ed.): c.d., s. 2.
30. Plánek lávky, který publikuje H. Hlušíčková (ed.), c.d., sv. I, s. 583 pod názvem *Dobový technický výkres*, vznikl až roku 1999 při opra-

- vě stavby jako zaměření stávajícího stavu zpracované ing. arch. Petrou Peterkovou z Památkového ústavu v Brně.
31. Věšadlo – konstrukční nosný prvek lichoběžníkové nebo trojúhelníkového tvaru s kolmým nebo šikmým zpevněním nesoucí mostovku. Příhrada – konstrukční útvar, mezi rovnoběžnými stranami obdélníku a lichoběžníku je zpevnění úhlopříčně nebo kolmo probíhajícími spojnicemi. Viz Josef, D.: c.d., s. 542. V encyklopedii *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I.* (Praha 2001, s. 495) je uvedeno mylně, že černvírský most má *konstrukci vzpěradlového řešení*. Obdobně u krytého mostu přes Nedvědičku pod Pernštejnem se chybně konstatuje, že *dřevěná horní stavba dvojité vzpěradlové konstrukce spočívá na čtyřech krajních pilířích...* (Hlušíčková, H. ed., sv. II, s. 469).
 32. Viz Rieger, J.: c.d., obr. 2.
 33. Viz Procházka, L.: c.d., obr. na první straně.
 34. HP = Herrschaft Pernstein. Fic, K. – Zápál, J.: c.d., s. 65 vysvětlují značku jako „Hrad Pernštejn“. Tyto cihly se podle nich vyráběly v obci Černvír. Proslulá zde byla také výroba šindele.
 35. Rekonstrukční práce dozorovala pracovnice Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Brně Mgr. Marta Procházková, stejně jako v případě Prudké a Švařce.
 36. Vermouzek, R.: c.d., s.227.
 37. Špičková-Vandasová, L.: c.d., s.12.
 38. Tamtéž.
 39. Viz Josef, D.: c.d, s. 442.
 40. Špičková-Vandasová, L.: c.d., s. 16.
 41. Tamtéž, s. 12
 42. Publikováno J. Tenorou, c.d., s. 86. Přepis podle obecní kroniky uveřejnila Špičková-Vandasová, L.:, c.d., s. 14-16. Převzal také V. Frolec, c.d., s. 244.
 43. Viz Hlušíčková, H. (ed.), c.d., sv. II, s. 469
 44. Vermouzek, R.: c.d., s. 227; Kříž, V., c.d., s. 256.
 45. Kříž, V.: c.d., s. 256.
 46. Špičková-Vandasová, L.: c.d., obr. 3.
 47. Viz Josef, D.: c.d., s. 546.

Předkládaný článek je příspěvkem k poznání stavebního vývoje jedné z vesnic Podřevnicka. Dům, kterému bude věnována pozornost, patří ve svém jádře mezi nejstarší objekty ve vsi. Svým půdorysem navazuje na bývalý panský dvůr, jedno z mála již na začátku 19. století doložených zděných stavení v okolní roubené zástavbě.

Základní údaje o vsi

Kašava je v písemných pramenech poprvé zmiňována roku 1373 ve výčtu obcí lukovského panství (Peck 1892, s. 44). V historických pramenech se můžeme setkat s několikaletým tvarem názvu: *Kassawa* (1446, 1548, 1671), *Kaschawa* (1718), *Kaschowa* (1751), *Kaschawa*, *Kašawa* (1846). Původ jména není zcela jasný. Snad vznikl odvozením od osobního jména Kaš a je zkrácením původní podoby Kašova Lhota. Jinou možností výkladu je souvislost s ukrajinskými hydronymy (Hosák – Šrámek 1970, s. 385-386). Přesná doba vzniku vsi není známa. Z mapy stabilního katastru z roku 1829¹ lze určit, že se jedná o liniovou lesní lánovou ves, tedy ves z doby vrcholné německé kolonizace, ovšem nejspíše se slovanickým osídlením (Hurt 1973, s. 6). Pravděpodobně již při vysazení vsi byl na návrší ve střední části založen kostel zasvěcený svatě Kateřině a ustavena farnost. Písemně je existence kostela doložená až roku 1480. Nesporný význam kašavské farnosti postupně upadal v souvislosti se

Průmět zaměření půdorysu přízemí do indikační skici k mapě Stabilního katastru z roku 1829.

změnou vyznání v 16. století, v jejímž důsledku fara na konec úplně zanikla. Teprve roku 1760 zde byla založena lokálie a až roku 1843 znovu obnovena fara (Kvasnička 1929, s. 329-330).

Od svého vzniku až do roku 1849 náležela Kašava k lukovskému panství. Ve 14. století patřilo panství moravským Šternberkům, v 15. století pánům z Kunštátu. Tito je postoupili v 16. století Nekešům z Landeka. Poslední dědička rodu Nekešů, Lukrécie, byla provdána za Albrechta z Valdštejna, který po její smrti prodal panství císaři. Roku 1625 je převzal Štěpán Šmid z Freihofen, aby ho vzápětí roku 1628 postoupil svému zeti Minkvicovi. V držení Minkviců zůstalo až do roku 1710, kdy je vynuceně prodali Josefu Janu Rotalovi. Avšak již roku 1724 se panství dostává do rukou Janu Bedřichu Seilernovi. Rod Seilernů zůstává držitelem lukovského panství až do zmíněného roku 1849. V letech 1850 až 1949 spadá Kašava pod politický okres Holešov, s výjimkou let 1942 až 1945, kdy náleží do Kroměříže. Od roku 1949 je součástí okresu Zlín.

Kašavský panský dvůr

Eduard Peck (1892, s. 43) charakterizuje Kašavu jako ves rozprostírající se nepravidelně v horském údolí. „*Chalupám po kostel říká se Dolní konec, chalupám nad kostelem, při Černém potoku, Horní konec.*“ „*Prostředňanskem*“ je nazývána střední část vsi (Kvasnička 1929, s. 327). Zde na vyvýšeném prostranství stojí barokní kostel sv. Kateřiny vystavěný v letech 1740–1743 Janem Bedřichem hrabětem Seilernem. Zděný kostel zaujal místo starého dřevěného kostela (Kvasnička 1929, s. 329; viz též Hurt 197, s. 8, 44-46). Střední částí vesnice bude věnována naše další pozornost. Na mapě I. vojenského mapování z roku 1786² najdeme přibližně naproti kostelu uzavřený čtyřboký dvorec – kašavský panský dvůr.

Na počátku 17. století bylo v Kašavě 23 usedlostí s 10 až 120 měřicemi polí. Důsledky třicetileté války se projeví v Kašavě obdobně jako na jiných místech. Zůstává zde pouze 15 osídlených domů. Šest jich bylo později opět osazeno, avšak roku 1663 se setkáváme s další nově opuštěnou usedlostí Jury Opice s 35 měřicemi polí. Usedlost zabrala vrchnost, ale věnovala pěti poddaným 37 měřic kopanin (Kvasnička 1929, s. 327).

Hurt uvádí (1973, s. 20), že z gruntu Jana Opice zřídil Jan Fridrich II. Minkvic samostatný dvůr. Připojil další pozemky z gruntu Jana Duba a 56 měřic polí, které byly pusté již dříve. Celkem patřilo panskému dvoru v Kašavě 82 měřic polí, 39 měřic lad, 40 měřic pastvin, 3 míry zahrad a luk. Z luk se sklídilo 38 vozů sena a 4 vozy otavy. Kvasnička (1929, s. 331) připisuje tento výčet pozemků k roku 1750. Přesné datum založení dvora se nám nepodařilo zjistit.³ Víme jen, že Jan Fridrich II. zemřel roku 1678. Dvůr musel být tedy založen někdy mezi lety 1663 a 1678 (Hurt 1983, s. 111). Jeho správou byli v 18. století pověřeni šafáři Václav Fila (1740), Martin Halža (1744–1746), Pavel Halža (1746–1747), Tomáš Rojik (1767), Jan Bednářik (1762–1744), Prňák (1765) a Václav Drábek (1773–1774) (Hurt 1973, s. 23–24).

Při pozemkové reformě v 18. století docházelo k rozparcelování málo výnosných dvorů. O dalších osudech toho kašavského se dočítáme opět u Hurta (1973, s. 24). Kristián August Seilern jej nejprve pronajal roku 1775 Václavu Filovi.⁴ Pronájem se však vrchnosti nezdál výhodný. Pozemky ležící v různých částech katastru obce, jejich malá rozloha a nízká kvalita podhorské půdy nemohly zajistit jeho rentabilitu.

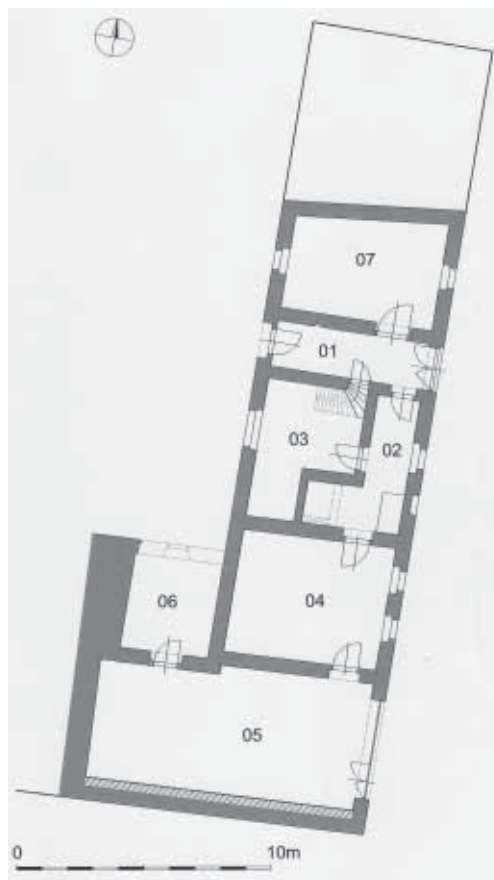
Smlouvou z října 1789 byly za 400 zlatých rýnských rozprodány dvorské pozemky a stavení. Držiteli panského dvora se stali František Zikmunda, Josef Bečka a Václav Prcina. Na svém postavení si velmi zakládali. Ke každému podílu náleželo přes 13 jiter polí, 7 jiter pastvin, 3 jitra luk a bylo nutné platit něco přes 13 zlatých emfyteutické činže. Z obytného stavení získal každý po jedné světnici a komoře. Stáje byly rozděleny stejným dílem, zatímco stodola zůstala společná.⁵ V roce 1796 přešel podíl Františka Zikmunda na Jana Přívaru a roku 1799 dále na Josefa Hradila z Bystřice. Díl Václava Prciny, pozdější čp. 33, získává rod Vincence Sanitráka.

Nás zajímají především osudy Bečkova dílu. Roku 1792 po smrti Josefa Bečky připadl jeho díl Jakubovi Zbraňkovi, následujícím vlastníkem byl od roku 1796 František Hradilík.⁶ Roku 1820 získal podíl jeho syn Josef Hradil, který zde žil do roku 1826. V roce 1822 se poprvé v písemných pramenech objevuje čp. 83 spojené s Josefovým jménem. Dědictví převzal Josefův syn Martin, ten zemřel roku 1858, a v čp. 83 zůstal jeho syn Karel. V roce 1850 náležely tři čtvrtiny podílu dvora Matouši, Janovi a Františkovi Sanitrákovým, poslední čtvrtina byla vlastnictvím Martina Hradila v čp. 83. Tolik z Hurtových *Dějín obce Kašavy*.

Další osudy domu čp. 83

Víme již, že v roce 1858 převzal dědictví po Martinu Hradilovi jeho syn Karel. O dalších osudech poslední čtvrtiny bývalého panského dvora se dozvídáme z archivních pramenů. Karel Hradil zde hospodařil (choval jednu krávu, dva voly, jedno tele, dvě ovce, sedm koz a sedm kusů vepřového dobytka) ještě roku 1869. Se svou ženou Karolínou měl čtyři dcery. Rodina byla římskokatolického vyznání.⁷

K roku 1880 je dům čp. 83 neobydlený a jeho vlastník Jiří Horký trvale pobývá ve Fryštáku.⁸ Nyní nám ještě jednou pomůže Hurt a jeho *Dějiny obce Kašavy*. Dočítáme se zde o obchodním podnikání v obci: „...v obchodě zbožím smíšeným ... vlastně vedl už r. 1876 fryštacký rodák František Horký“ (1973, s. 58). Jiří byl asi synem Františkovým. Z uvedeného se lze domnívat, že někdy

Zaměření půdorysu přízemí.

mezi lety 1869 a 1876 prodal Karel Hradil nebo někdo z jeho přízně dům rodině Horkých z Fryštáku. Také je možné, že si F. Horký vzal jednu z Hradilových dcer. V roce 1890 je „majetníkem bytů“ vedoucí obchodu se smíšeným zbožím Josef Horký, syn Jiřího, narozený roku 1860 ve Fryštáku. Žije zde se svou první ženou Petronií Horkou, narozenou roku 1852 také ve Fryštáku. Jejich čtyři dcery jsou všechny narozené v Kašavě, nejstarší v roce 1883.⁹ Z toho je zřejmé, že minimálně od tohoto roku žila rodina trvale v domě čp. 83.¹⁰ Roku 1891 se narodil Josefovi Horkému syn Jindřich.¹¹ V roce 1905 se Josef podruhé oženil a z tohoto manželství měl dvě dcery. První holčička však zemřela krátce po narození.¹² Josef Horký byl nejen schopný obchodník, ale také člověk veřejně činný. Od roku 1885, a snad již dříve, až do roku 1915, a možná i déle, byl prvním radním v obecní radě obce Kašavy.¹³ Josefův syn Jindřich si v roce 1920 vzal za ženu Františku, dceru holešovského hostinského.¹⁴ Ve stejném roce byla Jindřichu Horkému udělena koncese na prodej školních a modlitebních knih¹⁵ a koncese svobodná na „obchod smíšeným zbožím“,¹⁶ vše v čp. 83. O podnikavosti a obchodních schopnostech Jindřicha Horkého svědčí například provozování polostabilní benzínové čerpací stanice,¹⁷ dobové pohledy Kašavy tištěné Horkého nákladem nebo zřízení první telefonické hovorny v obci právě v obchodě u Horkých.¹⁸ Obchod byl zabrán roku 1950¹⁹ a jeho provoz přešel pod družstvo Jednota (Hurt 1973, s. 68). Podle ústního podání zůstaly obytné místnosti v užívání rodiny Horkých.

V současnosti je dům dlouhodobě neobydlen. V nedávné době byl dědici prodán a měla zde být zřízena truhlářská dílna. Ze záměru však zatím sešlo.

Základní popis domu čp. 83

Stavení je situované ve střední části vsi na západní straně komunikace, proti vstupu do barokního kostela sv. Kateřiny. Dům je okapově orientovaný se sýpkovým polo-
patrem nad celým uličním křídlem.

Dům je zalomeného půdorysu a podélná osa uličního (východního) křídla má přibližně směr sever – jih. Uliční křídlo vlastního domu je na severním konci prodlouženo o nižší zděný přístavek, ke kterému ze severu přiléhá mírně předstupující patrový obytný dům čp. 165 ze třicátých let 20. století. Kolmé jižní křídlo je ve dvou třetinách délky rozděleno. Delší, západní část dnes náleží ke stavební parcele číslo 52 sousedního domu čp. 33. Dvůr s přiléhá-

jící zahrádkou odděluje na západní straně od sousední parcely drátěný plot s ozdobnými kovovými sloupky z počátku 20. století. Stejný plot uzavírá parcelu ze severu. Severovýchodní část přiléhající k čp. 165 je opatřena dvoukřídlymi zdobenými vjezdovými vraty s drátěným výpletem a spodní částí z nýtovaného plechu.

Ke hmotě domu čp. 83 tedy náleží východní třetina jižního křídla a východní (uliční) křídlo se severním přístavkem. Stavení je nepodsklepené, zděné z nepálených cihel, na nízké kamenné podezdívce, kryté valbovou střechou. Východní část jižního křídla má sedlovou střechu. Nepodsklepený přístavek postavený ze smíšeného, převážně však kamenného zdiva, na kamenné podezdívce je opatřen pultovou střechou mírného sklonu s přesahem v uličním průčelí. Viditelná zhlaví krokví zdobí jednoduchá profilace.

1. OBYTNÝ DŮM

Dispozice přízemí.²⁰ Dům je jednotraktový, příčně rozdělený na pět nestejně širokých dílů. Dům má tři vstupy. Dva na východní straně z ulice (hlavní vchod a vstup přes obchod) a jeden ze dvora na západní straně.

V severní čtvrtině obytného stavení je průchozí síň (01)²¹ obdélného půdorysu. Po její jižní straně je průchozí kuchyně (02) se zadní komorou (03). Ke kuchyni z jižní strany přiléhá průchozí světnice a na ni navazuje velká obdélná místnost bývalého obchodu v jihovýchodním koutě obytného domu. (05). Z obchodu je přístupný příruční sklad (06) situovaný v jižním křídle při západní stěně obytné světnice. Na síň ze severu navazuje obytná místnost (07), která v minulosti sloužila pravděpodobně jako výmink.

Všechny místnosti přízemí mají ploché stropy s omítaným podhledem. Prkenné podlahy všech obytných místností byly v minulém roce odstraněny. Podlahu síně pokrývají dlaždice ve dvou barvách. Interiérové dveře v obytných místnostech jsou jednokřídlové, rámové, výplňové, s křížovými závěsy z pásové oceli. Na dveřích výminku a komory jsou viditelné otisky po krabicových zámcích. Obklady zárubní jsou dřevěné, profilované. Dveře z obchodu do příručního skladu jsou svlakové s trámkovou zárubní.

Všechna okna v přízemí jsou špaletová, dvojí, čtyřkřídlová, šestitabulková, dovnitř a ven otvíravá, mírně posunutá za líc fasády. Výjimkou je široké dovnitř a ven otvíravé T okno v komoře.

Kuchyně (02) má atypicky zalomený půdorys. V jiho-východním rohu stojí obdélný kachlový sporák. Jihozápadní kout, prostor bývalé černé kuchyně, je oddělen od obdélného půdorysu vlastní kuchyně volným průchodem s mandrholcem. V jižní stěně černé kuchyně je zachována segmentová nika.

Komora (03) je negativem půdorysu kuchyně a vytváří za ní druhý trakt. Ve východní stěně oddělující jihozápadní kout komory od prostoru černé kuchyně jsou čitelné dva nad sebou situované široké segmentové záklenky z pálených cihel, svázané s okolní zdí z nepálené cihly. Otvor pod záklenky je druhotně vyplněn pálenou cihlou.

Ve světnici (04), na pravé straně zárubně dveří z kuchyně, je pod odstraněnou omítkou odkryta část trámkového překladu. V severní stěně nalevo ode dveří z kuchyně je pod destruovanou omítkou patrný záklenek ze svisle kladených nepálených cihel. Otvor pod záklenkem je druhotně vyplněn zdivem z pálené cihly a kamene.

Západní polovina obchodu (05) zasahuje do půdorysu jižního křídla. Mírně přesazená západní část severní stěny odděluje obchod od příručního skladu. Východní stěnu vyplňuje velký výkladek s dveřmi do ulice. V obchodě není sýpkové polopatra od vlastní místnosti odděleno stropem.

Příruční sklad (06) je situovaný v jižním křídle vedle obchodu za světnicí. Nade dveřmi z obchodu je pod destruovanou omítkou viditelný trámkový překlad, na který dosedá nepálené zdivo bez vylehčovacího záklenku. Celá severní stěna byla v průběhu minulého roku odstraněna. Ze zbytku západního nároží usuzujeme, že byla postavena ze smíšeného zdiva, kamene a nepálené cihly a druhotně byla z vnější lícové strany opatřena plentou z pálené cihly. Po trámovém stropu s prkenným záklopem zůstaly zřetelné kapsy v jižní stěně. Prostor polopatra nad skladem byl přístupný druhotně zaslepeným otvorem z polopatra nad světnicí.

Dispozice polopatra. Do polopatra vede dřevěné schodiště přístupné dveřmi situovanými cca 0,5 metru od země asi v polovině jižní stěny síně. Vedle schodiště v prostoru nad síní jsou umístěny dřevěné schody na půdu. Napravo od schodiště ze síně, v severní stěně, která odděluje komoru nad výminkem, předstupuje mladší omítnutý cihlový komín. Na komínových dvířkách se překvapivě objevuje ručně vyrytá šesticípá hvězdička složená ze dvou rovnostranných trojúhelníků (Davidova hvězda).

Nalevo od komína jsou dveře do komory nad výminkem. Východní stěna je prolomena pěti podélnými okenními otvory do ulice. Okna jsou jednoduchá, podélná, jednokřídlá, výklopná, členěná na tři tabulky. Z vnitřní strany jsou doplněna mříží ve tvaru kříže z ocelové pásoviny. Jižní stěna odděluje polopatra od horní části obchodu. V jihozápadním rohu se nachází druhotně zazděný vstup do polopatra nad příručním skladem v jižním křídle. Polopatra rozdělují nízké prkenné přepážky. V místě nad černou kuchyní pokračuje zúžený komín vyzděný z nepálené cihly.

Komínové těleso v polopatře nad síní. Detail komínových dvířek s vyrytou Davidovou hvězdou. Foto M. Hanzlíková 2005.

Komora nad výminkem je osvětlena podélným oknem ve východní stěně, které je z vnitřní strany doplněné kovanou, nasekávanou mříží. Jednokřídlé, rámové dveře do komory jsou z vnitřní strany opatřené krabicovým zámkem. Vnější i vnitřní kliku zakončuje oválný talířek. Komora i celé zbývající polopatro mají režnou prkennou podlahu a trámové stropy z prken na sraz. Nad celým domem je jedna velká půda s novodobým krovem.

Fasáda. Uliční průčelí je u pravého nároží prolomeno velkým dřevěným výkladcem zelené barvy, s prvky inspirovanými secesí. V jeho pravé části jsou situovány dvoukřídlé dveře do obchodu. Esteticky působivé jsou původní firemní nápisy. Vodorovný prosklený rám v horní třetině výkladce je rozdělený příčlemi na tři nestejně velké části popsané zlatým písmem. Nápis „*obchod smíšeným zbožím*“ zčásti překrývá poškozené logo Jednoty. Druhý nápis „*J. Horký*“ je torzálně překryt předlistopadovým nápisem „*smíšené zboží*“. V třetím poli stojí „*založeno r. 1878*“.²² Výkladec lemuje jednoduchý plastický štukový rám.

Zbývající část uličního průčelí má šest vertikálních os, které v přízemí tvoří čtyři okenní otvory, pátou osu hlavní vstupní dveře a šestou okno napravo od nich, v polopatře, šest symetricky posazených nízkých podélných oken. V druhé okenní ose, nalevo od hlavních dveří, je slepá nika. Hlavní dveře jsou dřevěné, dvoukřídlé, rámové, výplňové, s profilovanou klapačkou, v horní čtvrtině prosklené. Prosklená část je na každém díle z vnější strany opatřena ozdobným čtyřlístkem sloužícím zároveň jako dřevěná bezpečnostní mřížka. Mosazná klika má polygon u zlomu páky a kónické držadlo s kuličkou na konci.²³ Krabicový zámek z vnitřní strany má charakteristickou kliku s oválným talířkem.²⁴ Vstupní otvor lemuje jednoduchý plastický rám s klenákem, podobná jednoduchá šambrána s klenákem a podokenní římsou rámuje všechny okenní otvory, včetně slepé niky. Okna polopatra jsou lemována jednoduchou plastickou šambránou. Parapetní římsa zdobí tři kapky. Pásová kordonová římsa bez profilace, zdobená sedmnácti šesticípými štukovými hvězdami, odděluje přízemí od polopatra. Omítka fasády je světle šedá, cementová, stříkaná. Sokl zdobí v celé délce uličního průčelí kvádrování, zatímco jihovýchodní nároží nárožní bosáž. V místech poškození prosvítá starší vápenná omítka s vrstvami vápenných nátěrů (světlý okr, lomená bílá a tmavě šedá).

Západní (dvorní) průčelí východního křídla obytného stavení je prolomeno pouze třemi otvory v přízemí. V severní třetině jsou situovány jednokřídlé, rámové dveře do síně. Z vnější strany jsou pobité bíle natřeným plechem. Místo kliky slouží k otvírání tahem kovový úchop s květinovým motivem na ploché kruhové hlavě. Po jejich levé straně se nachází okno do výminku a napravo okno do komory.

Ve fasádě jsou patrné jizvy po dvou nízkých, nedávno odstraněných přístavcích. Dvorní fasáda s hladkou omítkou bez plastických článků měla jednotnou tmavě šedou barevnost. Místy prosvítají starší vrstvy bílé, okrové a v okolí stavební spáry navazujícího severního přístavku nalézáme pekovanou černou omítku.

2. SEVERNÍ PŘÍSTAVEK

Dispozice. Vnitřní členění severního přístavku bylo před rokem zcela odstraněno. Zůstaly otisky zdí v obvodových stěnách a podlaze. Kamenné příčky rozdělovaly přístavek na tři prostory. Střední stěna s osou východ – západ oddělovala garáž na severu a dvoutraktové uspořádání jižní části. Do garáže se vjíždělo vraty z ulice. Jihovýchodní místnost měla vchod z ulice, do jihozápadní části, ve které bývala prádelna, se vcházelo ze dvora. Přístavek není přístupný přímo z obytného stavení

Fasáda. Uliční průčelí přístavku je prolomeno dvěma vstupními otvory. Dveře do jihovýchodní místnosti jsou nízké, jednokřídlé, svlakové, v trámkové zárubni, z vnější strany oplechované, z vnitřní mají dva krabicové zámkové. Vstup je lemovaný jednoduchým plastickým rámem s klenákem. Severní otvor sloužil jako vjezd do garáže, je uzavřen kovovými roletovými vraty a byl zjevně rozšiřován. Z plastického rámu předešlých, menších vrat zůstal pouze levý sloupek. Severně od vstupu jsou přibližně ve výšce dveří prolomeny tři malé čtvercové větrací otvory zdobené plastickým orámováním. Podélná okna polopatra jsou posazena asymetricky nad vstupní otvory přízemí. Jejich členění i rámování je stejné jako u oken polopatra na obytném domě. Přibližně uprostřed průčelí přístavku je situována plastická kartuše zdobená ve štku provedenou šesticípou hvězdou v kruhovém poli. Kartuše je na pravé straně poškozená. Světle šedá cementová stříkaná omítka fasády je shodná s omítkou fasády obytné části. I zde v místech poškození prosvítá starší vápenná omítka s vrstvami vápenných nátěrů (světlý okr, lomená bílá a tmavě šedá). Jednotný ráz fasády obytného stavení

a přístavku násobí sokl zdobený kvádrováním a nárožní bosáž severovýchodního nároží přístavku, která je však druhotně poničena navazujícím domem čp. 165.

V západním (dvorním) průčelí je zřetelná stavební spára mezi obytným domem a severním přístavkem. V západní stěně přístavku se nacházejí dva otvory. Napravo jsou jednokřídlé, rámové, výplňové dveře do bývalé prádelny. V ose přístavku úzké, špaletové, dovnitř a ven otvíravé okno do prádelny. Necelých 30 cm pod korunou zdi jsou, po stranách a uprostřed, viditelné tři malé čtvercové větrací otvory. Dvorní fasáda přístavku má hladkou omítku bez plastických článků opatřenou bílým nátěrem. Na poškozených místech prosvítají starší vrstvy tmavě šedé, bílé a okrové.

Stavební vývoj domu

Zmiňovaná mapa Josefského mapování z roku 1786 zachycuje čtyřboký uzavřený dvorec – charakteristický tvar hospodářského dvora. Na mapě stabilního katastru z roku 1829 vidíme již rozdělené budovy. Z nespalného materiálu je značeno východní křídlo na třech stavebních parcelách 51, 52 a 53, nesporně obytné stavení, které bylo v roce 1789 rozděleno na tři rovné díly po jedné světnici a komoře (viz výše), dnešní čp. 33. Dalším samostatným červeně vybarveným objektem je severní křídlo na parcele 54 rozšířené na severovýchodě o nárožní rizalitu. Podél rizalitu zahýbá přístupová cesta z ulice k severnímu průčelí. K čemu sloužilo severní křídlo, se nepodařilo zjistit, snad se jednalo o panskou maštal. Další dva objekty (stodola a chlévy) jsou značeny žlutou barvou. Indikační skica k mapě stabilního katastru z roku 1829²⁵ zobrazuje stejnou situaci s dalšími podrobnostmi. Severní zděné křídlo s čp. 83 je rozděleno na dva objekty. Dělicí čára je situována v jedné třetině délky těsně za rizalitem. Můžeme předpokládat, že východní část s rizalitem sloužila k obytným účelům, kdežto západní dvě třetiny měly hospodářskou funkci. Původní dvorská budova stájí či ovčína byla přízemní, nejspíše s vysokou strmou valbovou střechou krytou šindelem, podobně jako sousední čp. 33 (Slušík 2002).²⁶ Promítneme-li současné zaměření domu čp. 83 do indikační skicy,²⁷ zjistíme, že půdorys severního křídla bývalého hospodářského dvora odpovídá půdorysu jižního křídla dnešního domu čp. 83 včetně navazujících chlévů. Dnešní zalomený půdorys s dlouhým východním křídlem vznikl přístavkami ze severní strany rizalitu. Pro-

story obchodu, příručního skladu, světnice, jižní část kuchyně s černou kuchyní a navazující částí komory v místě bývalé pece odpovídají hmotě obytného dílu z mapy stabilního katastru. Z písemných pramenů víme, že v panském obytném stavení bylo pro všechny málo místa nejpozději kolem roku 1808 (Hurt 1973, s. 24). Přístavba rizalitu s obytným prostorem vznikla tedy pravděpodobně na počátku 19. století.

Z této stavební fáze pochází trámkový překlad v severní stěně světnice, pozůstatek nižších a starších dveří, dochované části černé kuchyně (obslužný otvor pro nepřímou obsluhu kamen ve světnici, vylehčovací záklenky v komoře, které překračovaly těleso pece). Později odbouraná pec byla situována v jihozápadním koutě komory, přiléhala na východní zeď se záklenky a byla

Komora. Zazděné prostupy do zrušené pece. Foto M. Hanzlíková 2005.

obsluhována z černé kuchyně. Ze staršího stavení jsou snad dochovány fragmenty zdiva. Chlévová část přešla někdy koncem 19. nebo začátkem 20. století do vlastnictví sousedního čp. 33²⁸ a byla v roce 1926 úplně přezděna (Slušík 2002).

Katastrální mapa z roku 1873²⁹ a indikační skica³⁰ ze stejného roku zachycují téměř identický půdorys jako mapa stabilního katastru. Ke změnám došlo pouze ve vnitřním členění dnešního jižního křídla.

Indikační skica datovaná tužkou do roku 1899³¹ obsahuje pozdější nedatovanou reambulaci. Na mapě jsou vyznačeny i objekty prokazatelně mladší, postavené až okolo roku 1920. Tato skica zachycuje současný půdorys domu čp. 83, vyjma dvou drobných přístavků ve dvorním průčelí. Došlo ke zrušení vnitřního dělení, zůstává pouze čára dělicí jižní křídlo na dvě části. Východní část jižního křídla je již příslučkována k parcele pozemku u čp. 33.

Katastrální mapa z roku 1929³² je totožná se situací na dnešní katastrální mapě. Zachycuje objekt včetně přístavků do dvora, zaniklých v nedávné době.

Z uvedených map nelze vzhledem k nedatované reambulaci mapy z roku 1899 interpretovat stavební fáze východního křídla. Stavební plány se nepodařilo dohledat. Na objektu je čitelná pouze stavební spára nižšího severního přístavku, a to ve dvorním průčelí. Předchozí prodloužení křídla není na stavbě zřetelné. V každém případě byl dům v jedné stavební fázi, snad na přelomu osmdesátých a devadesátých let 19. století, kdy zde trvale žil Josef Horký s rodinou, rozšířen o severní část kuchyně, síň a výminek. Následovala přístavba polopatra, potom stavba severního přístavku. Výplně dveří a oken v sobě nesou archaické prvky (mosazná klika hlavních dveří, krabicové zámky, pásové závěsy), které lze datovat už do poloviny 19. století. Mohly být použity druhotně, ale je možné, že se ve vesnickém prostředí běžně vyskytovaly ještě koncem 19. století i déle. Rámové dveře jsou naopak prvkem velmi nákladným, na svou dobu moderním a reprezentativním. Odpovídají společenskému postavení Josefa Horkého a zjevné prosperitě jeho živnosti. Z poslední třetiny 19. století pochází také orámování oken a dveří v přízemí uličního průčelí.

Další stavební činnost souvisí s podnikáním Jindřicha Horkého. Ve dvacátých letech 20. století byly postaveny dvě drobné přístavby ve dvorním průčelí, zrušena pec a postaven kachlový sporák. Podle ústního podání bývala nad celým obchodem dřevěná galerie pro usklad-

nění zřídka žádaného zboží, která byla pravděpodobně zrušena za doby působení Jednoty. Polopatro sloužilo zřejmě od počátku jako skladovací prostor. Do třicátých let 20. století můžeme datovat kovová roletová vrata garáže, okno a dveře ve dvorním průčelí přístavku.

Hexagramy ve výzdobě fasády domu

Zajímavým problémem je jistě nákladné sjednocení fasády v uličním průčelí. Výkladek, pásová římsa a orámování podélných oken polopatra šambránou s kapkami v sobě nesou prvky secesní ornamentiky a pocházejí zřejmě z dvacátých let 20. století, kdy se obchodu ujímá Jindřich Horký. Jak však interpretovat šesticípé hvězdy ve výzdobě? Davidova hvězda je náboženským symbolem, a nebývalo zvykem, aby byla umístěna na profánní stavby. Mělo použití hexagramu na stavbě přímo proti katolickému kostelu pouze zdobný charakter? Nebýt vyryté hvězdy na dvířkách komína v polopatře, dalo by se uvažovat naznačeným směrem. Kde se vzala Davidova hvězda na domě s obyvateli prokazatelně katolického vyznání? Nesmíme zapomínat, že Josef Horký byl prvním radním nejméně od roku 1885. Těžko by mohl zastávat takovou funkci, kdyby měl on či jeho žena židovský původ. Vždyť ještě v roce 1884 se můžeme dočíst v obecním protokole o prodeji obecního domku čp. 55: „...*Konečně se ujednalo, že nikdy ukupitel domek ten Israelitovi prodati a postoupiti nesmí.*“³³ Nemůžeme tedy očekávat, že by následujícího roku zvolila obecní rada prvním radním člověka sice pokřtěného, avšak židovského původu. Josefova druhá žena byla dokonce dcerou holešovského kostelníka.³⁴ Pokřtěná byla také žena Josefova syna Jindřicha, její rodiče byli kmotry svých vnoučat, Jindřichových dětí.³⁵ Přesto se zdá, že tajemství Davidovy hvězdy je spjata nejspíše s původem rodiny Jindřichovy ženy. Fasáda byla totiž sjednocena ve dvacátých letech, tedy v době, kdy byl Jindřich již ženatý. Další bádání by se tedy mělo ubírat tímto směrem.

Průzkum prokázal zajímavý vývoj jedné části rozparcelovaného panského dvora. Dvorské stavení se nejprve stalo základem selské usedlosti. V poslední třetině 19. století zde byla zřízena živnost a dům byl postupně přestavován tak, aby vyhovoval novému funkčnímu využití a zároveň reprezentoval svého majitele a jeho společenské postavení.

Poznámky:

1. Ústřední archiv zeměměřičství a katastru (dále jen ÚAZAK), mapa stabilního katastru obce Kašavy z roku 1829.
2. 1st Military Survey, Section No. 82, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna; Geoinformatics Laboratory, University of J.E.Purkyne – <http://www.geolab.cz>; Ministry of Environment of Czech Republic – <http://www.env.cz>.
3. Nebylo možné nahlédnout do archiválií Rodinného archivu lukovské větve Seilemů (1562–1944), ani do archivu Velkostatku Lukov (1489–1945) uložených v Moravském zemském archivu v Brně (dále jen MZA), neboť tyto fondy jsou dočasně nepřístupné.
4. Dvůr byl pronajímán včetně zařízení, byly dodržovány také zaběhlé pracovní pořádky. Povinnosti kašavských obyvatel se nezměnily. Ještě roku 1781 se hovoří o drábu Matěji Musilovi.
5. Již zmiňovaná mapa I. vojenského mapování z roku 1786 zachycuje tedy stav těsně před rozparcelováním dvora.
6. Františkův syn Jan Hradil se dokonce v letech 1818–1820 zval držitelem svobodného dvora.
7. Státní okresní archiv Kroměříž (dále jen SOAK), Sčítací operáty, rok 1869, A–8, i.č. 873.
8. SOAK, Sčítací operáty, rok 1880, A–8, i.č. 873.
9. SOAK, Sčítací operáty, rok 1890, A–8, i.č. 873.
10. ObÚ Kašava, Rodná a křestní kniha obce Kašavy, léta 1896–1923, sv. IV, s. 70.
11. Tamtéž, s. 172.
12. Tamtéž, s. 70 a 82.
13. Státní okresní archiv Zlín Klečůvka (dále jen SOAZ), Archiv obce Kašavy, Protokol obecní 1886–1916.
14. ObÚ Kašava, Rodná a křestní kniha obce Kašavy léta 1896–1923, sv. IV, s. 172.
15. SOAZ, Archiv obce Kašavy, Koncese 1898–1954, Koncese 1920.
16. SOAZ, Archiv obce Kašavy, Koncese 1898–1954, Svobodné 1920.

Literatura:

- Administrativní lexikon obcí na Moravě, ve Slezsku, na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*. Brno: R. M. Rohrer 1928.
- Batovcův příruční místopis zemí koruny české, Čech, Moravy a Slezska zprac. na zákl. sčít. z r. 1900*. Praha: F. B. Batovec 1907.
- Fiedler, J.: *Židovské památky v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer 1992.
- Frolec, V.: *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Blok 1974.
- Ebel, M. – Škabrada, J.: *Projekty vesnických staveb v 19. století a jejich realizace*. In: *Průzkumy památek II*. Praha: Památkový ústav středních Čech – Sdružení profesionálních pracovníků památkové péče 2000, s. 147–152.
- Hosák, L.: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I*. Praha: Academia 1970.
- Hrdoušek, V.: *Lidová architektura JV Moravy, obrazový průvodce*. Škola venkova. Modrá: Škola vesnice 2001.
- Hurt, R.: *600 let obce Kašava 1373–1973. Dějiny obce Kašavy*. Gottwaldov: Místní národní výbor v Kašavě 1973.
- Hurt, R.: *Dějiny Lukova*. Lukov: MNV Lukov a JZD Podhoran 1983.
- Jadrníček, L.: *Městečko Fryšták*. Fryšták: Místní osvětová rada 1948.
- Láznička, Z.: *Typy venkovského osídlení v Československu*. Brno: Československá akademie věd 1956.
- Kvasnička, P.: *Holešovský okres. Vlastivěda moravská II. Místopis*. Brno: Múzejní spolek 1929.

17. SOAZ, Archiv obce Kašavy, stavební komise obecního zastupitelstva, výměr z roku 1939.
18. SOAZ, Kronika obce Kašavy, s. 200; viz též Hurt 1973, s. 63. Kronika uvádí rok 1947, Hurt již rok 1938.
19. SOAZ, Archiv obce Kašavy, Koncese 1898–1954, Svobodné 1920.
20. Viz zaměření půdorysu přizemí. Digitální verzi vytvořil z polních náčrtků ing. arch. Jan Veselý. Zaměření půdorysu přizemí je pouze orientační, bez většího nároku na přesnost. Severní přístavek zaměřen nebyl, půdorys je pouze naznačen.
21. Čísla uváděná v závorce odpovídají číslování místností v zaměření půdorysu přizemí.
22. Hurt uvádí rok 1876 (viz výše).
23. Viz Škabrada 2003, s. 331.
24. Viz Škabrada 2003, s. 325.
25. Indikační skica, MZA, fond D9, karton 235, sign. 967 (1829).
26. Střecha měla být obdobou valbové střechy bývalého panského pivovaru v Lukově.
27. Digitální podobu zpracoval Ing. arch. Jan Veselý.
28. Dnešní čp. 33 je původní panské obytné stavení – východní zděné křídlo z mapy stabilního katastru.
29. ÚAZAK, katastrální mapa obce Kašavy z roku 1873.
30. Indikační skica, MZA, fond D9, karton 235, sign. 967 (1873).
31. Indikační skica, MZA, fond D9, karton 235, sign. 967 (1899).
32. ÚAZAK, katastrální mapa obce Kašavy z roku 1929.
33. SOAZ, Archiv obce Kašavy, Protokol obecní 1886–1916.
34. ObÚ Kašava, Rodná a křestní kniha obce Kašavy léta 1896–1923, sv. IV, s. 70.
35. Tamtéž, s. 172; Kniha narozených a pokřtěných sv. V 1924–49, s. 34.

- Mácel, O.: *Základní problematika urbanistické struktury vesnice v Čechách a na Moravě*. Brno: Výzkumný ústav výstavby a architektury 1954.
- Mencl, V.: *Lidová architektura v Československu*. Praha: Academia 1980.
- Peck, E.: *Okresní hejtmanství Holešovské*. Učitelstvo hejtmanství holešovského 1892.
- Pešta, J.: *Několik poznámek ke studiu půdorysné struktury venkovských sídel na území Čech*. In: *Průzkumy památek II*. Praha: Památkový ústav středních Čech – Sdružení profesionálních pracovníků památkové péče 2000, s. 153–165.
- Podrobný seznam míst Moravy, Slezsko*. Videň 1818.
- Škwor, J. (ed.): *Orts Lexikon*. Wien 1876.
- Slušík, V.: *Vzpomínky autora (Kašava čp. 33) dle vyprávění rodičů*. Rkp z roku 2002.
- Statistický lexikon obcí na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Ministerstvo vnitra a stát. úř. statist. 1924.
- Syrová, Z. – Syrový, J.: *Památková zóna Lysovice – poznatky stavebně historického průzkumu*. In: *Památková péče na Moravě, Lidové stavitelství*. Brno: NPÚ, ÚOP v Brně 2003, s. 41–567.
- Škabrada, J.: *Konstrukce historických staveb*. Praha: Argo 2003.
- Škabrada, J.: *Lidová architektura*. Praha: ČVUT 1996.
- Zlínsko*. Brno – Zlín: Muzejní a vlastivědná společnost – Muzeum jiho-východní Moravy 1995.

ČEREŠNÍKŮV MLÝN V NOVÉ LHOTĚ

Petra Kalábová

Neodmyslitelnou součástí krajiny na Horňácku tvořily vodní mlýny. Dnes už ovšem dávno nepracují – svědectvím o jejich existenci jsou pouze osamocená stavení, hustě rozesetá podél zdejších vodních toků.¹ Přestože už před léty změnily svou funkci i vzhled, jsou připomínkou a dokladem jednoho fenoménu, který, podobně jako mnohé jiné projevy lidové kultury, s vývojem společenských a hospodářských poměrů zmizel do nenávratna.

Jednou z těchto staveb, stojících na řece Veličce, je mlýn od pradávna nazývaný Čerešníkův. Z jeho dřívější podoby se nám do současnosti dochovalo pouhé torzo – původní mlýnské stavení ani vlastní mlýnice již nestojí, pila, která ke mlýnu patřovala je v dezolátním stavu. Podle dochované dokumentace ze sedmdesátých let 20. století však obytný dům mlynáře patřil k jednomu z nejstarších doložených staveb na Horňácku. Tato skutečnost je natolik zajímavá, že byla důvodem k bližšímu zkoumání historie stavby, jejíž kopii můžeme dnes zhlédnout v Muzeu vesnice jihovýchodní Moravy ve Strážnici.

Čerešníkův mlýn leží v katastru obce Nová Lhota, respektive osady Vápenky, jejíž jedna část patří pod Novou Lhotu a druhá je součástí katastru obce Strání. Nová Lhota se nachází na samotné moravsko-slovenské hranici, sousedí s Javorníkem, Velkou nad Veličkou, Súčovem, Horním Němčím a Stráním, ze slovenské stra-

ny pak s Myjavou a Starou Turou. Krajina je zde hornatá, většinu katastru tvoří lesnaté svahy Bílých Karpat, louky a pastviny a pouze v blízkosti obce orná půda. Co se povahy lidové kultury týče, je Nová Lhota počítána mezi horňácké obce. V důsledku jisté geografické i kulturní izolovanosti se zde její projevy uchovávaly poměrně dlouho a ještě ve 20. století se tak zde setkáváme s jevy v níže položených obcích už dávno vymizelými.

Říčka Velička je ve svém počátku tvořena ze tří drobných toků a teprve ve Vápenkách nabývá síly potřebné k pohonu vodních staveb. Zde se však ještě nazývá „*Jamným potokem*“, podle starších dokladů také „*Vápenkou*“ nebo „*Rzickou*“. Má značně nestabilní průtok vody, v parných letech někdy dokonce vysychá. V období jarního tání sněhu či při náhlých prudkých srážkách se však její koryto náhle rychle naplní a voda uhánějící poměrně prudkým spádem dovedla v minulosti napáchat řadu škod. Její řečiště je kamenité, zaneseno hrubými balvany a šterkem, který je v důsledku velkého spádu odnášen do nižších partií toku. Proto také zdejší vodní díla stojí na poměrně dlouhých náhonech, umožňujících alespoň částečnou regulaci vodní hladiny. S budováním vodních nádrží za tímto účelem se zde nesetkáváme a není také doloženo v historických dokladech.

Velikost mlýnů stojících na Veličce byla různá, v závislosti na síle vodního toku a umístění mlýna. Jiné podmínky měli k hospodaření mlynáři v níže položených obcích, např. Velké n. V. nebo v Lipově, jiné v odlehlé Nové Lhotě. Protože slabý vodní zdroj neposkytoval dostatek hnací síly, byly to zpravidla mlýny menší velikosti, o jednom nebo dvou složeních a kašníku.² Vedle mletí obilí se však vodní síly využívalo i k pohonu jiných technických zařízení – vodních pil, olejen nebo valch k výrobě sukna. Na počátku 20. století pak mlynáři začali pořizovat dynamy, většinou s napětím 120 voltů, a zásobili tak svou domácnost levnou elektrickou energií.³

Obec Nová Lhota byla založena až koncem 16. století v rámci kolonizace pohraničních oblastí – jako letopočet vzniku je uváděn rok 1598. Zakladatelem byl majitel strážnického panství Jan Jetřich ze Žerotína. V té době jsou zde doloženi mlynáři dva: jistý Jíra Javůrek ze mlýna pod Lhotou, který platil nájomu dvakrát po 1 zlatém a 18 krejcarech, a mlynář Martin Doubrava po 2 zlatých.⁴

Čerešníkův mlýn postavený podle dokumentace v Muzeu vesnice JV Moravy ve Strážnici. Foto T. Hájek, 2000.

Navíc měli sedm dní v roce provádět tesařské práce při strážnickém zámku nebo na statcích k němu patřících. Martin Důbrava však stejně jako súchovský mlynář Jíra Zámečník platil raději o jeden zlatý víc a povinnosti se tak zprostil. Zda však některé z těchto jmen můžeme spojit s mlýnem později nazývaným Čerešníkův, nejdě s určitostí tvrdit.

Samotný Čerešníkův mlýn je zmiňován poprvé v rektifikačních aktech, kde je uváděn jistý Jan Čerešňa, mlynář pod Novou Lhotou, kopaničář, vlastníci tři měřice půdy. Podle stejného pramene byl v době předchozí vizitace, tedy lánových rejstříků, majitelem Jura Rišlak. V těchto materiálech je jmenován ještě jeden mlýn – „při Súchově“, patřící Janu Zámečníkovi.⁵

Zajímavé je, že o půl století později je novohotských mlynářů uváděno již patnáct.⁶ Co přesně vedlo k tomuto nárůstu, charakteristickému pro přelom 17. a 18. století nevíme, zřejmě to však bylo vytvoření vhodných ekonomických podmínek. Všichni ze zdejších mlynářů byli – kromě mlýna Jana Čerešni – „nezakoupeni“. To znamená, že neměli zakoupeno dědičné právo na své usedlosti. Na Hornácku totiž proces vývoje právního postavení usedlosti probíhal poněkud pomaleji než např. v nížinných oblastech Slovácka, kde si poddaní dědičné právo na své usedlosti zakupovali už od počátku 18. století. Zde je většina gruntů ještě v první třetině 19. století označována jako „nezakoupený“.⁷ Zajímavé ovšem je, že Jan Čerešňa není v těchto pramenech uváděn mezi mlynáři, ale jako podsedník.

Další údaj o Čerešníkově mlýnu nacházíme roku 1775. Tehdy bylo novohotských mlynářů uváděno sedm. Ročně platili nájem od čtyř zlatých 30 krejcarů do 8 zlatých a 10 krejcarů a byli povinni čtyři až sedm dnů v roce provádět tesařské a sekernické práce na panském. Někteří mlynáři však místo roboty raději platili tři zlaté ročně. Podle srovnání výše ročních dávek nepatřily novohotské mlýny k těm bohatším, např. ve Velké se totiž z mlýna platilo po 12 zlatých a v Lipově dokonce 26 zlatých.⁸

V polovině 19. století na mlýně hospodařil Jan Čerešník narozený roku 1822. S manželkou Annou měl tři děti – Annu, Magdalenu, Jiřího a starali se o nevlastního syna Jana Zajíce. Prvně je zde také zmiňováno druhé stavení, tvořící součást Čerešníkovy samoty. Je uváděno pod čp. 186, jeho majitelem je mlynář Čerešník, který je pronajímá Martinu Kubíkovi s manželkou. Spolu s nimi zde žije Jan Čerešník (nar. 1827).

Roku 1875 se majitelem usedlosti stává syn Jana Čerešníka Jiří. S manželkou Annou má pět dětí a spolu s nimi žije na usedlosti nevlastní bratr Jan Zajíc s manželkou, který zdědil část pozemků ke mlýnu patřících. Při hospodářství dále pomáhal mlynářův bratranec Jan Čerešník. K mlýnu patřilo také hospodářství – mlynář choval dva voly, čtyři krávy, jalovici, osm ovcí a čtyři jehnice.⁹ V následujících letech můžeme sledovat nárůst počtu chovaného dobytka, kromě hovězího dobytka a ovcí vlastní mlynář i vepře, drůbež, husy a chová včely. Mlýn je stále ve vlastnictví rodu Čerešnickových, průměrný počet osob žijících na usedlosti je devět.¹⁰

Podle těchto dokladů bylo ekonomické postavení mlynáře poměrně stabilní. Samotný mlýn však k tomu zřejmě nějak zásadně nepřispíval – jeho hospodářský význam pro blízké okolí totiž během 19. a na počátku 20. století značně poklesá. Z archivních materiálů se dozvídáme, že mlýn už v prvních desetiletích 20. století sloužil víceméně pouze ke šrotování ječmene a ovsa pro dobytek a k výrobě kaše. Pšenici a zejména žito, které se zde pěstovalo nejvíce, si novohotští sedláci vozili do mlýnů v Javorníku a ve Velké.¹¹ O tomto úpadku mlýna během druhé poloviny 19. století svědčí i absence údajů ve vodních knihách. Chybí tu jak základní informace o vodním díle, tak i práva a povinnosti k němu se vážící.

Mlýnice Čerešnickova mlýna. Foto Žilavský, 1930.

Důvodem vedoucím k pomalému zániku mlýna byly zřejmě rozsáhlé změny související s modernizací a vývojem v oblasti technické a technologické. Od druhé poloviny 19. století totiž dochází k průniku nových technologií a strojů ke zpracování zrna i na český venkov. Mlynáři v zájmu udržení zákazníků, vyžadujících si kvalitnější produkty, stále zdokonalují své mlýnské vybavení. Tradiční, tzv. staročeské složení, pracující na principu dvou na sobě ležících mlecích kamenů poháněných prostřednictvím dřevěných převodů vodním kolem, je postupně přeměňováno na mlýny tzv. umělecké. V nich je zrna rozemíláno mezi dvěma horizontálně ležícími vál-

Pohled na zadní stranu mlýnice s částí náhonu. Foto Žižlavský, 1965.

ci, uloženými v mlecí stolici. Celý proces je zde už značně mechanizován, konstrukční řešení vyžaduje továrně vyráběné stroje, pohon je však i nadále zajišťován vodním kolem. Umělecké mlýny si navíc vyžadují stavební úpravy mlýnic, konkrétně zvýšení o jedno patro, odlišně bývají řešeny manipulační a komunikační otvory.

Nové stroje umožňují lépe využívat vodní síly i ekonomičtější a rychlejší výrobu mouky. V této situaci se ukazuje stávající počet mlýnů jako zbytečný a řada malých mlýnů tak v důsledku konkurenčního boje postupně zaniká. Tento proces probíhá v průběhu druhé poloviny 19. století a v první třetině století 20. na celém našem území.

Řešením nelehké ekonomické situace malých mlýnů se v mnoha případech stává budování vodní silou poháněných pil a orientace na řezání dřeva. Jan Čerešník se rozhodl postavit po neshodách se spolumajitelem mlýna horizontální vodní pilu v roce 1913. Už v roce 1915 však narukoval do armády, pila byla zavřena a zprovozněna byla až v roce 1918. Roku 1948 bylo vyměněno dřevěné hnací kolo a vnitřní mechanismus, roku 1972 byl nainstalován elektromotor a pila byla využívána v podstatě až do konce sedmdesátých let.

Vodní kolo pohánějící pilu stálo na stejném náhonu jako mlýn. Náhon jej obtékal ze severní strany, celá stavba stojí podélnou osou kolmo k náhonu. Její konstrukce je dřevěná trámová, částečně ji doplňuje kamenné zdivo. Dispozičně je prostor rozdělen na část pracovní a sklad řeziva. Nad celým prostorem je půda, sloužící ke skladování zemědělského nářadí a pilin. V roce 1974 byla pila zaměřena a dokumentována za účelem výstavby v Muzeu vesnice jihovýchodní Moravy ve Strážnici, kde tvoří součást nedostavěného areálu vodních staveb.

Vodní mlýny tvořily většinou samoty, stojící někdy ve značné vzdálenosti od obce. Stávaly se proto předmětem vyprávění, často se strašidelnou či kouzelnou zápletkou. K této skutečnosti přispíval i fakt, že to zpravidla byly stavby s dlouhou historií, svým posláním a postavením v rámci vesnického prostředí do určité míry výjimečným. Také na Horňácku se setkáváme s pověstmi vážícími se k některým mlýnům, např. Petrušskému. K mlýnu Čerešníkovu se však kupodivu – vzhledem k jeho dlouhé tradici, žádná pověst či povídka nevztahuje. Přesto společenský význam mlýna je nepochybný – byl místem, kde při čekání na mletí bylo dostatek času k vyprávění a jiným zábavám.

Nejstarším dokladem svědčícím o podobě Čerešníkova mlýna jsou indikační skicy stabilního katastru z první třetiny 19. století. Usedlost tehdy tvořilo několik zděných budov – kromě obytného stavení a mlýnic k ní patřily také chlévy a stodola, později byla přistavěna pila. Mlýnice se na Horňácku stavěly z kamene a většinou přímo navazovaly na obytné stavení. V případě Čerešníkova mlýna však stojí mlýnice samostatně, odděleně od ostatních objektů. Na indikačních skicách máme zakresleny dvě, o dvou vodních kolech, položené na jednom náhonu, který byl, v porovnání s ostatními mlýny na Veličce poměrně krátký.¹² Pro zdejší mlýny jsou totiž charakteristické náhony velmi dlouhé a důmyslné. Zvláštností přitom je skutečnost, že jejich dno je vyloženo velmi odolným modrým jilem, který však ve zdejší geologické struktuře nenalzáme (alespoň v dnešní době neznáme žádnou místní lokalitu, kde by se vyskytoval). Málokdo si uvědomí, jak náročná a problematická byla údržba těchto umělých vodních kanálů, v některých případech i několik kilometrů dlouhých.

Jak už bylo výše řečeno, stavení Čerešníkova mlýna patřilo k nejstarším doloženým stavbám na Horňácku. Vročení na průvlaku ve světnici udává jako letopočet vzniku stavby rok 1716. Dům je trojdílného půdorysu, komorového typu, posazený rovnoběžně s levým břehem náhonu. Stavební materiál tvořil částečně kámen (komora a dělicí stěna mezi jizbou a chlévem), zbytek

byl z nepálených cihel. Kámen na stavbu se získával sběrem na polích, nepálené cihly si hospodář buďto vyráběl sám, nebo je kupoval již zhotovené místními cigány. Střecha je valbového tvaru, krytá došky. Na půdní nadezdívce podélných zdí leží trámy, příčně stažené, nesoucí vlastní pozednice. Na nich jsou teprve upevněny jednotlivé krokve stažené hambálkami. Stropy jsou trámové, na nosném roštu jsou položeny fošny s vrstvou hliněné mazaniny. Podlahy tvořila hliněná mazanina. S jizbou z druhé strany sousedí menší prostora – dodatečně přistavený chlév, který má vstup ze dvora, krytý konsolovitě vysunutou sedlovou střechou, podpíranou dřevěnými sloupky. Vlastní vstup do domu je z jižní strany zastřešen mělkým žudrem. Jeho

*Pila stojící v Muzeu vesnice JV Moravy ve Strážnici.
Foto P. Kalábová, 2004.*

*Obytné stavení mlynáře.
Foto J. Pešek, 1955.*

tvár je jednoduchý, bez patek, sloupy jsou čtverhranné. Okenní otvory jsou malé, čtvercového tvaru, s klenutím charakteristickým pro Horňácko.

Co se vnitřního vybavení domu týče, nalézáme zde zajímavý doklad kombinace různých vývojových stupňů a typů topenišť. V jizbě Čerešníková mlýna se dochovála zděná pec klasického krychlovitého tvaru s otvorem ústícím do jizby a zděným pultem, dokládající, že v minulosti bylo ohniště v jizbě při peci. Chybí zde však dymník, zde nazývaný „koš“ (to podle toho, že byl zhotoven z proutí, omazaného hlínou), který byl zrušen někdy kolem poloviny 20. století. Vedle pece stojí kachlová kamna se sporákem, do něhož se přikládalo dvířky na přední straně a na němž se připravovaly pokrmy v době pozdější. Toto řešení je pro Horňácko neobvyklé, sporák se zde totiž přistavoval zpravidla v černé kuchyni. Navíc je v jizbě vlevo od vstupních dveří ve stěně tzv. krbeček,

sloužící k osvětlení místnosti. Komplikovaný otopný systém je dále spojen s topeništěm v černé kuchyni. Ta se nalézá v zadní části síně, od níž ji částečně odděluje krátká stěna. Zde byl pult pro vaření na otevřeném ohni, nad nímž se nacházel otevřený kozub, končící těsně pod hřebenem střechy. Zhotoven byl z hlíny a kamení a vyztužen proutím a dřevem.

Čerešníkův mlýn bychom v terénu v této podobě již marně hledali. Stavení bylo během sedmdesátých let demolováno a nahrazeno jinou stavbou. Ze samotné mlýnice v té době stálo už pouze torzo obvodových zdí a dokumentovány jsou i pozůstatky pohonných mechanismů.¹³ V dnešní době samotu tvoří novější obytné stavení, hospodářské stavby, roubená stodola a pila, ve které je částečně zachováno strojové vybavení. Usedlost je i nadále ve vlastnictví rodiny Čerešníků a slouží k trvalému bydlení.

Poznámky:

1. Na čtyřicetkilometrovém úseku říčky Veličky od osady Vápenky až ke Strážnici jich napočítáme na třicet. Tato četnost má základ v příznivých podmínkách pro mlynářství a následném neobyčejném rozvoji vodních mlýnů během 17. a 18. století, kdy jejich počet dosahuje svého vrcholu. V pozdější době vlivem proměny hospodářských i výrobních podmínek dochází k pozvolnému útlumu, některé mlýny omezují neefektivní činnost a během první poloviny 20. století postupně zanikají.
2. Kašníky zde sloužily k zpracování prosa nebo pohanky na krupici, z níž se v domácnostech připravovala kaše. Z obilek se v tomto případě odstraňovala pouze slupka. Kašník měl spodní kámen z jílu promíseného s žíněmi a vrchní kámen – běhoun hladký.
3. Např. v Petrušských mlýnech bylo toto dynamo asi již v roce 1908.
4. Dvorský, F.: *Strážnický okres. Vlastivěda Moravská*. Brno: Musejní spolek 1914, s. 358-364.

5. MZA Brno, fond D2, inv. č. R 316.
6. MZA Brno, Urbaniální fáse obce Nová Lhota.
7. Frolec, V. – Holý, D. – Jeřábek, R.: *Horňácko. Život a kultura lidu na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat*. Brno: Blok 1966.
8. Jančář, J.: *Vodní mlýny na Veličce*. Vlastivědný věstník Moravský 33, 1981, s. 179-188.
9. Tento počet chovaného dobytka odpovídal stavu asi čtvrtlánické novohotské usedlosti.
10. SOKA Hodonín, sčítací operáty obce Nová Lhota, roky 1857–1921.
11. SOKA Hodonín, Vlastivědný materiál okr. Hodonín, obec Nová Lhota č. 18.
12. MZA Brno, D9, sign. 1742.
13. Ještě v šedesátých letech 20. století zde byl k vidění zbytek mlýnské hranice s bohatou vruborezbou a vročením 1891.

Obec Nová Lhota leží na samé česko-slovenské hranici, v nejsevernější části okresu Hodonín. Etnograficky ji řadíme k regionu Horňácka. V minulosti byla pro svoji izolovanou polohu a celkově archaický ráz lidové kultury považována za příklad starého, civilizací málo dotčeného, životního prostředí. Z toho důvodu se v polovině 20. století začalo uvažovat o monografii obce jako příkladu horňácké vesnice. Projevy její materiální i duchovní kultury se staly námětem diplomových prací, které ji zkoumaly izolovaně nebo v širším kontextu etnografického regionu (viz Pešek 1956, Holý 1956). Stranou nezůstalo ani historické bádání, které se lokality dotklo především v širším rámci výzkumu strážnického panství (viz Gajdošítková 1953, Mainušová 1964). Celková syntéza sice nevyšla v monografii Nové Lhoty, ale získané poznatky se staly podkladem pro vytvoření rozsáhlé monografie Horňácko. Mimo něj se s odkazy na lokalitu setkáme v celé řadě tematických studií, článků a monografií, zaměřených především na lidový oděv a stavitelství (např. Dvorský 1914, Niederle 1918, Máčel – Vajdiš 1958, Frolec ad. 1974). Také v areálu Muzea vesnice jihovýchodní Moravy ve Strážnici je podstatná část areálu staveb z Horňácka prezentována právě domy a usedlostmi z Nové Lhoty. Při jejich podrobném historickém, stavebním a etnografickém průzkumu¹ jsme narazili na úplnou absenci důkladného sídelního rozboru lokality. S ohledem na důležitost, jakou má kontextuální výklad sídelního vývoje pro etnografické, historické i geografické bádání, bychom rádi touto studií ono bílé místo zaplnili.

Vývoj osídlení v prostoru JV Moravy

Z archeologických nálezů můžeme usuzovat, že slovanské osídlení dolní části dolnomoravského úvalu mělo kompaktní ráz, zastoupený jak zemědělskými sídlišti, tak rozsáhlými opevněnými centry v období velkomoravském. Po vyvrácení tohoto státního útvaru se z bývalého centra stává průsečík moci nově vznikajících státních celků uherského a polského království, vystřídaného českým knížectvím. Pohraniční oblasti tak byly vystaveny neustálým tlakům, které vedly k zániku osídlení a vytvoření rozsáhlých území nikoho. Po získání Moravy přemyslovskými knížaty v 11. století se hranice nadlouho ustálila na řece Moravě a k její obraně byly vybudovány hrady v Břeclavi a Spyti-

hněvi. Rozsáhlé předpolí, sahající až k horám a otevírající se do uherské nížiny, zůstalo dlouho neosídlené (Hosák 1992, s. 198), protkané sítí říčních ramen a močálů porostlých lužním lesem, skytájcím hranici dostatečnou ochranu. Posun osídlení do takto vymezeného divokého pole započal jen pozvolna a výrazně se zrychlil teprve od konce 12. století. V následujícím 13. století začíná podél hranice vznikat hustší síť opevněných bodů sledujících a chránících obchodní stezky do Uher. Jsou to především hrady, nezřídka zakládané v chráněných polohách na ostrovech v řece Moravě – Veselí nad Moravou, Stanice/Uherský Ostroh a Kunovice. Velký význam má i založení opevněných královských měst (Hodonín, Uherské Hradiště) a dále ve směru posunu hranice po řece Olšavě (Uherský Brod). Pod jejich ochranou vznikají v těsném sousedství další trvalá sídla. Mimo osídlení v blízkosti hradu v Uherském Ostrohu a Veselí nad Moravou jsou to z predikátů písemně doložené Sodomírky (dnes součást Veselí nad Moravou) a Vnorovy. Rozsáhlá rovina sahající až k hraničním horám, nechráněná a otevřená vpádům nepřátel, však zřejmě zůstala ještě neosídlená a první písemné zmínky o existenci některých vesnicích, včetně pohraničního hradu a města Strážnice, pocházejí až ze 14. a následujícího 15. století.

Oproti tomu lépe chráněná a uzavřená krajina v okolí řeky Olšavy se začala zalidňovat mnohem dříve a rychleji. K její správě a udržení byla vytvořena tzv. Lucká provincie s částečně vojenskou organizací obyvatel, později zde byla královská moc posílena založením města Uherský Brod. Vedle staršího domácího osídlení došlo brzy v okrajových oblastech podhůří k rozsáhlé kolonizaci, dotvářející sídelní strukturu krajiny. Její rozmach souvisí s působením českého rodu pánů z Rýzmburka, kteří toto území získali v první polovině 13. století. V nevelké vzdálenosti od svého sídla ve Vlčnově založili celý řetězec vesnic rozmístěných především na úbočích hraničních hor. Jejich pojmenování odkazuje na křestní jména obvyklá u zakladatelů z rýzmburského rodu – Slavkov (Bohuslav, Slavek), Boršice u Blatnice (Boreš) (Velimský 2002, s. 141), další pak na etnickou příslušnost kolonistů, kteří ve třech případech mluvili německy: jedná se o Horní, Dolní a Suché Němčí – dnešní Suchov (Hosák 1992, s. 198). Založením trvalého osídlení v tomto prostoru došlo k mnohem intenzivnějšímu pronikání do karpatských kopců, spojenému

Plužina Nové Lhoty na Indikační skice Stabliňho katastru z počátku 19. století.

s využíváním lesního bohatství, především dřeva, plodin a zvěře, dále pasením dobytka a sečením trávy.

Kolonizace však zřejmě nezůstala omezená pouze na podhůří, ale pokračovala ve směru staré obchodní cesty, směřující z Moravy přes Uherskobrodsko a hraniční hory dále do Uher. V této souvislosti je v Suchově zmiňováno starobylé silniční mýto. Nedaleko vsi pak stál hrad Gansberg, jehož umístění mohlo opět souviset s významným přechodem obchodní cesty do pohraničních hor a jeho kontrolou. Za přechod tu zřejmě sloužilo sedlo nad vesnicí, odkud cesta pokračovala údolím potoka k Veličce a přes Javorník k některému z hraničních průsmyků.

Existence obchodní cesty a jejich větví zřejmě Rýzmburkové využili při osídlování dosud liduprázdných, ale neznámých pohraničních hor. Získaný prostor pokládali za svůj majetek, o čemž svědčí zádušní dar velehradskému klášteru, jímž byla půda k osazení dvacíti lánů ve Velké nad Veličkou. Dar pana Bohuslava se nachází jednak v soupisu klášterního majetku,² jednak ho listinou z roku 1264³ potvrzuje jeho syn Boreš, kastelán rýzmburský, přičemž upřesňuje podmínky soužití rýzmburských a klášterních poddaných ve Velké. V návaznosti na založení Velké vznikla i osada Javorníček, spojená s ní trvale v jeden statek. Podél jiné z větví cesty vznikly další, nepřímě doložené vesnice (Louka, Lipov, Tasov), zřejmě ovšem v majetku jiných držitelů.

Rozsáhlé osídlování podhůří, příchod cizích, německy mluvících kolonistů, vznik celé řady vesnic, dále kontrola obchodní cesty založením vesnice na přechodovém sedle (Suchov) a další na její trase uprostřed hor (Velká), zapojení významného kláštera do osídlovacího procesu, a především vybudování hradu (Gansberg – Kanšperk) na strategickém místě na rozhraní staré a nové krajiny – to vše nasvědčuje snaze vybudovat rozsáhlé panství a novou rodovou základnu. Konec tak slibnému vývoji učinila politická orientace Boreše z Rýzmburka v krizovém období konce vlády Přemysla Otakara II. Otevřený příklon k táboru nepřátel, podporovaných Rudolfem Habsburským, byl králem hodnocen jako zrada. Zeměpanský majetek v okolí Vlčnova daroval král roku 1278 věrným měšťanům z Uherského Brodu. Nově založené vesnice pak zřejmě rozdělil mezi své vojenské přívržence. V polovině 14. století se setkáváme s několika z nich, píšícími se po jednotlivých vesnicích bývalého majetku – z Lipova, Velké, z Gansberga, ze Strání (Dvorský 1914, s. 382), přičemž k jejich majetku si markrabí vyhrazoval určitá majetnická práva.

Předchozí rozbor vcelku zřetelně ukázal, že chráněná horská oblast byla kolonizována již v druhé polovině 13. století a v návaznosti na ni zřejmě i podhůří směrem ke Strážnici. Otevřený prostor nížiny byl oproti tomu osídlen teprve později ve 14. století v souvislosti na nově budovaný pohraniční hrad ve Strážnici a již existující hrady ve Veselí nad Moravou a v Uherském Ostrohu. Pevnosti daly vzniknout zárodkům budoucích panství veselského, ostrožského a strážnického, jejichž územní růst využíval zakládání nových lhot a vsí (Ostrožská, Hroznová, Tvarožná, Nová Ves), vojenskou intervenci a úchvat drobných statků (Hrubá Vrbka), jakož i koupi (Lipov, Horní Němčí a Suchov) a dary od markraběte (Velká s Javorníčkem, Hrubá Vrbka) (viz Dvorský 1914, s. 440, 458). Nakonec tedy bylo kompaktní území horského panství rozchváceno a vznikly nové celky se sídlem v podstatně později osídlené nížině.

Největší část hor získalo panství Strážnice, veselská vrchnost disponovala pouze nevelkou sídelní komorou okolo Malé Vrbky a Kuželova. Oproti tomu ostrožské panství nezískalo v horách vůbec žádný majetek a zůstalo od jejich zdrojů odděleno pásem strážnických obcí: Velká nad Veličkou, Javorník, Suchov a část Horního Němčí. Majetkové dělení zřejmě zpočátku nebylo zásadní překážkou ve využívání zdejších lesů, jejichž dřevo bylo nutně třeba ke stavbě domů a hospodářských stavení, k výrobě nára-

Pohled na jižní část katastru. Uprostřed se nachází sídelní jádro, od něhož se na obě strany prostírají záhumenice Domových polí a Horštů. Nad nimi je patrný zalesněný Šibeniční vrch, za ním Grůň a zcela nalevo je patrný vysílač na Velké Javořině. Foto M. Šimša 2005.

dí a také jako palivo. Teprve na přelomu 15. a 16. století, v souvislosti s intenzivnějším využíváním lesních zdrojů majiteli strážnického panství, začalo docházet k častým sporům spojených s vyháněním lidí z cizích vesnic, zájímání jejich dobytka, a nakonec půhonům k zemskému soudu. Vše nakonec skončilo smírně, povinnými platy cizích vesnic.

Nastalé spory jasně ukázaly na problematičnost hranice v prostoru trvale neobsazeného lidmi, jakým bylo horní povodí Veličky (prostor dnešní Nové Lhoty a okolí), kde se střetávaly zájmy Strážnice (Suchov, Javorník) a Ostrohu (část Horního Němčí). Zdejší kraj nebyl dotčen středověkou kolonizací a zůstal až do počátku 16. století neosídlený. Jeho hlavní využití spočívalo v těžbě dřeva, pálení dřevěného uhlí (trať Uhliska v Nové Lhotě)⁴ a lokálně i v pálení vápna (prostor osady Vápenky, Filipovské údolí), což s různou intenzitou přetrvalo až do poloviny 20. století, kdy je zachytil etnografický výzkum (Pešek 1956, s. 36, 44). Sezonní přítomnost svých lidí a zvykové nároky na využívání území se v první polovině 16. století rozhodla strážnické vrchnost nahradit trvalým nepopíratelným nárokem. Tím bylo založení stálého zemědělského sídliště s grunty a jejich půdou.

Založení Nové Lhoty

Přesné datum založení osady není známo a tradičně uváděný letopočet 1598 (datum sepsání urbáře, v němž je Nová Lhota poprvé zmíněna) je pouze první písemnou zmínkou. Při srovnání s popisem ostatních vesnic je zřejmé, že dosavadní život ve vsi se soustředil na získávání půdy, včetně prvních rubanic, ale míra její kultivace dosud nedovolila výraznější diferenciaci pozemkové držby dělením usedlostí na půlčtvrťlány a podsedky. Z charakteru zápisu je více než jasné, že se jedná sice o mladé, ale již pevně zakotvené sídlo. Na starší dobu vzniku pak odkazuje listina Frydrycha ze Žerotína z roku 1610 (Dvorský 1914, s. 360), odvolávající se na starší povolení, vydané jeho otcem Janem Jetřichem ze Žerotína (1568 – 1599), umožňující obyvatelům obce Nových Lhotek zřídit si role „kopanice“ v horách a gruntech panských. V urbáři panství Strážnice z roku 1598⁵ jsou tyto zmiňovány při řece a v okolí panské louky v Omižné. Na pozdějších katastrálních mapách jsou díky udání trati a nepravidelné struktury parcel, vtěsnaných na samý okraj obdělvané půdy, dobře rozpoznatelné. Je tedy zřejmé, že k jejich vzniku došlo teprve po zabrání veškeré dostupné půdy. Jistotu by nám

mohl přinést urbář z roku 1546, zachovaný v částečném opise v ocenění panství Strážnice z mezidobí let 1694 – 1700.⁶ Bohužel, Nová Lhota, ostatně jako mnohé jiné vesnice z panství, v něm nejsou uvedeny. Nezbyvá tedy jiná možnost, než ryze hypoteticky stanovit dobu založení vesnice na první polovinu 16. století, přičemž nejzazší datum nepřekročí léta 1516 – 1517, kdy byl na Moravě proveden soupis berně, v jejíž registratuře ještě Nová Lhota nefiguruje (Radimský 1957, s. 288).

Krajina Nové Lhoty

Nová Lhota se nachází v kopcovitém terénu Bílých Karpat v bezprostřední blízkosti jejich hlavního, hraničního hřebene. Běžná výška se v těchto místech pohybuje okolo 700 m (Šibenický vrch, Kubíkův vrch) a dále se zvedá (Čupec 818 m) až k nedalekému nejvyššímu bodu hřebene (Velká Javořina 970 m). Z hlavního pásma kopců vybíhá celá řada vedlejších ramen s vrcholy v nadmořské výšce v rozmezí 500 až 600 m. Na sever od naší lokality je to především pásmo oddělující staré osídlení Uherskobrodsko od prostoru hraničních „uherských hor“, které pozvolna klesá až k Blatnici. Na jihozápadě pak vrchy Klokočnick a Hradisko oddělující katastr Nové Lhoty od Javorníka. Lokalita je tak fakticky ze všech stran uzavřena kopci a jediná sjízdná přístupová cesta probíhá podél toku říčky Veličky. Úbočí hlavního hřebene a přilehlých kopců (Sviňárky, Grůň, Šibenický vrch a Klokočnick) směrem k severu postupně klesá a vytváří rozsáhlé, mírně se svažující předhůří v průměrné nadmořské výšce 450 m. Na jeho tvárnost má velký vliv příhodná severní orientace, umožňující pomalejší odtávání sněhu, a tím vytváření pozvolného svahu, na rozdíl od protilehlé jižní strany údolí s příkrými stráněmi a svahy. Na jejich dalším formování měl největší vliv bezpočet potoků a potůčků, které napájí voda jarního tání i letních příválů. Jejich koryta bez větších zákrutů sbíhají rychle do údolí a společně vytváří rozsáhlé povodí Veličky, v minulosti zde nazývané prostě potok Říčka nebo Jamný.

Sídelní jádro lokality se nachází v rozměrném údolí Lhotského potoka, který celé předhůří dělí na dvě vcelku stejné poloviny. Levá, pozvolna klesající část předhůří (chápáno proti proudu toku potoka), je příčně rozbrázděna dvěma dalšími potůčky s koryty téměř rovnoběžnými s Lhotským. Hřebínky, které je vzájemně oddělují, se oproti dnu zdvihají o několik desítek metrů a vytvářejí výrazné předěly, značně převyšující osídlení na dně údolí.

Za poslední „vlnou“ svah pozvolna klesá k Veličce, která v půlkruhu obemýká celou jeho severní stranu. Pravá část předhůří oproti tomu soustavně stoupá až ke stráním Klokočnicku (650 m) a Hradiska. Většina polí je zde rozložena na rozměrném protáhlém svahu (523 m), od jihovýchodu ohraničeném hlubokým zářezem údolí Hrubého potoka, na jihozápadě pak narušeném údolím bezejmenného potoka protékajícím Uhlisky.

Plužina obce

Vzhledem k výše popsané přírodní krajině tvoří plužina obce umělý, lidským konáním vytvořený zásah do tvárnosti krajiny. Málokde vznikla náraz, většinou je výsledkem mnohasetleté lidské činnosti, která je zapsána do její organizace, struktury polních parcel, tvaru tratí, jejich pojmenování a mnoha dalších detailů. Ještě před půl stoletím bychom většinu z toho mohli studovat přímo v terénu. Dnes, po převratných změnách kolektivizace, to lze jen z katastrálních map a archivních dokladů.

Na nejstarším záznamu tzv. kotáru⁷ Nové Lhoty (Indikační skica Stablního katastru ze třicátých let 19. století)⁸ se soubor polních tratí, sídelního jádra a okolní krajiny jeví jako nanejvýš pravidelný. Veškerá obdělávaná půda zabírá jednotnou rozsáhlou plochu ve tvaru nepravidelného kosotčverce. Jeho hranice jsou dány přírodními překážkami v podobě horských úbočí vedlejších hřebenů Bílých Karpat na jihovýchodě, jihu a jihozápadě, hlubokým údolím potoka na západě a korytem Veličky na severu. Prostor téměř úhlopříčně protíná hluboké koryto Lhotského potoka, který jej také dělí na dvě nestejně půle. Špičku v horní čtvrtině zabírají pastviny na úbočí Šibenického vrchu, pod nímž se nachází pramenná pánev a horní, rozšířené koryto zmíněného potoka, kde leží sídelní jádro lokality. Po jeho pravé a levé straně, v nejširší části plužiny a v přímé návaznosti na lidská sídla, se rozkládají trati *Horštáky od Javořiny* a *Domové pole* (nalevo), *Horštáky od Klokočnicku* a *Domové pole od Klokočnicku* (napravo). Bezprostředně na ně (skutečně parcela na parcelu) navazují další trati. Na pravé straně jsou to *Harvaný pole*, *Padělky* a *Losky*. Závěr rozsáhlého protáhlého návrší, značně převyšujícího dno údolí, zabírá panská louka Omižná. Na levé straně, která má podobu protáhlého svahu, zvlněného zářezu údolí dvou potůčků, pokračuje orná půda tratí *Nové pole*, odděleného od *Domového pole* širokým průhonem, fixujícím směr staré vozové cesty do údolí Veličky.

Charakteristickým znakem parcel ve všech zmíněných tratích (s výjimkou tratě Losky) je jejich jednotné rozložení, a to kolmo na osu plužiny, která vychází ze směřování horní části koryta Lhotského potoka a je prodloužením ideální osy sídla. Parcely procházejí celým terénem „rovnoběžně“, v návaznosti na jeho členění mění směr pouze do té míry, aby byl zachován příhodný průběh (kolmý, vodorovný) vzhledem k úbočím kopců a svahů.

Nejstarší část plužiny se vcelku samozřejmě jeví půda související bezprostředně se sídelním jádrem lokality. V našem případě se jedná o dva typy tratí, a to **Horštáky**, rozložené v samotném závěru nejhořejší části plužiny, o nichž se ještě podrobněji zmíníme, a dále dvě trati označované jako **Domové pole**. Stavební a polní parcely v nich jsou vyměřeny jako jeden celek, jehož přední část tvoří uliční frontu se staveními usedlostí, na ně navazují zahrady v tzv. humně, a dále orná půda. Celek má vždy jednoho konkrétního majitele. Šířka parcely (řeč o ní bude v souvislosti s půdorysem vesnice) je daná základním rozměřením na ose sídla, délka pak je volena s ohledem na výměru budoucí usedlosti, která je stanovena právě jejich součinem.

Nové pole se rozkládá na levé straně potoka a jeho parcely navazují na Domové pole. Čelo trati formuje hrana

Pohled na severní část katastru. V pravé části je patrné sídelní jádro obce, od něhož se táhnou záhumenice Horštáků a Domového pole od Klokočnicka, jasně patrné v popředí. Za nimi je vrch, na jehož zatravněném temeni se rozprostírá Harvaný pole a Padělky. Vpravo uprostřed je patrná trať Nové pole. Foto M. Šimša 2005.

ostře se svažujícího údolí v dolním toku Lhotského potoka, zadní je zřejmě stanovena uměle a končí vysoko nad údolím potoka. Pouze poslední třetina parcel je výrazněji omezena tokem Veličky a má nápadně skosenou hranu. Rozložení parcel v trati pravidelně sleduje posloupnost usedlostí ve vesnici. První parcela trati, nepřímo sousedící s první parcelou v Domovém poli, patří ke stejné usedlosti tj. k čp. 2. V pravidelné řadě pak následují parcely náležející k čp. 4, 5, 6 až po 51, vynechány jsou všechny půlčtvrťlány a následuje řada usedlostí na druhé straně potoka, počínaje čp. 76. a konče čp. 125. Šířka jednotlivých parcel je zcela shodná s šířkou parcel jejich domovských usedlostí, takže trať, jako celek, dosahuje dvojnásobku šířky uliční fronty vesnice.

Vše, co bylo řečeno o Novém poli, do velké míry platí také o **Harvaném poli** ležícím na protější, pravé, straně potoka. Přední hranice leží na hraně potočního údolí, zadní je výrazně modelována hlubokým a srázným korytem bezejmenného potoka, který nedovolil vyměřit celou předpokládanou délku parcel. Ty podle možností vybíhají a zase ustupují podle momentálního směřování toku. Šířka parcel opět kopíruje domovské usedlosti, jejichž majitelé se pravidelně střídají. Počínaje od první sousedící, tj. čp. 126, a dále přes čp. 125, 124 až po čp. 91, kdy bez jakékoli příčiny přechází na druhou řadu usedlostí od čp. 2 až po čp. 51 a opět zpět k čp. 90 až k poslednímu čp. 76.

Poslední trati staré plužiny jsou **Padělky**, bezprostředně navazující na Harvaný pole. Jedná se skutečně pouze o „podílky“, jejichž šířka není úplná, ale oproti ostatním tratím pouze částečná. Důvodem zřejmě nebyl nedostatek místa na konci hřebene kopce, v jehož závěru se rozkládá rozsáhlá panská louka Omižná, ale potřeba vyměřit menší, zřejmě zbytkové množství půdy. Rozdělení parcel je opět pravidelné, počínaje čp. 126 až k čp. 79 pokračuje druhou řadou domů od čp. 49 až po čp. 3.

Losky jsou první trati, která na sobě nese punc živelné, touhou po půdě vyvolané kolonizace koutů a okrajů plužiny. V prostředí jihovýchodní Moravy se většinou mluví o zakládání rubanic, které jsou v Nové Lhotě doloženy urbářem již z konce 16. století (rubanice při řece, rubanice za Omižnou a rubanice za Havranů pod Omižnou). Parcely se nacházejí pouze na svažitých okrajích hřebene, kdežto rovinné temeno je ponecháno již zmíněné louce Omižné. Živelnost získávání půdy se projevuje především v celkové ztrátě pravidelné struktury, jakou jsme zaznamenali v předchozích tratích. Jak již sám název trati

napovídá, rozdělení pozemků mohlo proběhnout namísto rozměření oblíbeným losováním. Mezi nevelkým počtem majitelů jsou ponejvíce zastoupeny půlčtvrťlány z horního konce vsi, velká rozloha obdělávané půdy patří také k nedařlému Hryzláckému mlýnu.

Ostatní části půdy, rozložené v hlubokých korytech potoků, na nerozměřených koutech plužiny, strmých svazích kopců a především na rozměrných stráních Šibeničního vrchu a v trati **Pod porážky**, zabírají pastviny, využívané k chovu ovcí a skotu. Rozsáhlé plochy luk v trati **Louky nad Mlýny** pak leží na protějším břehu Veličky v strmých stráních severovýchodní strany údolí.

Projekce plužiny

Shrnutím všech dosavadních zjištění docházíme k závěru, že plužina lokality rozhodně nemohla vzniknout náhodně nebo postupně, jako výsledek delšího vývoje. Naopak je záměrnou prací projektanta – měřiče, který nejprve zjistil dostupné možnosti terénu a v závislosti na nich zvolil odpovídající výměru usedlostí a rozložení jejich půdy. Nevyužil jednodušší model záhumenicové plužiny, oblíbené při středověkých založeních, ale s ohledem na předchozí vývoj a dobovou zkušenost zvolil moderní plužinu traťovou. Její celek rozměřil podle jednotné osy, vycházející z osy sídla, za použití jediné měrné jednotky.⁹ Tímto způsobem byla pravidelně rozměřena veškerá dostupná půda a zorganizována do čtyř základních tratí (dvoje Domová pole, Harvaný pole, Nové pole a Padělky).¹⁰ V jejich rámci mají svou půdu shodně zastoupeny všechny usedlosti ve vsi, s výjimkou Horštáků, které v tratích prvoplánově absentují,¹¹ což jasně signalizuje odlišnou, zřejmě pozdní, fázi jejich založení. Mimo hlavní rozměření došlo k získávání další půdy pouze okrajově. Jedná se především o zmíněnou trať Losky, zahrnující rubanice v okolí Omižné, dále nevelké zisky na protějším straně údolí Veličky v trati Čertoryja, které patřily k Hryzláckému mlýnu, a o kousky polí v Uhliskách. Žádný z těchto drobných úchvatů však nemůže zvrátit jednotné a prokomponované měřičské dílo v jeho celku.

Nutno podotknout, že ani při tak „moderním“ rozvržení měřič zcela neopustil tradici a spojil stavební a polní parcely sídelního jádra v jeden celek (Domové pole, Domové pole od Klokočnicku). Vytvořil tak jakési miniaturní záhumenice, jimž chtěl zřejmě přisoudit i určitou konkrétní výměru, danou jejich šířkou a k ní odpovídající délkou. Takový krok mu následně velice zkomplikoval umístě-

ní celku do reálného terénu. V jeho horní části se totiž nachází rozměrný půlkruh přírodních překážek, za něž není reálné ornou půdu rozšiřovat. Na jihovýchodě jsou to rychle stoupající stráně Grůně a Šibenického vrchu, doprovázené hlubokým korytem bezejmenného potoka. Na jihu terén naopak prudce padá do hlubokého údolí Filipova s Hrubým potokem. Od jihozápadu prostor vymezují úbočí Klokočnicku a Hradiska.

Domníváme se, že konkrétní umístění plužiny do terénu se odehrálo především s ohledem na její možnosti na levé straně údolí (Domové pole), kde pásy parcel co do délky výrazně omezuje šikmě položené koryto potoka a stráně Grůně. Měřič zde musel volit mezi jednotným vyměřením odpovídající délky, vhodným umístěním celé tratě do terénu (horní rozšířená část Lhotského potoka) a odpovídajícím využitím zbylé půdy na této straně údolí. Zvolil tedy kompromis, jehož výsledkem je skutečnost, že parcely v dolní části trati Domové pole dosahují délky cca 1840 m a končí nad hlubokým zářezem potočního koryta, jehož další směr výrazně ovlivňuje délku parcel v horní polovině trati, které se zkracují až na cca 1580 m u poslední parcely. Ta současně udává na ose sídla vymezující bod pro sousední pravou stranu (Domové pole od Klokočnicku), na níž je mnohem více místa a která byla co do délky rozměřena bez větších problémů. Teprve s ohledem na rozměření těchto základních tratí byly v bezprostřední návaznosti jednotlivých parcel vyměřeny i tratě další.

Vedle primárně založených usedlostí a jejich plužiny, obsahující beze zbytku k nim patřící půdu, nacházíme na její horní hranici další usedlosti se zcela jinou charakteristikou. Jejich půda je zahrnuta v trati Horštáky a Horštáky od Klokočnicku, jejichž pojmenování můžeme po vzoru sousedních obcí (Javorník, Velká) vztáhnout i na samu kategorii těchto usedlostí.¹² Jednotlivé parcely se rozkládají po obou stranách potoka a od Domových polí jsou odděleny volným pásem nerozměřené půdy v majetku obce. Tratě jsou tvořeny širokými pruhy parcel, na jejichž konci jsou postavené grunty, navazující na řádné osídlení. Šířka je oproti běžným parcelám několikanásobně větší, což má zřejmě kompenzovat její omezení na pás záhumenice za usedlostí. Jejich tvar evidentně kopíruje hraniční parcely v trati Domové pole a na levé straně zřetelně ustupuje hlubokému korytu potoka pod svahem Grůně.

Terén, v němž se nacházejí, je více než nepříhodný, neboť je tvořený pramennou pánví Lhotského potoka

a prudce stoupajícím úbočím Šibenického vrchu, z jihozápadu omezen úbočím Grůně s hlubokým potočním korytem, od jihu pak údolím Dlouhého potoka. Z výše uvedených důvodů nebyl tento prostor využit pro vyměření standardních usedlostí, které leží níže. Prostor zřejmě nebyl osazen ani dlouho poté, co byla postupně kultivována dostupná orná půdy a vznikaly tratě Nové pole, Harvaný pole a Padělky; v žádném z nich totiž nemají tyto usedlosti své parcely. K jejich vzniku tedy došlo až poté, co byla zabrána všechna dostupná půda a populační růst sídla bral za vděk i méně příhodnými lokalitami. Nejpozději na konci 16. století pak bylo vyměřeno osm parcel, jež je možné ztotožnit s některými z půlčtvrtlání uváděných v urbáři z roku 1599.

Sídelní jádro lokality

Umístění sídelního jádra v terénu se odehrávalo v součinnosti s projektováním celé plužiny lokality a tvoří s ní jednotný celek. Roli přitom sehrála vhodná orientace Lhotského potoka, který v mírném jihovýchodně-severním zákrutu dělí podhůří na dvě části, a stává se tak předobrazem pro vytyčení její osy. Dolní a střední část údolí je příkrá s četnými výstupy skal. Horní je oproti tomu podstatně širší a mělkší, s výraznými potočními terasami na pravém i levém břehu, které spojuje pramenná pánev. Okolní terén přitom současně dovoluje vyměřit záhume-

Východní část katastru s tratí Nové pole, v pozadí masiv Velké Javořiny. Na snímku je dobře patrná dohovaná traťová lužina před scelením do družstevních honů. Foto J. Pešek 1955.

nicové pásy v potřebné délce. Právě tyto okolnosti vedly k tomu, že na potočních terasách, dostatečně vysoko nad samotným tokem ohrožujícím obydlí při jarním tání a letních přívalech, bylo založeno sídelní jádro lokality. Osa sídla prochází ideálně korytem potoka jako jeho spádnice, přičemž hranice parcel jsou její kolmice, procházející rovnoběžně terénem. Prodloužením osy sídelního jádra vznikla také osa plužiny, která již nemohla být odvozena od k jihu se stáčejícího potočního koryta.

Zmíněná Indikační skica Stablního katastru z počátku 19. století nám představuje dvě souvislé řady domů s jednotnou uliční frontou. Faktické umístění v terénu se váže především k poloze parcel v Domovém poli, které jsou pro ostatní limitující. Z toho důvodu se vesnice rozkládá uprostřed, a nikoli při dolním nebo horním okraji rozšířeného údolí, které zůstaly zpočátku neosídlené. Počáteční část levé řady domů na sebe váže celou řadu komunikačních a organizačních uzlů. Právě odtud vychází stará vozová cesta, spojující vesnici s údolím Veličky a dále s ostatními vesnicemi panství. Zde byl na počátku 17. století založen Bratrský sbor, později přestavěný na kostel sv. Matouše s hřbitovem, farou a později i školou. Také číslování domů se dodnes odvíjí od těchto nejnižších položených parcel na levé straně. První v řadě selských usedlostí je čp. 2 a řada pravidelně pokračuje až k číslu 51. Za průhonem se nachází po obou stranách potoka Horšťáky čp. 52 až 75, přecházející až na jeho pravou stranu. Opět odděleny průhonem pokračují grunty od čp. 76 až k čp. 125. Prostor mezi oběma řadami domů zabírá rozměrná plocha plná nerovností a nižších teras, mezi nimiž se klikatí samotný potok a cesta stoupající vzhůru vesnicí. S ohledem na takto utvářený prostor mezi oběma řadami domů můžeme mluvit o typu návesní silnicovky.

Předpokládaný rozsah jejího založení je kupodivu vcelku jasně vyjádřen již v rozvržení celé plužiny. Základem jsou všechny domy se záhumenicemi v Domovém poli a Domovém poli od Klokočnicka. Jejich rozsah je z dolní strany fakticky omezen bezprostředním sousedstvím Nového pole po levé a Harvaného pole po pravé straně údolí. Z horní strany jsou to průhony a parcely Horšťáků. Vesnice tedy nemohla být větší, než je na zmíněné skice. Nemohla být ani menší, protože všechny další tratě (Nové pole, Harvaný pole, Padělky) obsahují výhradně pole usedlostí ze starého jádra. Zastoupeny jsou všechny s vyloučením později založených Horšťáků. Je tedy zřejmé, že vesnice se až do počátku 19. století zachovala

v rozsahu svého založení. Její sídelní růst byl možný pouze v rámci již existujících parcel, a to jejich podélným dělením, které zahrnuje nejen záhumenici, ale všechny půdní parcely v jednotlivých tratích. Zpětným scelováním jsme pak schopni určit původní počet vysazených usedlostí a tím i rozsah vsi.

Zkoumáním historických pramenů zjistíme, že v polovině 18. století se zdejší usedlosti dělily do dvou kategorií. Větší z nich jsou označeny jako *halbvierthler* – *půlčtvrtník*, menší pak *podsedker* – *podsedník*. Porovnáním s katastrální mapou zjistíme, že oba pojmy mají svůj odpovídající význam i v šířce rozdělené parcely usedlosti. Aritmetickým propočtem zjištěných šířek docházíme k závěru, že půlčtvrtlány se pohybují v rozmezí 13-14 m, menší potom mezi 6-7 m. Je tedy nasnadě, že jedny jsou skutečně podílem předchozích. V nejstarších pramenech se ovšem setkáváme i s další jednotkou výměry, kterou jsou čtvrtlány. Její rozměr by měl být dvojnásobkem půlčtvrtlánu, a tedy i jeho šířky. Pokusné slučování sousedních parcel ukázalo, že vzhledem k jejich nepravidelnostem je výsledná šířka menší a pohybuje se okolo 24-26 m. Takto bychom zřejmě mohli odvodit i šířku půllánu a celého lánu. Urbář panství z roku 1599, který je něco přes půl století vzdálen datu založení vesnice, však nic o takových výměrách v Nové Lhotě neví. Čtvrtlány jsou vedle nově vzniklých půlčtvrtlánů – Horšťáků výhradní rozlohou usedlostí. Šířka jejich parcel tedy může být chápána jako konečná a současně základní použitá měrná jednotka při vyměření vesnice. Její dnešní hodnota nejlépe odpovídá míře Hájkova staročeského provazce o 42 loktech pražské míry (tj. 42 x 59,14 cm), který činí 2483,88 cm (Hladík 1956, s. 99).

Výměra usedlostí

Známe-li základní měrnou jednotku soustavy, můžeme se pokusit proměřit jí celé dílo, čímž zjistíme skutečný rozsah půdy přidělený k jednotlivým usedlostem. Začneme proto v nejstarších tratích, vyměřených a kultivovaných bezprostředně po založení. Domové pole dosahuje na spodním okraji délky 1840 m a končí nad hlubokým zářezem potočního koryta, jehož další směr výrazně ovlivňuje délku parcel v horní polovině trati, které se zkracují až na cca 1580 m. Budeme-li chápat délku dolní poloviny parcel, které potoční koryto ještě neovlivňuje, za délku záměrně vyměřenou, zjistíme, že dosahuje 3128,17 lóktů, což je 74.5 provazce. Plošná výměra par-

cely o šířce jednoho a délce 74,5 provazců pak dá 15 jiter plochy (1 jitro = 5 x 1 provazec). Za předpokladu, že zde byl použit selský lán o 60 jitrech, pak výměra usedlosti daná parcelou v Domovém poli činí čtvrtlán, což je zcela ve shodě s tvrzením urbáře. Podobně jsou vyměřeny parcely v Domovém poli od Klokočnicka, kde délka v závislosti na terénu kolísá od 1720-1929 m. Jako celek je však bezesporu ovlivněna obdobnou snahou, vyměřit čtvrtlánové parcely v co nejúplnějším rozsahu.

Trať Harvaný pole a Nové pole si shodně s předchozími zachovává stejnou šířku parcel, kterou je 1 provazec, délka je však mnohem kratší. V případě příhodnějšího terénu Nového pole dosahuje na více než 2/3 stabilní délky 1300 m, tj. 52 provazců. Součin šířky a délky dává pro jednu parcelu plošný výměr 10,5 jitra. Oproti tomu délky parcel v trati Harvaný pole jsou mnohem více ovlivněny prameništěm bezejmenného potoka protékajícího Uhlisky. Pole zde ustupuje bočním korytům a jejich příkrým stráním, jinde naopak vybíhá do maximální délky. Parcely zde kolísají od nejkratší (777 m), přes střední (1000 m), až po nejdelší v těsném sousedství Padělků (1350 m). Výměra parcel v souvislosti s tím kolísá od 6 do 11 jiter.

Nedostatky takového vyměření měla zřejmě vyrovnat pole v Padělcích, jejichž rozměr je pouze minimálně ovlivněn přírodními překážkami. Jak napovídá sám název jedná se o pouhé „podíly“, jejichž plocha není úplná a celek má pouze doplňkový charakter. Šířka parcel se pohybuje okolo 1/2 provazce a délka dosahuje 960 m, nutno však podotknout, že konce jsou často označené jako úhor. Jejich plocha se pohybovala od 3,5 do 4 jiter.

Součtem plochy polí v jednotlivých tratích dospíváme k závěru, že každá usedlost starého sídelního jádra disponovala jednak čtvrtlánem (15 jiter) polí bezprostředně navazující na usedlost, dále k ní patřilo 10 jiter v Novém poli, 5 – 11 jiter v Harvaném poli a okolo 4 jiter v Padělcích. Celkem se tedy výměra usedlostí pohybovala od 35 do 41 jiter. Na základě takto zjištěné výměry lze o usedlostech mluvit jako o půl až téměř třičtvrtlánových.

Historický vývoj obce

Jak již bylo na základě průzkumu historických pramenů předesláno, založení nejmladší vesnice strážnického panství je nutné klást do první poloviny 16. století. Jednalo se o promyšlenou a záměrnou akci směřující k zajištění pevné hranice panství v hraničních horách, na horním toku řeky Veličky, o níž se vedly trvalé spory. Současně

s tím došlo ke kultivaci posledních zbytků relativně vhodné půdy pro provozování obilnářského zemědělství.

Vysazení vesnice provázal pečlivý průzkum terénu, provedený odborníkem, zeměměřičem nebo jejich skupinou. Na jeho základě došlo ke stanovení počtu usedlostí sídelního jádra a výměry jejich polí, vše bylo zapracováno do projektu rozložení a rozdělení plužiny mezi obyvatele vesnice. Pro tento účel byla využita ve své době moderní traťová plužina, která obsáhla téměř všechnu půdu vhodnou k obdělání. Zeměměřič zřejmě přímo na místě vyměření i uskutečnil, čímž zajistil jeho pravidelné a přesné provedení, které bylo patrné ještě v polovině 20. století.

Základní jednotkou vyměření byl jeden 42 loketní provazec (24,83 m), který byl použit jako šířka půdních a stavebních parcel ve všech základních tratích s výjimkou Padělků. V sídelním jádře bylo touto jednotkou vyměřeno přibližně padesát usedlostí, po každé straně potoka pětadvacet. Společně s přilehlou půdou v domovských polích činila jejich výměra čtvrtlán. Z toho je zřejmé, že projektant dobře znal soudobý stav osídlení, u něhož předchozím vývojem došlo k dělení velkých lánových usedlostí na díly, provázenému změnami ve struktuře záhumenicových plužin. Nenavrhoval tedy sídlo s malým počtem rozměrných lánových usedlostí, ale naopak větší počet menších čtvrtlánových usedlostí, které měly svoji půdu rozloženou po celém katastru. Její kultivace byla dílem celé vesnice a postupné získávání nových tratí dokládají jejich názvy Nové pole, Padělky (pro ornou půdu), Zbytky (pro louky) a Losky (pro rubnice). Teprve po jejich kultivaci zřejmě na zbytkovém území upatí Šibenického vrchu vznikly po obou stranách potoka 2 x 4 Horšťáky, doplňující celkovou strukturu osídlení.

Urbář panství Strážnice z roku 1599 zachycuje tuto strukturu ještě dostatečně pevnou, reprezentovanou 47 čtvrtlány a 12 půlčtvrtlány, které v sobě zřejmě spojují 8 Horšťáků a dva rozdělené čtvrtlány. Kultivace okolní krajiny tak zřejmě byla během tří až čtyř generací úspěšně dovršena, což dokládají i platy z rubanic situovaných na samotný okraj obdělávané půdy.

Přestože právě v této době byla pro vesnici založena podrobná purkrechtní registra,¹⁵ která by mohla osvětlit další vývoj, jejich současná několikaletá nedostupnost nás o jejich informace ochuzuje. Z jiných pramenů víme, že celé 17. století bylo provázáno válečnými vpády, které pohraniční území poškozovaly zdaleka nejvíce. Roku 1605 byla většina vesnic vypálena bockajovci. Následující třicetiletá válka měla pro vesnice položené v nížině podobně

katastrofální následky. Oproti tomu vesnice zapadlé v horách a lesích nejednou dokázaly takové vpády úspěšně přečkat a poskytnout útočiště prchajícímu obyvatelstvu. To bude zřejmě také důvod malého počtu poustek v Javorníku, Suchově a Nové Lhotě, kde se pohybují okolo 10%, na rozdíl od téměř poloviny v ostatních, níže položených vesnicích panství. Vedle stabilizovaného osídlení vesnice jsme v druhé půli 17. století svědky jejího dalšího růstu, probíhajícího výlučně formou dělení stávajících usedlostí. Druhá lánová visitace v roce 1679¹⁶ zaznamenává 39 starých čtvrtlánů, z nichž je pouze 5 pustých, vedle nich pak 17 půlčtvrtlánů, evidentně nově vzniklých dělením starých usedlostí, s nimiž mají společné umístění polí do tří tratí (Domové pole, Nové pole a Harvaný pole). Tím se ostatně odlišují od 8 starých půlčtvrtlánů jež mají pole v jednom jediném kuse (Horšťáky).

Sídelní růst, provázený drobením půdy a vznikem stále menších jednotek, pokračoval přes neustávající vpády ze sousedních Uher. Tabela rektifikačních akt z roku 1749¹⁷ je v současném stavu bádání nejstarším soupisem majitelů usedlostí, který dokážeme provázat až do dnešní doby. Je z něj zřejmé, že sídelní růst doprovázený drobením půdy nadále pokračoval. Ze starých usedlostí zůstaly pouze dvě, a to čp. 3 a později rozdělená čp. 8 a čp. 9. Všechny ostatní se rozdělily na půlčtvrtlány, jichž je zaznamenáno 97, včetně 12 starých. Již v této době jsme však svědky dalšího dělení půlčtvrtlánů, které představuje pět podsedků.

O jednu generaci mladší Urbaniální fase z roku 1775¹⁸ zaznamenává jejich enormní nárůst na 90 usedlostí, čímž se počet půlčtvrtlánů snižuje na 58. Staré usedlosti s výjimkou čp. 3 zcela mizí. Celkovému počtu 149 domů odpovídá i vysoký počet obyvatel –1100 udávaných k roku 1792 (Schwoy 1986), čímž předhání Lipov (820) a přibližuje se Velké (1405). Sídelní růst tak dosáhl svého maxima a dále pokračoval jen pozvolna. Do roku 1832 se zvýšil na 152 domů (Dvorský 1914, s. 358). Jistý nárůst nastal až v druhé polovině 19. století a zdaleka již nebyl nesen dělením usedlostí a jejich polí. Nové domy vznikaly především jako obydlí hoferů a nádeníků pronajímajících si půdu, pracujících za mzdu u větších rolníků, nebo jako dřevorubci v lese. Jejich obydlí se podle místního zvyku stavěla v podélné ose parcely dále do hloubi dvora. Z majetkoprávního hlediska bývala dlouho spojena s usedlostí a k jejich osamostatnění docházelo pozvolna. Tímto způsobem se na počátku 20. století ustálil počet domu na 269 jednotkách.

Etnografický výzkum zachycující tento horizont zaznamenal i místní podání, rozdělující usedlosti podle množství obdělávané půdy a způsobu obživy. Nejvíce jí vlastnili *čtvrtníci*, a to okolo 30 měřic (6 ha), kteří jsou však známi pouze z vyprávění. Běžně se vyskytovali *půlčtvrtníci* s 15 – 20 měřicemi (3 – 4 ha), následovali *záhončáři* s výměrou okolo 7 měřic (1,4 ha) a nejméně půdy měli *půlzáhončáři* – do 5 měřic (do 1 ha). *Domkáři* získávali půdu od větších rolníků, kteří jim ji pronajímali do finanč-

Pohled na severní část pravé strany katastru. V popředí jasně patrné záhumenice Horšťáků a Domového pole, za nimi zatravněná část Harvaného pole. V pozadí hřeben nad Suchovem, na němž se nachází zřícenina hradu Gansberka. Foto M. Šimša 2005.

ního pachtu, nebo za ni museli konat různé práce na jejich gruntech (např. orba, senoseč, sklizeň obilí, brambor, práce v lese). Nejnižší postavení byli *hoferé*, kteří žili v nájmu na usedlostech s více bytovými jednotkami, za což museli většinou platit. Obživu získávali příležitostnou a nádenickou prací.

Poznámky:

1. Výzkum je součástí odborného úkolu Katalog staveb MVJVM, jenž je součástí projektů Vědy a vývoje Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici pro léta 2004 – 2010.
2. CDB II., s. 380, č. 321.
3. CDM III., s. 361, č. 361.
4. Pálení dřevěného uhlí, spojené s rozsáhlou těžbou a odlesňováním krajiny, mohlo výrazně přispět k snazšímu získání nové půdy a její kultivaci.
5. MZA Brno, fond G 371, sign. 477, Opis urbáře panství Strážnice 1599, 1617. fol. 81.
6. MZA Brno, fond G 371, sign. 478, Opis odhadů panství Strážnice z let 1694 – 1700, 1699.
7. Kotár, chotár – tímto slovem je na jihovýchodní Moravě označována veškerá obdělávaná půda ve vesnici. Etymologicky je slovo odvozeno od způsobu získání půdy – kotáním, kopáním.
8. MZA Brno, fond D 9, 10, k. 413, inv. č. 1742.
9. Určení základní měrné jednotky se zabýváme v dalším textu. Její velikost je určena šířkou vyměřených parcel sídelního jádra, kde dosahuje jednoho 42 loketního provazce, což představuje 24,83 m.
10. Tím je dosaženo pravidelné zastoupení všech bonitních tříd půdy u jednoho majitele a současně položen ideální základ pro uplatňování trojpolního systému – ozim, jař a úhor. Pro každý z nich je vybrána jedna konkrétní trať nebo jejich skupina, v jejímž rámci mohou všichni majitelé postupovat stejně.
11. V mapách Stablního katastru se půda Horštáků v hlavních tratích již vyskytuje, vždy se však jedná o odprodej od některé jiné used-

V předchozích řádcích jsme se pokusili nastínit přibližnou cestu sídelního vývoje Nové Lhoty. Ten by se mohl stát pevným základem pro další vývoje na poli bádání o lidovém stavitelství, sociální struktuře obyvatel, jejich demografii a mnoha dalších aspektech.

- losti, jejíž půdní parcely (Nové pole, Harvaný pole) jsou, na rozdíl od těch v sídelním jádře (Domová pole), o to užší.
12. Vedle etymologického výkladu původu slova – od polí ležících v horské půdě – se setkáváme s názorem, že původní název zněl „Hoštáky“ a vznikl od jejich obyvatel – „hostů“, kteří nepatřili v obci mezi gruntovníky, byli pověřeni speciálními povinnostmi a později museli odvádět zvláštní dávky (Frolec ad. 1966, s. 36, pozn. 52). V případě Nové Lhoty jsme se však s žádnými takovými povinnostmi ani dárkami nesetkali.
 13. Způsob rozměření a vlastnictví orné půdy v tratích Nové pole a Harvaný pole zabránil dalšímu rozšiřování na dolní konci až do 20. století, kdy v dolní části vznikly chalupy a po druhé světové válce moderní výstavba rodinných domků za kostelem. Pouze v horní části údolí, a to v souvislosti s přítomností nerozměřené půdy rozložené po obou stranách údolí na úpatí Šibenického vrchu, byla ještě před koncem 16. století vyměřena necelá desítka Horštáků.
 14. Z přehozené posloupnosti majitelů parcel v polních tratích (čp. 20, 22, 21, 23 a nebo 119, 121, 120, 122) může usuzovat na zcela konkrétní případy rozdělení starých čtvrlánových usedlostí na poloviny, přičemž rozdělení stavební parcely mezi nové majitele a jejich pozdější očíslování nemuselo stranově korespondovat s tímž dělením na polních parcelách.
 15. MZA Brno, fond Velkostatek Strážnice, Registra purgrechtní 1609 – 1662, inv. č. 174.
 16. MZA Brno, fond D 1, inv. č. L 316.
 17. MZA Brno, fond D 2, inv. č. R 316.
 18. MZA Brno, fond D 5, inv. č., U 20/4.

Literatura:

- Boháč, Z.: *Geneze sídla a pluziny jako pramen k dějinám osídlení*. Historická geografie 25, 1986, s. 7-52.
- Dvorský, F.: *Strážnický okres*. Brno: Musejní spolek 1914.
- Frolec, V. – Holý, D. – Jeřábek, R.: *Horňácko. Život a kultura lidu na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat*. Brno: Blok 1966.
- Frolec, V.: *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Blok 1974.
- Gajdošíková M.: *Příspěvek k fluktuční problematice a k otázce zařazení poddanského lidu na panství strážnickém v první polovině 17. století*. Disertační práce UJEP Brno, 1953.
- Hladík, Č.: *Metrologický přehled*. Archivní časopis 1953, č. 2, s. 99.
- Holý, D.: *Folklor na Horňácku*. Diplomová práce UJEP Brno, 1956.
- Hosák, L.: *Období raného a vrcholného středověku*. In: Nekuda, V. (ed.): *Vlastivěda moravská. Uherskohradištsko*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost 1992, s. 197-204.

- Mainušová, H.: *Strážnické panství na konci 16. a v 17. století*. Diplomová práce UJEP Brno, 1964.
- Máčel, O. – Vajdiš, J.: *Slovácko*. Praha: ČSVU 1958.
- Nekuda, V. (ed.): *Vlastivěda moravská, Uherskohradištsko*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost 1992.
- Niederle, L.: *Moravské Slovensko I*. Praha: Národopisné museum československé 1918.
- Pešek, J.: *Materiální kultura na Nové Lhotě*. Diplomová práce UJEP Brno, 1956.
- Radimský, J.: *Berňová registra moravská z první pol. 16. století*. Časopis matice moravské 72, 1957, s. 269-359.
- Schwoy, F. J.: *Topographische des Markgraftheim Mahren I. – II*. Prag – Leipzig: b.v. 1786.
- Velimský, T.: *Hrabišci, páni z Rýzmburka*. Praha: Nakladatelství Lidových novin 2002.
- Zemek, M.: *Moravsko-uherská hranice v 10. až 13. století*. Brno: Muzejní spolek 1972.

DÍLO LÁSKY A ÚCTY

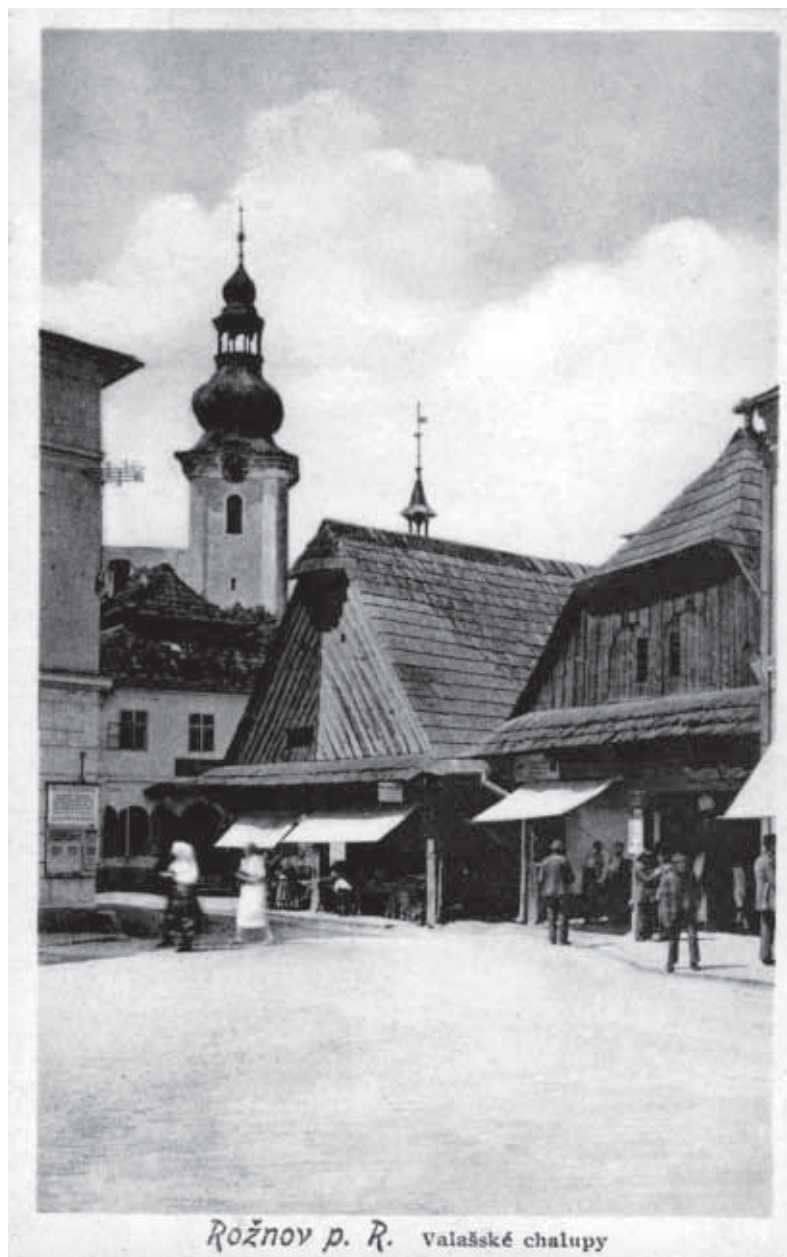
„Básník praví, že chaloupky naše jsou požehnány. Vyšlo z nich naše probuzení, osvobození a svoboda. Generace věrného lidu nám odchovaly, málo kdo z nás může tvrdit, že jeho předkové se nezrodili ve srubech selských chalup. Byly symbolem českého krbu a rodiny a z nich rostlo národní požehnání. A proto je milujeme, pro ty, které nám ještě zůstaly, jsou nám tak drahé. ... My však je také milujeme pro jejich uměleckou cenu a jako památky valašské dovednosti a samorostlého vkusu. ... Valach nebyl dekorátérem; byl především architektem. Konstrukce byla matkou jeho slohu. ... každý jeho trám poctivě koná tesařem uloženou funkci. Vizte gotickou strmost jeho střech! Gotiku však neznal, strmost mu diktovaly deště a sníh jeho domoviny. ... Valach býval i pyšný: přišel-li do roviny, pohrdal pomalovanými vepřovicemi. Dřevo jeho je jinačí materiál! Takoví jsou už naši lidé: každý má trochu své pýchy, i chudý horal cítí v sobě kousek bohatýra. Valašsko buduje své Muzeum v přírodě jako pomník valašské minulosti a selské kultury. Bude to Ochránov všeho, co nám pozoruhodného ještě zbylo, aby kreslilo reálný, živý obraz někdejšího života. Je to dílo lásky a úcty k našim předkům.“

Při listování první pamětní knihou Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm nalezneme vedle mnoha jiných rozmanitých zápisů i toto vyznání. V květnu 1928 je do knihy zapsal Bohumír Jaroněk – jedna z osobností stojících v čele snah o záchranu roubených staveb z rožnovského náměstí. Valašské muzeum v přírodě mělo v době tohoto zápisu již necelé tři roky existence za sebou. Své brány otevřelo prvním návštěvníkům v létě 1925 a počáteční ohlas jistě předčil očekávání všech činovníků tehdejšího Musejního spolku. Přestože se v Jaroňkových slovech odráží ono romantizující nadšení výtvarníka a obdivovatele lidové kultury, lze podstatu vyznání považovat do značné míry za jednu z nosných myšlenek nově budovaného muzea: představit reálný, živý obraz někdejšího života. Již od počátku nebylo tudíž Valašské muzeum v přírodě koncipováno jako muzeum přibližující pouze tradiční stavitelství východní Moravy. Stavby měly být podle vizí zakladatelské generace oživeny zvyky, obyčeji, ale také činnostmi běžnými dříve na valašské vesnici. Proto již první Valašský rok 1925 obsahoval ve své programové skladbě nejen výroční obřady a svatbu, nýbrž také pálení milíře, ukázkou prací na salaši atd.

V letošním roce uplynulo již osm desetiletí od této slavnostní události, kterou v roce 1925 navštívily stovky zájemců a příznivců lidové kultury. Idea živého muzea propojujícího všechny stránky života předešlých generací zůstává ovšem i dnes platným východiskem pro další existenci Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. A to i přesto, že během oněch osmi dekad prošlo naše nejstarší muzeum v přírodě zajímavou historií, kde se léta stagnace střídala s opětovným rozvojem. V průběhu let se také měnily názory na jeho poslání, podobu i koncepci dalšího rozvoje. Původní soubor staveb představený v létě 1925 v městském parku Hájnici se v následujících letech rozrostl o další objekty i celé dva nové areály. Zakladatelskou generaci nadšenců vystřídali po II. světové válce školení odborníci, kteří se aktivně podíleli na formování koncepčních východisek pro dostavbu, prováděli výzkumně-dokumentační činnost, připravovali četné expozice a přispívali i k oživení prezentačních aktivit v rámci muzea. V neposlední řadě musíme ovšem vzpomenout také tvorbu cenných sbírkových kolekcí.

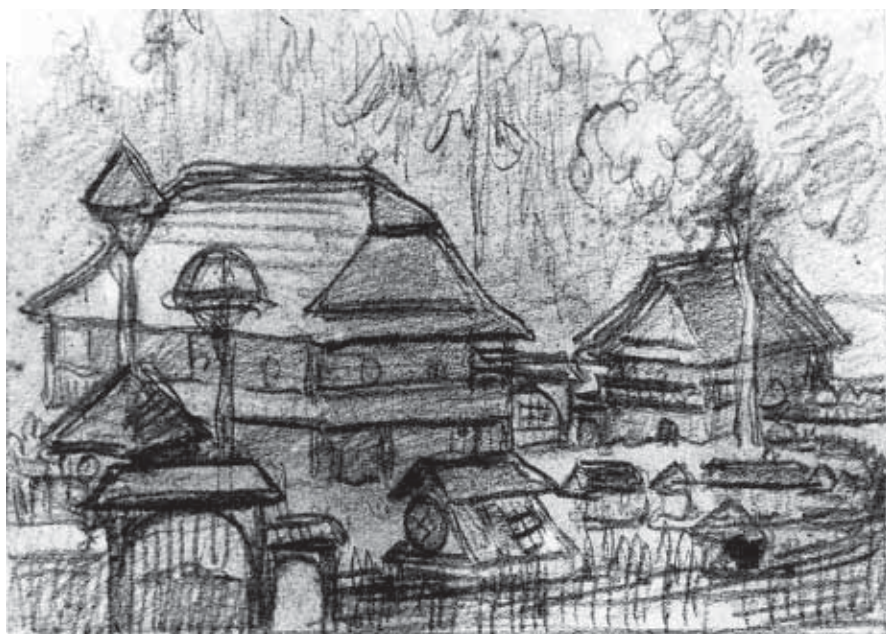
Proměňující se tvář Valašského muzea v přírodě za uplynulých 80 let můžeme dokladovat různými způsoby – jedním z nich jsou i fotografie. Vznikaly hned od prvních okamžiků existence muzea, ačkoli snímky z tohoto období mají spíše povahu žánrových inscenovaných obrázků. Fotoarchiv Valašského muzea v přírodě ovšem skrývá také řadu dalších zajímavých obrazových materiálů. I jejich prostřednictvím můžeme ostatně doložit naplnění jednoho z přání Bohumíra Jaroňka z května 1928: *„Přeji Tobě, mé dílo, jemuž jsem věnoval mnoho šťastných i smutných chvil svého života, abys zkvétalo a bylo všemi milováno!“*

Daniel Drápala

Rožnov p. R. Valašské chalupy

*Roubené domy na rožnovském náměstí, počátek 20. století.
Ze sbírek Valašského muzea v přírodě.*

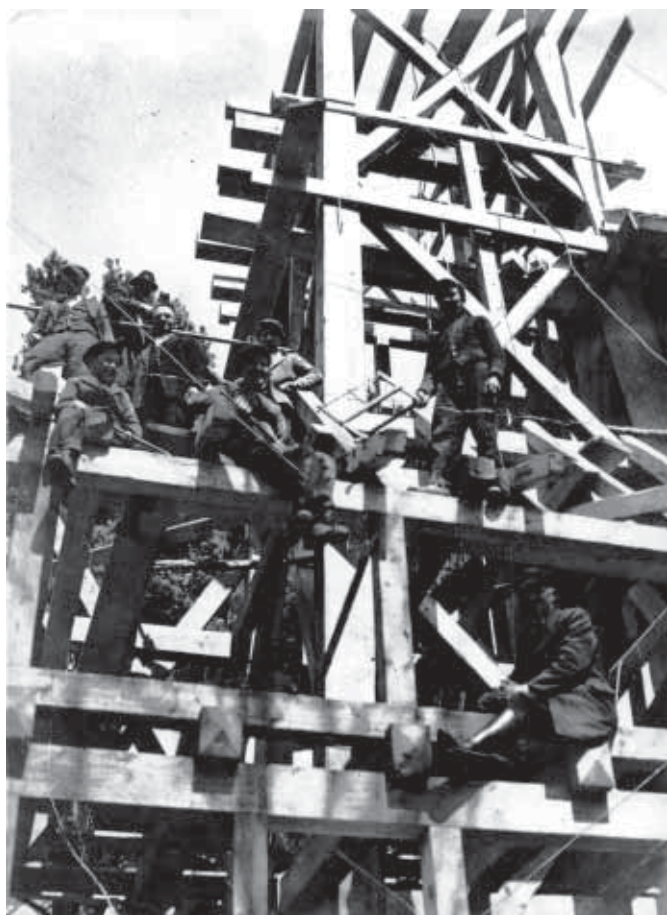
Jeden z prvních návrhů Bohumíra Jaroňka na podobu Valašského muzea v přírodě, počátek 20. století. Ze sbírek Valašského muzea v přírodě.

Valašský rok 1925. Fotoarchiv Valašského muzea v přírodě..

Demontáž Kalusovy pily ve Velkých Karlovicích, sedmdesátá léta 20. století. Fotoarchiv Valašského muzea v přírodě.

Fabiánova tesařská parta při stavbě kostela sv. Anny v areálu Dřevěného městečka, čtyřicátá léta 20. století. Fotoarchiv Valašského muzea v přírodě.

Stavba kostela sv. Anny v areálu Dřevěného městečka, počátek čtyřicátých let 20. století. Fotoarchiv Valašského muzea v přírodě.

Montáž fojtství z Lidečka po jeho transferu do Valašského muzea v přírodě, šedesátá léta 20. století. Fotoarchiv Valašského muzea v přírodě

Stavba pasekářské usedlosti z Velkých Karlovic – Miloňova v areálu Valašské dědiny, šedesátá léta 20. století. Fotoarchiv Valašského muzea v přírodě.

Stavba hospodářského objektu konírny ve fojtském dvoře v areálu Dřevěného městečka, šedesátá léta 20. století. Fotoarchiv Valašského muzea v přírodě.

DOPIS PŘÍTELI (K JUBILEU KLIMENTA NAVRÁTILA)

Vždycky, když jedu v Nětčicích kolem Navrátilového, ohlédnu se do potměných oken. Dům, v němž kdysi naplno pulzoval život, bývá často prázdný, jako bez života. Když však přijede přítel Kliment se svou ženou z Prahy do nětčického domu, zavládne tam čilý ruch. Zavaňuje se, uklízí. To je práce pro paní Lidku. Kliment má na starosti zase zahradu, říká jí po selsku humno. Je to jeho království, tam s láskou pěstuje téměř všechny druhy drobného ovoce, jablka, meruňky, broskve, ale hlavně vinnou révu. Přiznává, že vždy, když přijede z Prahy do nětčického domu, okřeje na duši i na těle.

Na dvoře má dva velké košaté ořechy, na konci humna je ještě další, ale ke sklence vína si vždy sedneme pod ořechem na dvoře. Je krásný červencový podvečer a my si s Klimentem povídáme u sklenice jeho bílého burgundského. Má ho dobré, nutno říct, a tak se v pohodě rozprává rozhovor. Vlastně vzpomínáme. Z Klimentova vyprávění se vynořují vzpomínky na dětství. Vyrůstal v Bukovanech u Kyjova v selské rodině. Jak přiznává, na formování jeho naturelu a zálib měl vliv nejen otec a matka, ale i stařeček se stařenkou. Ti všichni mu dali v letech dětství i dospívání vklad nejkrásnější – lásku k rodné hroudě a k lidové písni. Vyrůstal v křesťanské rodině a víru otců si dodnes nese jako odkaz nejvzácnější. Předal jej i svým třem dětem. Životní filozofii svých rodičů i prarodičů vždy obdivoval a často na ně vzpomíná. Jim taky věnoval svou publikaci *Kyjovská svatba*, dílo nevelké počtem stran, ale bohaté obsahem, neboť se zařadilo mezi významné dobové dokumenty rodinného zvykosloví. Inspirací mu byly vzpomínky na dobu dospívání, v níž citlivě vnímal život na dědině, a také vliv prof. Vladimíra Úlehly, kterého poznal při studiu na kyjovském gymnáziu v místním Slováckém krúžku. *Kyjovskou svatbou* tak přinesl svůj vklad k Úlehlově snaze o záchranu mizejícího světa.

Nepřehlédná řada písní, které si občas i sám zanotuje, je poklad, který do jeho srdce vložila matka a stařenka. Otec jej zase vedl ke hře na housle, a tak Kliment již jako gymnazista natolik zvládl svůj inštrument, že usedl na post nejmladšího kontráše v muzice Slováckého krúžku. Jako výborný zpěvák a tanečník učil vedle muzicírování tancovat a zpívat chasu v Nětčicích.

Po maturitě v roce 1944 nastupuje v Brně na Vysokou školu zemědělskou, obor lesnictví. Tam se jeho folklorní talent uplatnil v Úlehlově Moravském tanečním a pěveckém sboru, kde působil jako tanečník, zpěvák i muzikant. V poválečných letech dochází k jakési renesanci folkloru a Kliment stojí v roce 1947 u zrodu nové muziky Slováckého krúžku v Kyjově. Po skončení studia nastupuje jako mladý lesní inženýr do Státních lesů v Prešově a Košicích. Na devět let se mu stávají domovem slovenské hory – Nízké Beskydy, Slanské vrchy, Čergov a Bukovské vrchy. Tady skutečně přirostl k lesu, který se stal nejen jeho pracovním prostředím, ale i místem, kde měl uprostřed velebného ticha hor čas vzpomínat na rodinu a rodný kraj. Neopírá však, že kraj Nikolý Šuhaje na něj velice zapůsobil, a často se k létům, která zde prožil, ve svých vzpomínkách vrací. V takové chvíli se mu objeví v očích záblesk štěstí, na chvíli přeruší hovor a jakoby se zadíval na vzdálené horizonty. A já se v tu chvíli otáčím k pootevřeným vratům průjezdu (říká mu po staru navrátí), ve kterém pokračuje obdivuji nádherné a bodově cenné trofeje jelení zvěře ze slovenských hor..

Kliment mi mezitím dolil další sklenku vína a vzpomínky se odvíjejí dál. Je tu další „štace“ – Praha, kde nastupuje na Ministerstvo zemědělství, lesnictví a vodního hospodářství. Tam pracoval po příchodu ze Slovenska v roce 1961 až do svého penzionování v roce 1986. Praha jej doslova pohltila celého. Nejen profesně, ale i folklorně. Hned po příchodu je vtažen do spolkového života pražského Slováckého krúžku, kde usedá do muziky jako kontráš, a po roce 1985 jako její

primáš. Tady poznává mého velkého přítele spisovatele Františka Kožíka a řadu dalších významných osobností. A zase je o čem vyprávět a na co vzpomínat. Vedle folklorních aktivit zpívá i v chrámovém sboru baziliky sv. Markéty v Břevnově, se kterým koncertuje i mimo Prahu.

Z Prahy se však často vrací do Kyjova, kam je zván na všechny folklorní akce Kyjovjáků, nebo pomáhá v tvůrčivé činnosti folklorní skupině ve svých rodinných Bukovanech. V publikační činnosti navazuje studií o kyjovské skočné, dalším tématem, které nebylo doposud podrobně zpracováno.

Kliment dál povídá o svých zážitcích z folklorních setkání a já v tu chvíli unikám z reality jeho povídání a přemýšlím, jak dlouho se již známe. Něco málo příležitostí bývalo vždy o strážnickém festivalu, kde jsme se my Horňáci potkávali s Kyjovjaky. Naše vzájemná setkávání se stala častější, když se stal Kyjov mojí novou profesní štací. Pak přišel rok 1985, kdy jsme jako bývalí vítězové v soutěži verbířů byli oba povoláni na strážnický festival za členy poroty soutěže o nejlepšího tanečníka slováckého verbučku. Tehdy se pootevřel větší prostor pro hlubší vzájemné poznání. Věcí, které nás spojují, je hodně: od selského původu, přes stejné měsíční znamení či lásku k odkazu otců, až po uctívání vína.

O víně i o starostech kolem něho je vždy co povídat, a tak i naše dnešní vzpomínání končí degustací vzorků v Klimentově nětčickém sklípku. Venku se setmělo a já se vydávám na cestu – jak po starodávnu říkáme „pres pole“. Vždy, když se s Klimentem loučím, je mně na duši dobře. A ta nikdy nezradí. Každé naše setkání mě utvrzuje, že jsem poznal skutečného přítele, který může být pro mladou generaci příkladem pro svou životní filozofii – od dědictví víry otců, kterou vložil i do srdcí svých dětí, až po lásku k lidem. Nerad používám slovo živoucí legenda, ale v jeho případě je to zcela na místě.

Dne 1. 7. 2005 se dožil Kliment Navrátil osmdesáti let. Posílám mu tento

dopis s přáním lepšího zdraví a mnoho šťastných chvil s jeho nejbližšími i s početnou rodinou folklorních přátel. Jsem rád, že mezi ně patřím. Milý Klimente, díky za krásné přátelství! V tichu pracovny dokončuji svůj dopis příteli a zdvím sklenici s vínem, abych připil na jeho zdraví. A protože je starý latiník, tak s přáním *Ad multos annos*.

Jan Pavlík

VZPOMÍNKA NA ZDENU KYSELOU

Problematika folkloru na scéně plně patří do sféry folklorismu, kterou dnes již etnologie chápe jako jedno z výrazných témat svého studia. Zatímco se rozšiřuje poznání aktivit, které vedou k prezentaci folkloru na jevišti, méně propracovanou oblastí je jejich analýza z hlediska umělecké tvorby. Ještě více než hudby se to týká tance. Když se v druhé polovině 20. století začal souborový folklorismus přetavovat do náročnějších scénických podob, nebylo v českém prostředí mnoho osobností, které by svým uchopením a stylizací lidového tance vstupovaly zároveň do oblasti taneční teorie. Rozhodně však mezi ně patřila Zdena Kyselá, rodačka z Ostravy (1918), která se pohybové výchově a tanci věnovala od dětských let. Tento zájem ji přivedl až k profesionální kariéře taneční pedagožky a choreografky. Absolventka gymnázia a Masarykova ústavu hudby a zpěvu v Ostravě jezdila také od roku 1944 do kurzů uměleckého tance, které v Praze vedla významná tanečnice a choreografka Jarmila Kröschlová. Právě toto spojení, tedy vzdělání v oblasti moderního výrazového tance a choreografie, spolu s poznáním lidového tance – zejména v oblasti Slezska a Lašska, přivedlo Zdenu Kyselou k výrazné taneční tvorbě, která vybočovala z obecného zpracovávání lidových tanců většiny folklorních souborů. Její jméno u autorství choreografií bylo vždy zárukou, že na jevišti nebudou přeneseny jen kroky

tance, ale jeho podstata, ať již ve smyslu uměleckém nebo lidském. Životní pouť Zdeny Kyselé, choreografky, pedagožky, umělecké vedoucí souborů Hlubina a Javorový, se definitivně uzavřela 18. prosince 2004. Význam této osobnosti, která se jednoznačně zařadila do dějin scénického zpracování lidového tance u nás, však teprve čeká na své docenění.

Martina Pavlicová

ZA MIROSLAVOU LUDVÍKOVOU

Zdravice při příležitosti životních jubileí se píše snadno. Zastavením na konci životní cesty, kterým se říká nekrolog, se – pokud je to možné – zkoušíme vyhnout. Zvláště obtížné je to v případě člověka, kterého jste téměř denně léta potkávali. Za PhDr. Miroslavou Ludvíkovou, CSc. (4.10.1923 – 27.2.2005) dlouholetou vědeckou pracovnící Moravského zemského muzea, kde působila jako kurátorka sbírky textilu a lidového umění v Etnografickém ústavu, zůstává na poli české etnografie množství vykonané práce. Příznacné pro její osobu přitom bylo, že do ní vkládala nejen rozsáhlé odborné znalosti, ale i velké osobní nasazení a zanícení pro věc. Důkladná znalost projevů tradiční lidové kultury na Moravě podložená obsáhlými terénními výzkumy a jazykové vybavení ji přitom umožnily sledovat a zařadit problém i do širšího středoevropského kontextu.

Rodačka z Telgártu na Horehroní absolvovala docházku ve slovenských a maďarských školách, což později zúročila při výzkumu přesídleneckých oblastí na Mikulovsku. Po přestěhování rodiny na Moravu vystudovala gymnázium v Jevíčku a v letech 1945-1949 na Masarykově univerzitě v Brně obor čeština – francouzština, což později rozšířila ještě o ruštinu. Po ukončení studií nastoupila učitelskou dráhu, z níž v roce 1956 přešla do Moravského muzea. Během muzejních počátků stihla vystudovat národopis u Drahomíry Stránské na Kar-

lově univerzitě, později již opět na brněnské univerzitě získala doktorát filozofie a titul kandidáta věd.

M. Ludvíková spojila s národopisem, především pak s muzejními sbírkami, celý život. Počátky jejího působení v Etnografickém oddělení byly symbolické a předznamenaly celou další dráhu, neboť s sebou přinesla kolekci krojových součástí z Brněnska, nasbíraných ještě v době učitelského působení. V tomto kontextu nepřekvapí, že převážnou část své kariéry zasvětila textilu, přičemž některé z prací jsou vpravdě průkopnické. Bezesporu to platí o knize *Moravské a slezské kroje. Kvaše z roku 1814* (Brno – München 2000) patřící k zásadním ikonografickým pracím v oblasti lidového oděvu. Studie je završením houževnatého úsilí a mravenčí práce, díky níž sbírku kvašů roztroušenou doma, ale i v zahraničí, zkompletovala, utřídila a navíc valnou část pro Etnografický ústav získala. Zásadní je rovněž syntéza četných dílčích studií na téma textilní techniky ústicích do monografie *Moravská lidová výšivka* (Brno 1986). V závěru jejího života, již v době autorčiny nemoci, spatřila světlo světa poslední velká práce *Lidový kroj na Hané* (Přerov 2002).

Stranou zájmu nezůstaly ani další oblasti tradiční kultury – především lidová strava, kde M. Ludvíková rozšířila své výzkumy z Brněnska (zaměřené především na textil) o málo probádané území brněnského Kloboucka. Výsledkem se stala drobná monografie *Lidová strava na Kloboucku a Ždánicku* (Mikulov 1967). Téma dále sledovala v oblasti Drahanské vysočiny, v jihomoravském pohraničí, na Znojemsku.

Z dalších prací, které mapuje bibliografie vydaná jako příloha Národopisné revue (Strážnice 1997), vystupuje do popředí oddíl zaměřený na lidovou věc s důrazem na problematiku poutí. Jako člověk hluboce věřící se tímto okruhem začala zabývat na sklonku šedesátých let 20. století, kdy připravila rozsáhlou dotazníkovou akci, v níž však díky změnám ve společnosti nemohla pokračo-

vat. Nepřála-li doba publikační činnosti s tímto obsahem, sledovala M. Ludvíková danou problematiku z hlediska muzeologického, kdy shromáždila poměrně rozsáhlou kolekci drobné devoční grafiky. Po roce 1989 se k tématu vrátila v podobě mezioborové monografie zaměřené na *Poutní místo Vranov* (Vranov u Brna 1996).

V centru zájmu M. Ludvíkové stála práce s muzejními sbírkami, neboť se jako kmenový zaměstnanec Etnografického ústavu podílela na jejich tvorbě a prezentaci v podobě četných výstav. Ty díky dokonalé znalosti materiálu a pečlivě promyšleným scénářům zůstávají dodnes v paměti dalších muzejních generací.

Miroslava Ludvíková patřila k lidem, na něž jsme si zvykli obracet se o radu, kde nalézt informaci o dotyčném jevu, kde hledat daný předmět či se zcela prozaickou prosbou o korekturu textu. V jedné studii napsala: „*Do kraje, v němž jsme dokončili výzkum, se již zpravidla nevracíme*“. Ale ano, milá Mirko, vracíme se tam a prostřednictvím různých cest se vracíme i k těm, kteří již odešli.

Hana Dvořáková

ZEMŘEL ZDENEK HANZL (1944 – 2005)

Náhle a nečekaně uprostřed letošního léta podlehl těžké nemoci Zdenek Hanzl, dlouholetý odpovědný redaktor časopisu Český lid vydávaného Etnologickým ústavem AV ČR. Čas ani život vrátit nelze, zbývá nám alespoň připomenout jeho práci a osobní vlastnosti. Stál na vartě Českého lidu, jak to na stránkách Národopisné revue výstižně vyjádřil v příspěvku k jeho nedávným šedesátinám Stanislav Brouček (NR 2005, s. 105-106). Nevím, nakolik si však někteří jeho kolegové uvědomovali, že byl duší také umělec. Miloval kámen a práci s ním, ať už to byla činnost řemeslná – kamenická, nebo umělecká – sochař-

ská, popřípadě též intelektuální, třeba v redakci časopisu Kámen. Než zakotvil v akademickém ústavu, nabyt nevšedního vzdělání a zkušeností jako člověk mnoha profesí. Od roku 1990 cílevědomě formoval novou tvář Českého lidu a kromě toho se snažil naplňovat i další projekty. Podařilo se mu přivést na svět nevšední publikační počín *Kámen v rukodělné výrobě českého venkova* (2003), který je sice dílem kolektivním, ale současně i výsledkem Hanzlova velkého snažení, jeho invence i láteření. Pečlivá recenze Olgy Danglové knihu ocenila slovy: „*Českým kolegům a nejmh čitatelem je preto čo závidieť. Majú na stole kvalitné syntetizujúce dielo...*“ (Slovenský národopis 52, 2004, s. 466-468).

Poznala jsem se s ním v devadesátých letech na zasedáních Ústavní rady Etnologického ústavu AV ČR (tehdy ještě Ústavu pro etnografii a folkloristiku), kdy se nově vytvářelo badatelské a vědeckovýzkumné zaměření instituce, jejíž vedení muselo v čele s ředitelem Stanislavem Broučkem postupně řešit nezbytné koncepční a personální proměny. Přes neúprosné zapominání, které mnohé z nás postihuje, zůstává součástí mé individuální paměti obraz Z. Hanzla jako pracovitého a charakterního kolegy, jenž sám – vybaven sebereflexí – měl pochopení pro lidské slabosti a klopýtání. Z duše mu byly protivné pózy nebo projevy nadřazenosti, obdivuhodná byla jeho schopnost povznášet se nad malichernosti, které neúprosně přináší každodenní život. Se Zdenkem Hanzlem odešel kromobýčejně tolerantní člověk, vědec i umělec, dobrý chlap.

Jana Pospíšilová

MEZINÁRODNÍ SEMINÁŘ O OCHRANĚ PAMÁTEK LIDOVÉHO STAVITELSTVÍ

Ochrana lidového stavitelství in situ je náročný úkol, s nímž se potýká zejména státní památková péče. Vytvořila

si k tomu jednak institut jednotlivě chráněných nemovitých kulturních památek, jednak institut plošné ochrany formou vesnické památkové zóny a vesnické památkové rezervace. Nejprestižnějším stupněm ochrany, u nás však legislativně nekodifikovaným, je zapsání na Seznam světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO. Jak daleko lze při ochraně památek lidového stavitelství, které již vesměs pozbyly svou někdejší funkci hospodářské, výrobní a obytné jednotky, zajít, aby stavba odpovídala současným podmínkám a potřebám a nebyla narušena její původnost a celistvost? Hledat uspokojivé odpovědi na tyto otázky se pokusil mezinárodní seminář *Problematika zachovania autenticity a integrity s dôrazom na ohrozenú ľudovú architektúru a osobitne na lokality zapísané v Zozname svetového dedičstva*. Uspořádal jej Pamiatkový úrad Slovenskej republiky ve spolupráci s Ministerstvom kultúry SR a slovenskými sekcemi ECO-VASTu (European Council for the Village and Small Town – Evropská rada pro vesnici a malé město) a ICOMOSu ve dnech 3. – 5. listopadu 2004 v Chvojnici u Prievdize. Zaměření semináře předurčilo profesní složení účastníků a přednášejících; sešli se zejména zástupci českých a slovenských památkových ústavů, Ministerstva kultury SR, vysokých škol, Slovenské agentury životního prostředí a zástupci slovenských muzeí.

Úvodní tematický okruh byl věnován teoretickým aspektům a vývoji pohledu na zachovávání autenticity a integrity. K dnešnímu obsahovému významu pojmů autenticita a integrita promluvila Ľ. Pinčíková (*Poznámka k aktuálnym otázkám zachovávaní autenticity a integrity*), historickému kontextu uvedených pojmů v různých kulturách se v referátu *Problematika autenticity a integrity – z historického pohľadu* věnovali P. Ižvolt a A. Chovanová. M. Medvecká se zamýšlela nad památkovými hodnotami lidového stavitelství.

Druhé téma bylo věnováno památkám na Seznamu světového kulturního

a přírodního dědictví UNESCO a různým aspektům jejich ochrany. A. Tahy a I. Kodoňová zhodnotili aktuální stav památkových území Vlkošínec, Podbiel a bratislavských obcí z pohledu památkové inspekce. Jedinou českou vesnickou lokalitu ze seznamu UNESCO představil P. Bureš, který v referátu *Holašovice – památková rezervace v seznamu UNESCO – problémy (ne)obyčejné vesnice* přiblížil mj. i to, jak zapsání na seznam UNESCO zasáhlo do života místních obyvatel a jak je motivuje ke kulturním i ekonomickým aktivitám. Obdobně téma pojednala také Z. Liptayová v referátu o památkové rezervaci Vlkošínec.

Třetí tematický okruh se zabýval konkrétními praktickými zkušenostmi při ochraně autenticity a integrity lidového stavitelství na Slovensku a v České republice z územního i lokálního pohledu. P. Odler upozornil na úskalí novostaveb v ochranném pásmu památkových území lidového stavitelství. Vytvoření ochranného pásma a jeho pozitivní vliv na okolí vodních mlýnů v lokalitách Tomášikovo a Jelka zhodnotil D. Szijjarto. Další referující se zamýšleli nad výhledy památkové ochrany vesnických sídel: V. Dvořáková v Bratislavě, A. Křížová v Praze-Střešovičkách, H. Paulíniová v obci Kráľovce-Krnišov, J. Maršáľková v lokalitě Lutilla, L. Blahová na příkladu památkové zóny Lazany, M. Moncoľová ve vesnické památkové rezervaci Ždiar, J. Matuszková srovnáním vesnické památkové rezervace Pavlov a obce Hlohovec, nacházející se na území krajinné památkové zóny Lednicko-valtický areál, která je památkou UNESCO. Možná řešení naznačili P. Santoris v referátu *Program obnovy dědiny* nebo S. Bašová v příspěvku *Identita a integrita tradičních vesnických sídel a jejich hodnoty pro současný vesnický život*. M. Krumpolcová a T. Davidová představily konkrétní řešení v podobě územního plánu památkové rezervace Plavecký Peter. I. Zuskinová přednesla úvahu na téma *Světové dědictví – kletba nebo požehnání?*

Závěrečné referáty semináře pojednávaly o stavebních technikách a materiálech. V. Kovářů promítla videokazetu *Hliněný dům* z projektu o tradičních stavebních technikách, jehož garantem je Národní ústav lidové kultury ve Strážnici. E. Kráľová připomněla význam architektonických a konstrukčních detailů a v rámci svého referátu o významu střešní krytiny ve vztahu k autenticitě a integritě památek představila právě vydanou knihu: Pavel Gregor – Jana Gregorová – Eva Kráľová: *Strešné krytiny na Slovensku v minulosti. Vývoj a promeny tradičnej strešnej krytiny* (Bratislava: JAGA 2004). Kniha je pozoruhodná tím, že vznikla na základě plošného výzkumu na území Slovenska a díky tomuto terénnímu průzkumu, podloženému historickými údaji, nahrazuje některé utkvělé představy o tom, jaká krytina nahradila tradiční šindel a slámu.

Doprovodný program konference zavedl účastníky na hrad Bojnice a umožnil jim prohlídku vesnické památkové rezervace Čičmany a vesnické památkové zóny Lazany.

Přínosem setkání bylo nejen vyslechnutí referátů a obeznámení se s praktickými i legislativními limity památkové ochrany lidového stavitelství, nýbrž především společné formulování závěrů a doporučení, z nichž vybíráme ta obecněji zaměřená:

- autenticita a integrita lidového stavitelství, jako ohrožené součásti památkového fondu, je jednou z jeho nejdůležitějších a nezastupitelných památkových hodnot;
- postupný úpadek autenticity při neodborné obnově a používání nevhodných materiálů a technologií vede k nenahraditelné ztrátě památkových hodnot;
- na význam autenticity je mnoho názorů, jeho objasňování je třeba věnovat další odborné aktivitu;
- pro účinnější motivování vlastníků ve vesnických památkových územích je třeba iniciovat obce, aby hledaly cesty na financování zvýšených nákladů na úpravu a běžnou údržbu také těch ne-

movitostí, které sice nejsou kulturními památkami, ale jsou součástí památkových území;

- vytvořit podmínky pro odborně fundovanou osvětovou činnost pro přípravu a realizaci stavebních zásahů v památkovém prostředí ve spolupráci různých státních, nevládních a zájmových organizací;

- vytvořit systém školení a udělování zvláštní způsobilosti pro realizátory zásahů do památkového fondu;

- vytvořit depozit prvků a detailů lidového stavitelství.

Záleží teď na jednotlivých účastnících semináře, jak se jim v domovských institucích podaří naplňovat citované závěry. Zájemci si mohou jednotlivé referáty přečíst ve sborníku *Monumentorum tutela* (Ochrana pamiatok 15, 2004).

Jitka Matuszková

MALÉ DEJINY VELKÝCH UDALOSTÍ

Otázky spojené s metodou oral history, paměti a prováděním kvalitativního výzkumu stály v centru pozornosti mezinárodní interdisciplinární konference nazvané *Malé dejiny veľkých udalostí*, která proběhla 10. – 12. listopadu 2004 v Bratislavě. Hlavním tématem byla problematika tzv. malých a velkých dějin. Pořadatelé byly Ústav etnologie SAV (hlavní organizátorkou byla Zuzana Profantová, které patří dík za perfektní přípravu celé akce) a Ústav paměti národa, na konferenci spolupracovaly také Katedra etnologie UCM v Trnavě, Slovenské národné múzeum v Bratislavě a Národopisná spoločnosť Slovenska.

„Veľké dejiny jsou velmi zjednodušeně to, o čem se píše v dějepise, co hýbe světem, zatímco my jako jednotlivci prožíváme svoje vlastní osudy, často formované, nebo i deformované právě těmi velkými událostmi, před kterými jsme se museli občas přikrčit a ohnout, ale které jsme také svými postoji, resistencí, denní činností podstatně ovlivňovali. Ve stínu

těch velkých dějin jsme prožívali svoje radosti, lásky, lidské tragédie a i hrdinství všedního dne a občas ty velké dějiny byly pro naše osobní jednání i nepodstatným pozadím.“ Tak charakterizuje velké a malé dějiny Jiřina Šiklová v jedné z kapitol knihy *Všechny naše včerejšky*. Malé dějiny dávají minulosti lidskou, často opomíjenou, dimenzi. A právě vztah „malých“ a „velkých“ dějin, mikro- a makrohistorie, interpretace „velkých“ dějin „malými“ lidmi byly nejčastějšími tématy, o kterých se na konferenci hovořilo.

Referující z různých vědních oborů však nabídli také další okruhy zájmu. Na konferenci totiž vystoupili nejen etnologové a historici, ale i sociolog (V. Krivý prezentoval kvantitativní výzkumy týkající se pohledu na minulost a hodnocení jednotlivých období /česko/slovenských dějin), psycholog (I. Ruisel hovořil o druzích paměti, o konstruktivnosti dlouhodobé paměti), divadelní a literární vědkyně.

Konference se zúčastnili nejen badatelé z České republiky a ze Slovenska, ale také z Polska, Německa, Maďarska a z Rakouska. Celkem odeznělo 34 příspěvků, a proto se zmíním pouze o těch, které mě osobně nejvíce zaujaly.

Začátek konference patřil dvěma referujícím, kteří představili metodu oral history, jak ji chápou obory, které zastupovali – M. Vaněk (Praha) tedy jako historik a M. Leščák (Bratislava) jako etnolog a folklorista. Vaněk zdůraznil, že metoda oral history je nedílnou součástí výzkumů současných dějin. Centrum orální historie ÚSD AV ČR v Praze, ve kterém pracuje, shromáždilo v posledních pěti letech ve dvou velkých projektech (*Studenti v období pádu komunismu a Politické elity a dissent v období tzv. normalizace*) více než 250 rozsáhlých biografických interview, jejichž analýzou lze dokázat, že v současné době není již důležitá diskuse, zda je oral history přínosná či ne, ale to, jak dále propracovávat její metodologii, aby byla efektivnější, a to i v našich podmínkách. Za největší klad této metody považuje badatel skutečnost, že pomáhá histori-

kům nahlédnout do osobních zkušeností lidí a jejich názorů, a tak jim porozumět v jejich historickém kontextu. M. Leščák upozornil na fakt, že podobné výzkumy prováděla etnografie již v šedesátých letech 20. století, a to jako zkoumání vzpomínkového vyprávění. Označoval by je spíše jako ústní prameny, a to i z toho důvodu, že oral history v etnologii označuje jednak metodu, jednak materiál získaný její pomocí. Termín je tedy nepřesný a nejasný. M. Leščák dále porovnal, jak přistupují k ústním pramenům historici a etnologové, a zdůraznil nezapustitelnost obou disciplín.

Část příspěvků (a nutno říci, že ne malá) byla věnována problematice nejruznější manipulace s pamětí, dějinami a jejich interpretací. M. Zavacká (Bratislava) ve svém příspěvku poukázala na dva faktory, které významně ovlivňují způsob vzpomínání si na minulost a její oceňování, a to jak v osobních vzpomínkách na totalitní režim, tak v jejich dnešních interpretacích. Jde jednak o cenzorské zásahy z doby minulé (člověk si může pamatovat pouze to, co mu bylo známo – a i to prochází rastrem lidské paměti; jestliže tedy informace, které získával, byly mylné, pak i obraz, který si mohl utvořit, nemohl být „pravdivý“), jednak implementované komunistické „apolitické“ mýty. Ty byly kdysi podporovány oficiální propagandou, která dnes chybí, a přesto přežívají i dnes, bez „původního“ politického kontextu. Po roce 1989 se tyto mýty podle autorky objevily v požadavcích veřejnosti na jednotu, moudré vedení nebo na okamžitá a zázračná řešení. Podobně na využívání historie a historických stereotypů poukázala E. Krekovičová (Bratislava) ve svém příspěvku o funkci stereotypů v jazyce politiků. Uvedla stereotypy, kterými si nejčastěji „pomáhají“ politici na Slovensku (např. starý národ, mladý stát, stereotypy historických křivd), a upozornila na to, že stereotyp je dvojsečná zbraň – jejich podceňování může vést i k politickému neúspěchu. Stejně tak se stereotypům ve svých příspěvcích

věnovaly S. Wienker-Piepho (Augsburg) a T. Smolinska (Opole), první na příkladu vzájemných vtipů tzv. Ossis a Wessis, tedy Němců z bývalé NDR a NSR, druhá na příkladu proměn stereotypu Slováka, jenž v poslední době nabývá v Polsku jednoznačně pozitivních rysů.

Velkým tématem konference byla také úloha velkých osobností a manipulací s nimi a jejich osudy v průběhu dějin. P. Macho (Bratislava) poukázal na politickou instrumentalizaci a ideologickou manipulaci s osobností M. R. Štefánika. Z. Vanovičová (Bratislava) se zabývala vzpomínkovým vyprávěním o Janu Masarykovi, zachyceným na Slovensku. Ukázala, jak se prolínají jeho obrazy z lidového podání s oficiálním zněním. Z. Malá (Bratislava) pak použila písemné (oficiální) doklady a vzpomínková vyprávění o M. R. Štefánikovi, aby ukázala na obou těchto pramenech proces mytizace jeho osobnosti. Zmíněný materiál analyzovala pomocí koncepce mýtu a mytizace hrdinů M. Eliadeho.

Další příspěvky tvořily skupinu mikrohistorických studií. Na základě životních příběhů „obyčejných“ lidí (psaných nebo ústních) šlo většinou referujících o přiblížení určité historické periody, události „velkých“ dějin. Např. J. Petráš (České Budějovice) na základě deníku „osamělé důchodkyně“ ukázal, jak mohl jednotlivec prožívat události roku 1968.

Na konferenci odezněly také referáty, které se snažily dát hlas „znevýhodňovaným“, doplnit „bílé místa“ v historii, nahlédnout do „malé“ historie dotazovaných. M. Botíková (Bratislava) na základě materiálu sesbíraného v rámci projektu *Paměť žien* analyzovala způsob řešení a překonávání životních krizí a způsob, jak o nich informátorky vyprávějí. Snažila se najít odpověď na otázku, zda se v překonávání krizí odráží jejich sociální, regionální původ, rodinný život. J. Sivoš (Bratislava) zvolil za téma „osudy“ koncentračního tábora Nováky v letech 1945-1949. Tábor zřízený v průběhu 2. světové války během deseti let existence zažil tři různé politické režimy,

po válce sloužil k internaci kolaborantů a lidí (většinou německého původu), kteří měli být odsunuti z Československa na základě postupimských dohod. Autor využil vzpomínek jak lidí v táboře internovaných, tak Slováků, kteří žili v jeho okolí. Mohl tak porovnat dva odlišné pohledy na každodenní život v táboře. P. Trypesová (Praha) vycházela z několika desítek rozhovorů s komunistickými funkcionáři a disidenty (projekt *Politické elity a disent v období tzv. normalizace*) a snažila se ukázat, jak ovlivňovalo rodinné prostředí a rodinné vazby rozhodování se pro účast na pro- nebo protirežimní činnosti a jak se vytvářel v rodinném prostředí etický kodex narátorů. L. Herzánová (Bratislava) věnovala pozornost psaným deníkům a biografiím, které jsou hlavním materiálem pro její práci o stáří a stárnutí v městském prostředí Bratislavy a Vídně ve druhé polovině 20. století. Analyzovala texty nejen po obsahové stránce, ale snažila se také poukázat na nutnost kritické reflexe pramene a možné způsoby interpretace. Výpovědi o stáří a psané ve stáří jsou specifické, skrývají v sobě řadu konfliktních situací, mají v sobě náboj související s aktuálním prožíváním.

Na příspěvcích, které odezněly na konferenci, se jasně ukázala variabilita témat a přístupů, které se ukrývají pod pojmem „oral history“, stejně tak jako pod pojmem „malé“ dějiny. Je oral history metoda nebo žánr? Je oral history metoda, kterou lze získat prameny k doplnění nebo odlehčení historických faktů – tedy faktů získaných studiem písemných dokumentů (tak pracovali např. M. Fiamová a J. Ondriaš při výzkumu vztahů mezi majoritní populací a židovskou komunitou ve Zlatých Moravcích v první polovině 20. století), nebo je to metoda zcela svébytná (ne tedy pouze jaksi „doplňková“), produkující stejně validní, i když možná „jiná“ historická fakta? Jsou přístupy etnologie a historie k oral history odlišné? A pokud ano, tak v čem? Lze výpovědi narátorů generalizovat? Jak jsou naše „malé“ dějiny ovlivněny procesy paměti? Jak je náš pohled na

dějiny instrumentalizován oficiálními pojetími historie? Víme-li, jak materiál sbírat – k tomuto problému existuje již několik publikací – víme také, jak ho analyzovat a interpretovat? (Po této otázce, kterou položila L. Herzánová na konci svého referátu, se mimo jiné strhla jedna z nejživějších diskusí na konferenci.) Otázek, jak je vidět, zůstává otevřených více než dost (aniž si činíme nárok na jejich úplný výčet). Je proto potěšitelné, že i ti, kteří neměli možnost se konference zúčastnit a mají zájem o zmíněnou problematiku, se budou moci s příspěvky seznámit, a to ve sborníku, který vyjde ve slovenské a anglické verzi v letošním roce.

Jana Nosková

RAJŽA NA MORAVSKO

Ve dnech 18. – 20. března 2005 proběhla akce nazvaná Rajža na Moravsko. Byla to vlastně již druhá exkurze svého druhu (jedná se o dosti neobvyklé putování skupiny slovinských etnologů Českou republikou s cílem setkat se zde s projevy lidové kultury materiální, duchovní a sociální). Naše expedice šla ve stopách podobné akce, která proběhla v roce 2000 a která nesla název Morav-ska in južna Češka 2000.

V pátek 18. března ve 12.30 jsem se na hraničním přechodu v Mikulově přivítal s dvaceti devíti etnology – členy Slovinského sdružení etnologů a se dvěma řidiči autobusu. První zastávkou bylo Muzeum vesnice jihovýchodní Moravy ve Strážnici. Tu se nás ujala kolegyně etnoložka Petra Kalábová, která s námi prošla celý areál a zasvětila slovinské kolegy do problematiky Slovácka a jeho pestré lidové architektury.

Pokračovali jsme do Uherského Brodu, kde nás v Muzeu J. A. Komenského čekala expozice *Folklorismy v českém výtvarném umění XX. století* a samozřejmě stálá expozice muzea včetně několika filmových dokumentů zachycujících některé lidové obyčeje oblasti.

Po docela náročném dni jsme se v podvečer odebrali do penzionu v obci Blatnička, kde nás přivítal majitel a po uvítacím přípitku nás zval ke stolu. Čekalo na nás výborné víno a hojnost jídla, živá muzika a tanec, a na to všechno dohlížel pozorný pan domácí, který nechal sklenku prázdnou.

V sobotu jsme navštívili Brno s jeho zajímavostmi včetně Muzea města Brna na Špilberku a Etnografického muzea. Na oběd si Slovinci vyzkoušeli svíčkovou a pozdě odpoledne jsme odjeli na Vysočinu. V autobuse jsem pokračoval ve výkladu o etnografické rajonizaci Moravy, kterou jsme s kolegyní Kalábovou započali už ve Strážnici. Zanedlouho jsme projeli Žďárem nad Sázavou a zamířili k hotelu Tálský mlýn.

Objekt bývalého mlýna přestavěný na hotel s restaurací, společenskou místností a salónekem, navíc položený do nádherné krajiny hned vedle rybníka, upoutal pozornost mnohých, a to i přes padající soumrak. Již za tmy jsme odjížděli do nedaleké vsi Veselíčka, kde na nás v místním hostinci čekala večeře. Řízek jak ruka a chutné poličské pivo, místní nepopsatelný kolorit a funkční, a tedy vyhrávající orchestrion – to vše byla pěkná tečka za druhým dnem plným zážitků až po okraj.

Ráno jsme zamířili na nedalekou Zelenou Horu ke kostelu sv. Jana Nepomuckého – architektonickému skvostu Žďárských vrchů zařazenému do seznamu světového kulturního dědictví UNESCO a poté jsme opustili Žďár a vydali se přes Vysočinu do Telče. Telč mimo sezónu není přeplněná turisty a člověk si ji proto může vychutnat v celé její kráse, aniž by byl rušen. Slunečné předjaří ještě umocnilo kouzlo tohoto místa.

V podvečer jsme se rozloučili na hraničním přechodu v Hatích u Znojma. Za sebou jsme měli neobyčejně plodný víkend a před sebou na stole plán další exkurze, tentokrát po jižních Čechách. Shodli jsme se totiž na tom, že v tradici těchto exkurzí budeme pokračovat.

Josef Oriško

PATTON MEMORIAL PLZEŇ – PAMÁTNÍK AMERICKÉ ARMÁDY 1945

Jako součást oficiálního programu Slavnosti svobody byla 5.května 2005 v kulturním domě Peklo v Pobřežní ulici v Plzni slavnostně otevřena stálá expozice věnovaná osvobození města Plzně americkou armádou a ukončení válečných operací druhé světové války. Stalo se tak v přítomnosti Georga P. Waterse, vnuka generála Georga S. Pattona, amerických válečných veteránů, velvyslance USA v ČR Williama J. Cabanisse a primátora města Plzně Miroslava Kalouse. Plzeň se tak stala prvním městem v republice, které bude mít stálé muzeum věnované působení americké armády v západních Čechách na konci druhé světové války.

Ačkoliv se otevření uskutečnilo v rámci již patnáct let se opakujících oslav, na nichž si letos politická reprezentace vzhledem ke kulatému výročí dala obzvlášť záležet, bez práce dvou aktérů a zároveň stálých průvodců – Milana Jíši a Ivana Rollingera a lokálního patriotismu řady Plzeňanů by se dnešní návštěvník musel spokojit pouze s replikami anebo jen velmi kusým obrazovým materiálem. I když pražské Armádní muzeum na Žižkově zapůjčilo unikátní soubor amerických ručních zbraní, ostatní militárie dodali již výše zmínění M. Jíša a I. Rollinger, zatímco historické snímky a filmy poskytli Jiří Franc a Zdeněk Roučka.

Plzeň 1945.

Díky po léta ukrývaným negativům, filmovým záběrům a trojrozměrným předmětům si divák po shlédnutí expozice, situované do prostoru bývalé kavárny, může o pobytu americké armády vytvořit poměrně plastický obraz. I když je Plzeň výrazně akcentována jako místo posledního zastavení americké armády na evropském kontinentě, mihnou se nám před očima záběry, sledující osvobození i dalších měst (Cheb, Klatovy, Domažlice, Sušice) nebo vsí v bezprostředním okolí Plzně (Štěnovice, Litice). Na jednom z panelů je umístěna zvětšenina snímku vsi Zhůří i Hartmanic, kde Američané utrpěli poslední citelné ztráty.

Architekt Václav Ulč a grafik Ivan Vala se postarali o působivý vstup. Návštěvník expozice se ocitne v malé temné místnosti, kde se mu před očima odvíjejí letecké boje a kde ho doslova atakují autentické zvuky – hvízdot střel, výbuchy granátů a svištění bomb. Nejedná se o žádný počítačový mix, ale originální zvukový materiál. Ve svých představách a pocitech má návštěvník na vybranou – buď se cítí být uzavřen v leteckém stroji, anebo uvězněn v protileteckém krytu (tento dojem je vsugerován při pohledu na úpravu podlahy). Když otevře dveře, ocitne se pomocí zvětšených fotografií tváří v tvář rozbitým Škodovým závodům a plzeňskému nádraží, při jejich zavírání při zpětném pohledu uvidí zvětšenou fotografii německých „flaků“ s jejich posádkou. Úvod expozice tak věrně odráží první kontakty Plzeňanů se spojenci. Letecké síly pak pečlivě dokumentují trojrozměrné exponáty – uniformy, kamery, gyrokompas, sextant, manuály pilotních škol, modely bombardéru B 17, dále pak fotografie, na nichž jsou znázorněny funkce členů jeho posádky.

Další vitríny s uniformovanými figurami jsou věnovány pěšákům. A právě zde se mohlo místní sběratelství rozvinout do nejmenších detailů. Prohlížíme si polní výstroj včetně balíčků první pomoci, potravin, hygienických potřeb, vidíme konzervy, včetně legendární „buračkové pomazánky“, nádobí, přístroje,

holící potřeby, ale také jednotlivé značky cigaret (Plzeňané je uchovaly nerozbalené!), pověstné tabulky čokolády či balíčky žvýkaček. Následují vycházkové uniformy s přesným odlišením stupně vojenské hodnosti.

Nezapomnělo se ani na sport. Jedna z vitrín připomíná, že plzeňská mládež měla možnost si poprvé vyzkoušet baseball. Etnografa dále zaujme podoba okupačních peněz, různá polní vydání Bible, vojenské tiskoviny a brožury, letáky, ale také tzv. pamětní kapesníčky, vyráběné jako upomínkový předmět.

Na panelech nechybí výčet všech jednotek americké armády, které operovaly na území Československé republiky, jakož i jejich nášivky. Dvě oddělené vitríny jsou věnovány dvěma osobnostem – generálu George S. Pattonovi (jeho životopis uvádí rozsáhlá popiska umístěná na velkém stojacím panelu, zatímco na podrobnější údaje odkazují knižní exponáty) a generálu Ernestu N. Harmonovi.

V poslední vitrině najdeme exponáty připomínající hospodářskou pomoc, a to jak ze strany civilní (UNRRA), tak i vojenské (22.sbor). Na posledních čtverečích metrech je zdvižena kovová klec, na jejíchž mřížích visí zvětšeniny článků komunistického tisku. Tím se výstava dostává do druhé fáze – fáze nuceného zapomnění a politických represí. Zde si návštěvník uvědomí, že stačilo jen málo let, aby se místo plánovaného pomníku americké armádě začalo se stavbou pomníku J.V.Stalina na dnešním Anglickém nábřeží.

Ejpovice, květen 1945.

Závěr je věnován prvním oslavám osvobození v porevolučním Československu, které byly korunovány přítomností prezidenta Václava Havla, velvyslankyně Spojených států amerických Shirley Temple-Blackové a řadou amerických veteránů. Výstavní prostory doplňují kromě již výše zmíněného úvodního sestřihu leteckých záběrů tři několik minut trávající filmové dokumenty – na malých televizních obrazovkách jsou to jednak záběry z osvobozovacích bojů a vojenské přehlídky 18.6.1945, která proběhla za přítomnosti prezidenta republiky Edvarda Beneše, jednak snímky z oslav v roce 1990. V minikině umístěném na samém konci expozice se promítají záběry vítání amerických jednotek v Sušici, Plzni a přilehlých obcích.

Patton Memorial Plzeň se svým umístěním v kulturním domě Peklo sice ocitl poněkud stranou turistické trasy. Nicméně jeho vzdálenost od plzeňského náměstí Republiky činí pouhých 10 minut pohodlné chůze, což by návštěvníky Plzně při prohlídce města nemělo odradit. Anglická verze textu, na níž se podílel Čechoameričan Jan Salzmann, ho naopak může učinit přitažlivým i pro zahraniční hosty.

Marta Ulrychová

TŘI SEVERSKÁ MUZEA V PŘÍRODĚ (KODANĚ, ODENSE, OSLO)

Skandinávii, zahrnující z geografického pohledu Norsko a Švédsko, ale z politického a kulturněhistorického hlediska ještě další severoevropské země – Dánsko, Island a Finsko, lze považovat za kolébku evropských muzeí v přírodě a za oblast s jejich největší koncentrací. Tato forma záchrany lidových staveb byla uvedena v život a zpopularizována zásluhou A. Hazelia, který na stockholmských „šancích“ vybudoval jedno z prvních zařízení tohoto druhu (1891); muzea tohoto typu dostala pak nepříhodné označení skanzen.

K dosavadním 43 zahraničním cestám, od roku 1962 systematicky organizovaným Ústavem evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, přibyla ve dnech 1. – 6. 7. 2005 exkurze do tří skandinávských zemí - do Dánska, jižního Švédska a do norského hlavního města Osla. Účastníkům byla nabídnuta návštěva dánského centrálního muzea v přírodě v Kodani (Lyngby), regionálního muzea vesnice v Odense a ústředního norského muzea v přírodě na poloostrově Bygdøy v Oslu. Zatímco první dvě muzea představují rozsáhlé areály s desítkami staveb, které se volbou terénu snaží kopírovat přírodní podmínky země, v Dánsku rovinatou krajinu, pro norské prostředí horskou, třetí je menší a má rozměry jedné vesnice na ostrově Fyn. Severským skanzenům je společné úsilí předvést celou sociální škálu venkova, proto se v instalacích nevyhýbají ani stylové kultuře a stylovému užitému umění. Společná je i snaha oživit prostředí domácími i hospodářskými pracovními činnostmi, které zde byly původně vykonávány; nechybějí mezi nimi ani kulinářské provozy.

Severský lidový dům vycházel z jiných kulturních kořenů a tradic, formovaly ho jiné přírodní podmínky a kromě zemědělského hospodaření se obyvatelé živilí též jinými profesemi, např. jako námořníci nebo rybáři. Lidový dům se lišil nejen stavební technikou (v Dánsku jde převážně o hrázďené stavby, pro Norsko jsou typické roubené stavby z kuláčů nebo s drážkovou konstrukcí), ale i celkovou dispozicí, jinou formou otopného systému (krb, litinová kamna) a odlišnou bytovou kulturou, v níž se odrazily protestantské tradice. Účelnost, úspornost a pragmatičnost jsou hlavní rysy severské stavební a bytové kultury i v současnosti.

Centrální dánské muzeum v přírodě (*Frilandsmuseet*) se nachází od roku 1901 nedaleko hlavního města Kodaně v Lyngby a je jedním z oddělení Dánského národního muzea. Vedle lidových staveb z dánského etnického území (Jut-

ský poloostrov, ostrovy Sjaelland, Fyn, Lolland, Bornholm ad.) prezentuje i stavby z Faerských ostrovů, z bývalých dánských provincií v jižním Švédsku a z tzv. jižního Šlesvicka (dnes v Německu). Rozlehlost sběrné oblasti se odrazila v rozsahu muzea na ploše 35 ha a celkově zahrnuje na 45 různě velkých objektů a souborů propojených systémem hlavních a vedlejších komunikací a oddělených volně rostoucí vegetací, která terén modeluje do jednotlivých uzavřených areálů. Divoce rostoucí zeleň i květiny a stromy v zahradách mají navozovat představu autochtonnosti životního prostředí.

Muzeum přibližuje venkovské stavitelství, jak se v minulosti v různých regionech zformovalo pod vlivem místních přírodních a hospodářských podmínek. Převážně jde o usedlosti rolníků (statky, chalupy) a pastýřů, ale také o obydlí námořníků, rybářů a vesnických řemeslníků. Tím se zásadně odlišuje od jiného známého dánského muzea v přírodě v jutském Århusu (*Den Gamle By – Staré Město*), které prezentuje stavební a bytovou kulturu měšťanských a řemeslnických vrstev.

Frilandsmuseet. Foto M. Válka 2005.

Dánská vesnická architektura náleží převážně do oblasti hrázdného domu. Hrázdný je i velký statek se čtyřstrannou zástavbou dvora, přenesený z ostrova Bornholm; datuje se do doby kolem r. 1800, východní křídlo je z roku 1842 a samostatně stojící pekárna byla postavena až roku 1865. Zařízení domu evokuje bytovou kulturu z různých časových období, např. honosný salon pochází až z první čtvrtiny 20. století. Naproti tomu značně archaicky působí dvůr z ostrova Läsö v průlivu Kattegat, a to díky střešní krytině, kterou tvoří tlustá vrstva dorůstající mořské trávy. Rovněž čtyřkřídla hrázdná usedlost s obytným domem ve tvaru T pochází ve své nejstarší části z 18. století. Z jiných kulturních tradic vychází statek z jižního Šlesvicka s obytnými a hospodářskými prostory pod jednou mohutnou valbovou střechou, z níž vystupuje štít obytné části domu se zřetelnou datací 1653 a iniciálami majitele A.A.H. Tato forma není už původní: jádro domu, vyzděné z červených pálených cihel, je starší. Dispozice objektu a jeho vnitřní vybavení ukazuje na vazby k halovému domu severoněmeckému a holandskému. Roubenou architekturu jižního Švédska z Hallandu přibližuje dvorec, jehož obytný dům z kuláčů stojí ve vyšší poloze za trojkřídly hospodářským objektem drážkové konstrukce. Jeho nejstarší část, nízká jizba uprostřed obytného domu, pochází z konce 17. století. Redukované hospodářské

prostory jsou patrné u rybářských domů ze severního Jutska. Ke stavbě jednotného domu hrázdné konstrukce bylo zčásti využito jako stavebního materiálu dřeva z lodních vraků, stěnová pole byla vyplněna hlínou, jakož i cihlami nebo malými pobřežními kameny. Tolik tedy k některým usedlostem, které nás svou architekturou zaujaly.

Muzeum vesnice ostrova Fyn (*Den Fynske Landsby*) náleží k poměrně mladým zařízením. Vzniklo za druhé světové války na jižním okraji města Odense a bylo otevřeno v roce 1946 v rozsahu osmi staveb, dále se rozšiřovalo až na současných 26 objektů, které komplexně zachycují sociální a profesní strukturu fynské vesnice poloviny 19. století, tj. doby H. Ch. Andersena. Byla to podle ideového projektu muzea doba významných politických procesů nejen v Dánsku, ale v celé Evropě. V důsledku nastupujících hospodářských změn mizely z dánských vesnic tradiční stavební technologie a materiály, modernizovalo se zemědělské hospodářství a vesnický život. Proto expozice přibližují dobu před těmito zásadními proměnami. Kromě selských statků a farního dvora s rozsáhlými obytnými a hospodářskými objekty sem byly přeneseny chudobinec, malé chalupy bezzemků, domky vesnických řemeslníků i technické stavby (vodní a větrný mlýn). Modernizaci fynské vesnice naznačuje na okraji celého muzejního areálu stavba cihelny. Myšlenka „živého muzea“ se realizuje jako jinde konáním různých prací, v některých usedlostech péčí o živý inventář nebo předváděním scén z vesnického života předminulého století dobově oblečenými dětskými i dospělými stážisty. Místy poněkud překvapivě působí naturalistické figurální skupiny či jednotlivci, kteří demonstrovají různé události ze života obyvatel domu, jako narození dítěte a šestinedělí, či naopak smrt, ale také pracovní činnosti (praní prádla, práce v kuchyni), vyučování dětí, návštěvu na faře aj. Nevelké, ale zajímavé muzeum má „lidský“ rozměr a pulzuje v něm život, jak to jeho

tvůrci zamýšleli. Podrobný průvodce tímto muzeem přináší základní informace o stavebním vývoji jednotlivých objektů a o jejich obyvatelích v polovině předminulého století.

Lidovou stavbou je rovněž přímo v Odense rodný dům H. Ch. Andersena, instalovaný zčásti jako obydlí nemajetného městského řemeslníka 19. století.

Norsk Folkemuseum (Norské národopisné muzeum) v Oslu na poloostrově Bygdøy bylo založeno v roce 1894 a o čtyři roky později přeloženo do značně členitého terénu, který zhruba odpovídá přírodním podmínkám Norska. Jako celonárodní expozice prezentuje svými 153 objekty tradiční dům všech norských regionů v rozpětí od středověku až do první poloviny 20. století. Nejstarší stavební památkou je roubený kostel (tzv. stavkirke) z přelomu 12. a 13. století přenesený z Golu v jižním Norsku a sýpka (loft) z doby kolem r. 1300 ze středního Norska (oblast Sør-Fron). Konstrukce z kuláčů, nad zemí na čtyřech sloupech, s loubím, typologicky souvisí s východoslovanskou kletí, která plnila srovnatelné funkce. Obě stavby náležejí do tzv. sbírky krále Oskara II., údajně nejstaršího muzea v přírodě na světě, vzniklého roku 1881. Mezi dalšími objekty muzea nejsou výjimkou ani stavby ze 16. a 17. století. Pro oživení expozic jsou v některých objektech provozovány kulinářské činnosti, běžný je dozorující personál v lidovém kroji,

Den Fynske Landsby. Foto autor 2005.

Norsk Folkemuseum. Foto autor 2005.

v areálu se konají vystoupení folklorních skupin předvádějících norské lidové tance. Součástí muzea je i městská část. V rozsáhlých vstupních prostorách lze kromě historické expozice o dějinách Norska navštívit i kvalitní výstavu norského lidového oděvu.

Návštěva skandinávských muzeí v přírodě je inspirativní nejen z odborného hlediska pro všechny, kteří se věnují lidovému stavitelství, ale přístupem k návštěvníkům různých kategorií též z hlediska kulturně společenského. Účastníci exkurze měli možnost shlédnout ještě jiné kulturně historické pozoruhodnosti, například muzea vikingských lodí v Oslu a v dánském Hillerødu, muzeum Kon-tiki v Oslu a areál skalních rytin ve švédské oblasti Bohuslän

Miroslav Válka

Literatura:

Den Fynske Landsby. Führer & Lageplan. Odense 1997.

Frilandsmuseet. Führer. Kopenhagen 1985.

Norsk Folkemuseum. Kleiner Führer zum Freilichtmuseum. Oslo 1997.

JUBILEJNÍ JIHOČESKÝ FOLKLORNÍ FESTIVAL V KOVÁŘOVĚ

Ve dnech 3. – 5. června 2005 se v Kovářově uskutečnil jubilejní desátý ročník Jihočeského folklorního festivalu. K jeho pořádání sdružily své prostředky a síly Jihočeský folklorní soubor Kovářovan, Národní ústav lidové kultury ve Strážnici, Obecní úřad v Kovářově, Folklorní sdružení ČR a Jihočeské folklorní sdružení. Festival, výjimečný z několika pohledů, tak zakončil první dekádu své mimořádně úspěšné existence.

Jeho hlavním pořadatelem a vlastně majoritním hybatelem jsou členové souboru Kovářovan, kteří kolem sebe soustřeďují ostatní, dokáží shromáždit potřebné osoby i finance, vše zabezpečují, a ještě stíhají zpívat a tančit. Jen

ten, kdo pořádá obdobné akce, dovede uznat, kolik námahy a osobního času to-muto festivalu věnují. Popravdě řečeno, bez nich by toto setkávání jihočeských folklorních kolektivů ani nevzniklo, ani by se neudrželo při životě. V tom může být Kovářovan příkladem pro ostatní soubory.

Jako jeden z mála českých festivalů se ten kovářovský věnuje domácím, tedy jihočeským kolektivům, a to naprosto programově a systematicky. Samozřejmě i zde existuje např. okénko hostů nebo v rámci doprovodných a doplňkových programů najdeme účinkující, jejichž domovem nejsou jižní Čechy. Ale festivalové programy jsou vyhrazeny těm „domácím“. Je dobře, že se Kovářovští nevydali snazší cestou a nechtějí pořádat festival, jež se bude tvářit, že je významným „mezinárodním“ setkáním, jakých je u nás poslední dobou až příliš, které se od sebe takřka ničím neliší a na nichž soubory z domácího regionu často nedostávají šanci ani trochu se ohrát. To si dobře uvědomují i jihočeské folklorní kolektivy. Z rozhovorů nejen s jejich vedoucími, ale i členy vím, že s festivalem v Kovářově počítají a těší se na něj. Zkrátka, přijali jej za svůj. A co víc si pořadatelé mohou přát?

Před deseti lety začínal festival jako jednodenní, vlastně půldenní akce, dnes se jedná o třídní sled řady programů. První den – pátek – byl věnován dětem. V pořadu *Vítáme Vás v Kovářově* se převážně dětským návštěvníkům představily dětské kolektivy. Po nich následovaly *Řemeslné dílny*, v nichž lidoví řemeslníci využili prostoru nádherně připravené návsi k předvádění nejen svých výrobků, ale především pracovních postupů. Děti zde mohly spatřit práce na hrnčířském kruhu, výrobu šperků a figurek z kůže, zdobení perníku, drátenictví, košíkářství, paličkování apod. V závěru se v pořadu *Na návsi* konalo zábavné odpoledne pro děti i dospělé. Představil se v něm mj. i malíř Miloš Nesvadba se svým pořadem *Čarování kolem malování*. Na pódiu se také uskutečnila výuka lidového tance

„vdolky“, který je součástí omalovánek vydaných k této příležitosti souborem Kovářovan ve spolupráci právě s M. Nesvadbou. Dětský den ukončilo *Posezení při kytaře*. Z tohoto všeho je vidět, jak velkou pozornost věnují pořadatelé dětem a jejich seznamování se s tradicemi lidové kultury.

Sobotní dopoledne bylo zahájeno na kovářovské návsi opět *Jarmarkem*. Současně divadelní spolek Fikar z Nadějkova hrál pro děti loutkové divadlo. Pohádky v jeho podání slavily mezi nimi velký úspěch. Škoda pak jen toho, že nepřízeň počasí donutila pořadatele i účastníky přestěhovat se do kulturního domu. Zde v předzářní vystoupil se svými hrami jiný loutkový soubor – divadlo „Na lžičku“ z Prahy. V sále se pak v přímém vysílání konalo *Dostaveníčko s Českým rozhlasem České Budějovice*. Je jen dobře, že rozhlas umožnil svým posluchačům zúčastnit se kovářovského svátku lidových tradic. V hlavním pořadu odpoledne nazvaném *V Kovářově podesáté* se představilo osm jihočeských folklorních souborů, v *Okénku hostů* dále soubory Hořeňák z Lázní Bělohrad a Studánka ze Žďáru nad Sázavou. Zejména vystoupení domácích jihočeských kolektivů tvoří páteř celého festivalu. Je třeba říci, že zaplněný sál kulturního domu byl spokojen a s nimi i hodnotící komise, delegovaná Národním ústavem lidové kultury ve Strážnici, která s vedoucími souborů provedla krátký metodický rozběr. A jelikož se počasí umoudřilo, mohlo se *Posezení pod kašany* (tj. lidová zábava) konat zase na návsi. V kinosále kulturního domu ještě děti zaujal svým vystoupením Stanislav Hložek.

Nedělní dopoledne bylo na návsi využito k pořadu *Veselé hry kovářovské*, v němž měly děti možnost zúčastnit se různých žertovných disciplín a her vycházejících z lidových tadic. Odpoledne se v samostatném pořadu *Hořeňák Vás zdraví* uskutečnilo vystoupení tohoto souboru v blízkém Zvíkovském Podhradí. V Kovářově se tak mohlo odpoledne i celý festival uzavřít *Posezením ková-*

řovských souborů na radnici. Festivalové programy byly ještě doplněny o další náležitosti, ze kterých bych zdůraznil zvláště soutěž o nejkrásnější jihočeskou hnětyňku.

Co dodat na závěr? Ukázalo se, že za deset let trvání se folklorní festival v Kovářově stal jednou z dominantních kulturních akcí regionu. Nám nezbývá, než mu popřát, aby jím zůstal i nadále.

Jan Kříst

MYJAVA 2005

Ve dnech 17. – 19. června 2005 proběhl v západoslovenské Myjavě 46. ročník folklorního festivalu. Jde o známou akci, která náleží do rodiny festivalů CIOFF. Svému věhlasu zůstala „Myjava“ věrna i tentokrát, přesto byla ale v něčem nová. Pořadatelem je Město Myjava ve spolupráci s Myjavským osvětovým střediskem. Letos se mezi partnery zařadil i Národní ústav lidové kultury ve Strážnici a Město Strážnice. Myjavské slavnosti se totiž uskutečnily zároveň jako první ročník Festivalu evropské tradiční kultury. Má to na svědomí jednak vstup do Evropské unie, jednak fakt, že pořadatelé obdrželi grantovou podporu. V souvislosti s určitou změnou tematického zaměření akce se tak změnil jak její název, tak i logo. Tyto skutečnosti se do jisté míry promítly do koncepce slavností, které byly tradičně zaměřeny na lidovou kulturu západního Slovenska. Získáním statutu CIOFF byl před šesti lety položen důraz i na účast zahraničních těles. Nyní tedy dochází k dalšímu posunu a v budoucích letech se zde bude více prezentovat tradiční lidová kultura jedné ze zemí Evropské unie.

V prvním ročníku šlo o Českou republiku, k níž mají tradičně myjavské slavnosti nejužší vazby. Promítlo se to v řadě programů. Na výstavě *Pieseň dreva* byla představena díla řezbáře Františka Gajdy ze Strážnice, v pořadech vystoupili gajdoš Pavel Popelka

ze Strání, vesnický soubor Javorina ze Strání, soubor Kunovjan a Cimbálová muzika Stanislava Gabriela, dětský folklorní soubor Hradišťánek, v zábavách Starobřeclavská cimbálová muzika z Břeclavi. V samostatném pořadu *Budění genů aneb Cesty mládí na Uherskobrodsku na počátku 21. století* pak dětské soubory Kuřátko, Malučké kuřátko z Bánova, Nivnička, Malá nivnička a Malučká nivnička z Nivnice. Čili zastoupení České republiky vskutku impozantní a s využitím tradičních moravsko-slovenských kontaktů. Přes tato fakta však zůstává základem pořadů festivalu domácí, to je regionální materiál, který slavnostem dodává náležitý ráz a přitahuje návštěvníky.

Páteční program otevřely dvě výstavy. V muzeu šlo o *Pieseň dreva*, která přinesla práce řezbáře Ivana Tomeše a jeho přátel, mezi nimiž dostaly značný prostor díla už zmíněného Františka Gajdy ze Strážnice. A v amfiteátru v Trnovcích byla zpřístupněna výstava *Od výstavy k výstavě*. Jednalo se o průřez historií výstav na myjavském festivalu. Obě úspěšné akce připravila Blanka Landová.

Ještě před vlastním zahájením festivalu se v prostředí ovocného sadu na okraji areálu uskutečnil program *Šibíryby, masné ryby* (R. Verner). Ochotnický divadelní soubor Korbáč jako vždy připravil představení z vlastní autorské dílny. Tentokrát využil imaginární velikonoční atmosféry a zaměřil se na pletení pomlázek a všeho, co s nimi souvisí. Je třeba říci, že toto místní amatérské divadlo už několik let vyvolává svými autorskými díly skvělou atmosféru při rozjezdu festivalových pořadů. Vždyť jejich zpracování vychází z lidových tradic a dokáže obecenstvo v tomto improvizovaném prostředí a podání pobavit. Je dobře, že v programové struktuře slavností má své místo.

Prvním scénickým pořadem v amfiteátru bylo *Slávnostné otvorenie Festivalu európskej tradičnej kultúry* (V. Feriancová, E. Čmelová). V tomto pásmu

se vedle nutných oficialit uvedly soubory Kopaničiar, Kopaničiarik a Kopa z Myjavy a folklorní skupina Kýčer z Turé Lúky. Domácí kolektivy vytvořily příjemnou kulisu, vzpomenuť se i výročí, tedy třicet let, co se festival přestěhoval z Krakovan do Myjavy, byly předány Ceny Myjavy 2005 zasloužilým pracovníkům festivalu. Následoval pořad *Z kraja slivkových Kopanic* (J. Lehocký, L. Šútorová). Jednalo se vlastně o program folklorních kolektivů z celého Myjavska. Byla v něm vzpomenuť i jubilea vesnické folklorní skupiny Kýčer z Turé Lúky (55 let činnosti) a souboru Kopaničiar (50 let). Velký prostor byl dán také vzpomínkovému vyprávění. Pořad ukázal význam činnosti výrazných nositelů pěveckých, tanečních a hudebních tradic pro udržení kulturního dědictví. Noční pořad *Vitajte, priatelia* (J. Hamar, L. Herzánová) představil zahraniční folklorní soubory z Bulharska, Ukrajiny, Srbska a České republiky. Na něj už navázaly jen tradiční lidové zábavy (M. Kosík).

V sobotním dopoledni zaplnily myjavské náměstí houfy návštěvníků, aby se zúčastnily už vyhlášeného jarmarku *Pot myjafskú vežu* (V. Feriancová, J. Chudá, B. Jelínek). Každý organizátor dobře ví, jak obtížné a těžce udržitelné je zaměření každého jarmarku, zvláště chce-li být „tradičním“. Je třeba říci, že v Myjavě se to v posledních letech daří. Ti návštěvníci, kteří se dostatečně nasytili trhově atmosféry a dychtili po vědění, se mohli zúčastnit několika komorních pořadů. V evangelické faře to byla *Folk-lórna škola* (B. Garaj, P. Michalovič) zaměřená na gajdy a gajdošskou tradici na Slovensku (historický vývoj, typologie, regionální a individuální styly, repertoár, ale i novinky ve výrobě a využití gajd). Na náměstí se konala *Prehliadka krojov* (E. Čmelová), v níž se jako v pozvánkovém programu představily skupiny a soubory z celého festivalu. A konečně v evangelickém kostele se uskutečnil už výše zmíněný pořad *Budění genů aneb Cesty mládí na Uherskobrodsku na počátku 21. století* (V. Ondra).

V areálu Trnovce otevřel programové odpoledne pořad *O člověku, který mal velá detí* (J. Švandová). Jednalo se o nescénický a tvořivý program pro děti, který s využitím motivů lužickosrbské pohádky se snažil vtáhnout dětské návštěvníky do dění. A po krátkém seznámení s *Ornamentníky* (M. Orovnická) a jejich vyvěšení poblíž amfiteátru následoval pořad *Z rovin Trnavy a Záhoria* (V. Kyseľ). Vystoupilo v něm šest vesnických folklorních skupin, jež předvedly převážně žertovné písně a tance, někdy jako součást různých zvykoslovných projevů. Diváci měli možnost poznat folklorní bohatství tohoto regionu v podobě blízké se autenticitě a takřka v encyklopedické podobě. Takovýto typ pořadu má pro udržení tradic a povědomí o nich velký význam a je jen dobře, že byl zařazen do programové struktury slavnosti.

Pořadatelé věnují dost času a prostoru dětem a dětským návštěvníkům. Svědčí o tom i pořady *O Jankovi a Marienke – Kde bolo, tam bolo...* a *O troch prasiatkoch – Kde bolo, tam bolo...* (J. Chudá, V. Feriancová, J. Jelínková), kdy v sobotu odpoledne a v nedělním poledni mohly děti na louce u „perníkové chaloupky“ poslouchat lidové pohádky a zúčastnit se i tvůrčí dílny. V amfiteátru se zatím konal hudební pořad *O gajdoch a gajdošoch* (B. Garaj, P. Michalovič). Tematicky navazoval na dopolední „folklorní školu“ a zabýval se slovenskou gajdošskou tradicí. Pozornost věnoval též gajdošům na Moravě a gajdošským písním a tancům Maďarů a Chorvatů žijících na Slovensku. I tento pořad upoutal nejen atraktivitou tématu, ale především svým opět takřka encyklopedickým pojetím a vysoce odbornou erudicí, jež ale diváka nijak nezatěžovala. Souběžně se na louce pořádala ještě *Koštovka páleného* (J. Chudá, V. Feriancová, B. Jelínek). Tento nescénický pořad, zabývající se snad nejznámějším produktem Kopanice, je divácky velmi vděčný a navštěvovaný. Představuje pálenku jako nápoj s mnoha kulturními dosahy a přesahy.

Program *Susedia* (A. Meszárošová, V. Mišík) byl pořadem, který umožnil vystoupení čtyř folklorních souborů ze sousedního trenčínského regionu. Mohli jsme spatřit čísla známá i takřka neznámá. Prostě soubory se snažily ukázat to nejlepší, co mají v repertoáru a to se jim podařilo. Večerní pořad *Korene a krídla* (V. Michalko, V. Urban) byl věnován nositelům lidových, zejména tanečních tradic. Jeho záměrem bylo ukázat divákům projev nositele tradic z vesnického prostředí a vedle něj pak vystoupení folklorního souboru, inspirovaného oním nositelem tradice. Tento program byl celoslovenský a přesáhl tradiční regionální charakter festivalu. Výběr nositelů i tanečníků z řady souborů byl vskutku reprezentativní. Proto je škoda, že vysoký věk či nemoc neumožnily některým z nich nakonec do Myjavy přijet. Zástupci – většinou potomci konkrétních nositelů nemohli ukázat ty typické projevy a finesy, pro které se jejich rodiče stali legendami. Přesto mohli být návštěvníci velmi spokojeni. Noční program *Dedičstvo národov* (J. Hamar, L. Herzanová) byl vystoupením zahraničních souborů z České republiky, Bulharska, Ukrajiny a Slováků ze Srbska. Po něm sobotní noc ukončily lidové zábavy (M. Kosík).

V neděli ráno otevřel dění pořad *Det'ská nedelná škola – hier, tanca a zábavy* (J. Švandová). Už tradičně se v tomto nescénickém programu střídal tanec, divadlo a zábavy s tvůrčími pracemi. Současně v pořadu *Tance s priateľmi Európy* (J. Hamar, L. Herzanová) zahraniční soubory vyučovaly všechny zájemce svým tradičním tancům. Poslední z komornějších pořadů byly *Spomienky pod slamou* (J. Chudá, V. Feriancová). Opíraly se o život a dílo Zuzky Zgurišky, známé spisovatelky. Přinesly převážně žertovné příběhy a vyprávění a navodily návštěvníkům úsměvnou atmosféru. Dětský pořad v amfiteátru *Co sa škriepi, to sa líbi* (D. Moravčíková, R. Fábryová) obsahoval sled vystoupení dětských souborů ze západního Slovenska. Byl vystaven na vztazích mezi chlapci

a děvčaty a beze zbytku naplnil své poslání. Závěrečné *Slavnostné ukončenie Festivalu európskej tradičnej kultúry* (P. Pitoňák) bylo typickým festivalovým galaprogramem. Vystoupil v něm výběr účinkujících z celého Slovenska i zahraniční soubory. Stal se důstojným rozloučením a zakončením slavností.

Jak už jsem poznamenal výše, myjavské slavnosti vykročily na novou cestu. Potěšitelné je, že se nevzdaly toho, co je pro ně typické – kulturního dědictví domácího regionu a z toho plynoucí nevšední atmosféry. A toto vše okořenily zahraničními kolektivy. Tato symbióza se ukázala být prospěšnou a úspěšnou.

Jan Krist

MFF STRÁŽNICE 2005 aneb STÍŽNOST NA NEODPOVĚDNOST DR. KARLA PAVLIŠTÍKA, JAKOŽ I SPRÁVEDLIVÁ MU ODPLATA

Pan doktor Karel Pavlišťík je zajiště mužem úctyhodným, ve folklorním hnutí persónou váženou, a i přesto, že často hovoří hlučně, používá přitom nespisovných výrazů, požívá zde všeobecného respektu. To jej však nezbavuje odpovědnosti vážit své návrhy a neuvádět tak v jejich důsledcích do zmatku a frustraci své bližní. Kupříkladu mne, posléze pak vás, milí čtenáři. Toto vše se totiž přihodilo, když mi zmíněný K. Pav-

MFF Strážnice 2005. Foto T. Hájek.

lišťik po jaru zavolal a zdvořile (to nemo-
hu popřít) se tázal, zda bych nenapsal
hodnotící soud o jubilejní Strážnici do
časopisu Národopisná revue. Využil
přitom některých bočních fint, lichotil mi
a přes mé námitky, že nejsem etnologic-
ky vzdělán, nejsem členem folklorního
souboru, ba dokonce nepocházím ani
z Moravy, listivě tvrdil, že takového laika
právě hledají, aby pohled na přehlídku
byl jiný, neotřelý, nezacyklený letitou
zkušeností. Nejsem žádná měkota, ale
tady jsem podlehl. Dílem proto, že volal
právě K. Pavlišťik, dílem že byl teprve
duben a do Strážnice daleko. A teď to
mám a spolu se mnou i Národopisná
revue. Vážený čtenáři, chápej prosím
s vědomím výše uvedeného následující
řádky jako několik zastavení na strmé
kamenici, po níž vyvaluje Sysifos svůj
balvan. A vy, doktore Pavlišťiku, protřpte
si pěkně tu štrapáci se mnou.

Zastavení první – Strážnice jubilejní

Jubileum má vždycky své pro i pro-
ti. To, že se festival dožil šedesáti-
n, je úctyhodné, ještě úctyhodnější pak,
v jaké formě. MFF Strážnice bezesporu
představuje v moři nabídek různorodých
aktivit zábavy, kumštu, pseudokumštu,
společenských setkání zlatou rybku, jejíž
hodnota není ve slibech a barnumské re-
klamě, ale v odpovědnosti dramaturgie,
kvalitě zúčastněných souborů i jednotliv-
ců a (pro mne zvlášť) v opravdovém zá-
jmu všech o lidovou muziku, tanec, o tra-
dici jako takovou. Dokladem je noční
muzicírování mimo ohlášené programy,
bez záře reflektorů, bez potlesku, někde
stranou pod stromem, nebo jen tak na
trávníku. Letos na tu trávu hodně pře-
šlo, což mnohé takové produkce narušilo,
leč na přirozenosti chutě a potřeby žít
tou hudbou to nezměnilo pranic. Kulaté
jubileum přináší i některé mimořádné
povinnosti: Sluší se vítat důležité hosty,
sluší se řečnit, sluší se jubileum připomín-
nat. Sluší se tak trochu zdržovat to první
shora popsané, ale to je holt jubileum.
Co naděláte, doktore Pavlišťiku ...

Zastavení druhé – Slovan všude bra- try má

Jako netradiční účastník jsem si vy-
bíral z oficiálního programu dle doporu-
čení člověka povolaného, ředitele NÚLK
dr. Jana Krista, a svých sil. Přehlížím
teď programovou brožuru znovu, listuji
v ní a rád konstatuji, že volit bylo z čeho.
Program byl po mém soudu sestaven
s rozumem, s ohledem na jubileum a ta-
ké, snad jste to nepřehlédli, s akcentem
na slovanské tradice, folklor slovanských
zemí a jejich četná příbuzenství v tomto
směru. Nejsem žádný slovjanofil, leč
v těchto časech mi to připadalo jako pří-
jemné a vhodné gesto.

Zastavení třetí – Ještě k dramaturgii

Dramaturgie festivalu je zcela v ru-
kách pořadatele – NÚLK Strážnice
(samozřejmě s odbornou pomocí řady
externích spolupracovníků). To dává
nádherné šance a určitou míru svobody
festival zaměřit, stanovit cíl toho které-
ho ročníku, tematizovat program, vybrat
adekvátně účinkující, ovlivňovat, mít vše
v rukách. Leč současně to přináší o to
větší odpovědnost pořadatele za zdary
i případné nepodařenosti. Možná by tu
byla cestička k dělbě tohoto údělu: MFF
by mohl kupříkladu poskytnout prostor
národní přehlídce choreografií. O to víc
je mi proto líto, že se několikaleté sna-
žení o vytvoření systému postupových
přehlídek folklorní tvorby dospělých (pra-
covně nazvané přehlídkou choreografií),
nepodařilo díky zdrženlivému postoji
představitelů FoS uvést v život. Jeden
programový blok, jenž by byl vrcholnou
národní přehlídkou toho nejlepšího, co
se v souborech během určitého období
(v návrhu byl tuším interval dvouletý)
vytvořilo, by byl jistě atraktivní součástí
strážnického festivalu.

Zastavení čtvrté – co jsem viděl a o čem chci mluvit (pěšina se strmě zvedá a balvan těžkne)

*Nevěsta Strážnice, Předávání cen
MK, Kytice ze Slovácka, Vinšovníci ze
světa – Přiznávám, ve vzpomínce se*

mi tyto pořady pátečního večera smísily
dohromady a snad to nakonec není ani
na škodu. Ačkoli se názory na samotný
úvod festivalu na místě různily, přijal jsem
jej s respektem. Daň jubileu, představo-
vání hostů a předávání cen neucinily
z programu jen přehlídku „zasloužilých
medvěďů“. Více jsem si všimal našňo-
řené nevěsty a dařilo se mi vše ostatní
vztahovat k ní. Slavnostnost a obřadnost
byly na místě, nepůsobily ani směšně,
ani nad míru zdoluhavě. Naopak, takové-
mu Josefu Režnému chtělo by se mi tles-
kat mnohem déle a vstoje. (Poznámka
na okraj: Také jste si všimli, jak se rychle
na pódiu od sebe odliší mezi VIP ti, kte-
ří o tradiční kultuře něco skutečně vědí
a přijíždějí ze zájmu, od těch, jež přibylí
pro politické body?)

Kytice ze Slovácka pohládila mou
literární duši inteligentním a lidským
slovním doprovodem Jiřího Jilíka. Kon-
krétnost a záměrná subjektivita textu
jistě přispěly k tomu, že jsem pak písně
a tance vnímal jako soukromý, niterný
zážitek. Je asi dáno mým zaměřením,
že mi paměť vybavuje silněji slova, než
obraz tanečníků a zpěváků. Chápal jsem
celý pořad jako zprávu o Slovácku, čím
bylo a čím snad je. V této zprávě mi text
pana Jilíka zdál se konsistentnější a jak-
si více prožitý. Ale to bude nejspíš tím,
že nejsem s to rozpoznávat detailněji
všechny ty jemné rozdíly v tanečních
krocích, rytmu a melodických křivkách.
Jako celek na mě však zpráva působila
docela silně.

Kytice Strážnici (o které ještě bude
řeč) mě zasáhla velmi podobně. S jedi-
nou výjimkou. Znovu se týká doprovod-
ného komentáře (holt jsem na ta slova).
Věty pronášené z reproduktorů, tuším
panem Lakomým, zněly kultivovaně,
vzletně, ale pro mě neorganicky k viděné-
mu obrazu. Nádhery z jeviště jen v mém
dojmu sentimentálně rozmělněly. Jako
by se autoři zalekli, že ta mozaika tance
a zpěvu není dost přesahující a závažná.
Má režisérská dušička mi našeptala do-
jem opačný: „*Kerak je něčeho moc, tak
je toho příliš!*“ Živé jeviště mi k zážitku
úplně stačilo.

Zastavení páté – ve skanzenu U Su- cháňků

V sobotu jsme se natěšeně vypravili do skanzenu. Těšení bylo strukturováno – na hry v Dětském dvoře, na přednášku doktora Antonína Přídala, na zkoušky souborů na trávníku uprostřed areálu (před dvěma lety byly ohromně bezprostřední, k „průběh“ se spontánně přidávaly další hlasy zvenčí a vznikaly sbory, z nichž se mi chvělo radostí srdíčko uvnitř hrudníku a sklenka rýňáku v dlaní) a konec konců i na to vínečko, jež bylo tehdy hojně distribuováno ze dvou či dokonce tří sklepů. Tak jsem si zakoupili košťovací sklenky a zavěsili je na krk.

Zpráva o realizaci natěšení, vážený doktore Pavlišťiku, následuje: *Hry pro děti* byly živější než dřív, o zájemce nebyla nouze a zábava se tu setkávala s poučením organicky a přirozeně, paráda! Do *Folklorní školy* vedené A. Přídalem jsme se málem nevešli. A kdybychom zůstali za dveřmi, bylo by čeho litovat! Pan Přidal „prolistoval“ folklorní materiál vcelku zevrubně, s náramným přehledem i nadhledem, upozorňoval nás na tematické shody, formální podoby textů pocházejících z jednotlivých folklorních oblastí, bavil i obohacoval. Byl pro mě nejpoutavější tam, kde jevy pouze nepopisoval a nevyčítal, ale pokoušel se je komparovat. To byla velká radost! A stejně velká radost byla z jazyka, kterým svou přednášku vedl. Takové bohatství a rozmanitost slovní zásoby, to způsobuje vnímavému posluchači rozkoš samo sobě. (Poctivě je však, doktore, třeba říci, že v psaní SMS je vám to celkem k ničemu.) Když si pan Přidal potřeboval „odpočnout“, poskytl prostor houslím a hlasu Jitky Šuranské. Tolik energie, jasu a radosti v jedné ženské a jednom nástroji! Také tady mi na patře svrbí slova o rozkoši, ale v případě půvabné houslistky je zadržuji, neb článek bude čist i má paní a ženské, jak víte, pane doktore, někdy přisuzují našim radostem jiné motivace, než jsou vlastní naší počestnosti. Rozjaření jsme opustili

folklorní školu, nachystání přidat té náladě ještě kapku jiskřivého moku. Jako žebráčci jsme, svírajíce v upocených dlaních košťovačky, obcházelí domečky, v nichž se prý včera nalévalo, ale byli jsme dosti příkře poučeni, že včera ano, zítra ano, dnes nikoli. Válka gangů zasáhla i Strážnici! Vinná válka ochudila nevinné o víno. Žízni a nejiskřiví opustili jsme skanzen a nakoupili v prvním stánku sedmičku rulandského. Bylo teplé, v láhvi zasunuté do papírového pytlíku. Nalévali jsme si chvatně a kradmo, jako v nějakém bláznivém Centrál parku v úplně jiné zemi jiného světadílu. A bylo nám tak neveselo, že jsme málem poobědvali hamburgera... Málem říkám, doktore Pavlišťiku, nakonec jsme neklesli tak hluboko!

A šlo se na verbuňk...

Zastavení šesté – jak se naparovat, aby to bylo krásné

Tohle mě ale opravdu zajímá. Do vsi dojedou verbíři v modrých kabátcích, zverbují chlapce, na tři, sedm, deset let na vojnu a ti mladíci se loučí – se svou milou, s rodiči, s kamarády, s vesnicí, kterou už možná v životě nespátrá, dávají sbohem. Ne objetím ani slzami, fortelně po chlapsku, furiantsky. Sólovým tancem. Ať všichni vidí, o jaký stromek ten místní palouk přichází, o jaký doubek, buk, modřín, jakou šťávou prýští, jak mocní jsou! I jak skrytě uvnitř plní stesku a obav. Proto zpívají. Jsou nadutí i bezbranní zároveň. Odcházejí do neznáma a smrtka jim právě blýskla před očima kosou. Tak tančí a zpívají. Navzdory. To je ten původní obraz. Ten odvozený je víc o kohoutím naparování před slípkami. Hledím na ty mladé muže, jak jeden po druhém vystupují na pódiu, a uvědomuji si, že to, co se tu přede mnou děje, je esteticky formovaný sexus v té nejčirší podobě, pyšný ve své individualnosti, přímočarý v ataku na druhé pohlaví. Sigmund Freud by jásal. Tady je to však soutěž, jde ještě o něco jiného – o vítězství. (Ale je to vlastně něco jiného?)

Sleduji paradox dvou protichůdných významů! Výtrysk individuální mužné síly a tvůrčího ducha je poměřován (spoután) pravidly, odvozenými vždy z určité folklorní oblasti, je pojmenováno, co se smí tam a tady ne, průnik přes hranici regionu je chybou. Na můj povel body dolů! Vymezení připomínající poněkud krasobruslařské povinné sestavy. Paradox proto, že tady na Strážnici tohle protnutí dvou obsahů zvláštním způsobem funguje. Sedíme obklopeni moravskou mládeží, kluci obdivně komentují jednotlivé kroky, skoky, obraty, děvčata znají tanečníky, vědí, kdo je silnější ve zpěvu, kdo v tanci. Fandí. Ale ne jako Baníku! Tady se nepíská na soupeře, a kdyby amfiteátr Zahrada obkroužila mexická vlna, jsem si jist, že by patřila všem. Upřímně si přeji, aby slovácký verbuňk uspěl v zápisu do seznamu kulturního dědictví UNESCO, ten úžasný paradox by dostal třetí rozměr.

(*Ad hoc* soutěž ve verbuňku – stejně jsem přesvědčen, že si kreativita tanečníků vynutí v budoucnu jakousi „volnou jízdu“, kde budou pravidla svobodnější. Ti nejlepší jsou ti nejméně spoutatelní, s tím neuděláte nic ani vy, doktore Pavlišťiku.)

Zastavení sedmé – před deštěm a s ním

Kytice Strážnici byla velkoryse pojatou přehlídkou kvality folklorních souborů. Ale nešlo jen o lineárně poskládanou mozaiku čísel, jízda králů nabídla rámec legendy stejně jako obřadnost strážnických nevěst. Obdiv k autorům pořadu, režii i bezchybné inspicí. Takhle komponovaný program v sobě skrývá neuvěřitelné množství organizačních rizik, tady plynul bez viditelných zádrhelů. Jako osvěžující déšť. Ten pak přišel skutečně. *Hosté z daleka i zblízka* se před ním dlouho ukrývali s nadějí, že se k nim štěstěna nakloní. Nestalo se. Mexická vlna a vytrvalost diváků tak byla jedinou radostí půlnočního Zámku. Nedělní reprízu pořadu už jsme bohužel neviděli.

Zastavení osmé a poslední – Strážnické legendy

Tenhle pořad se stane, o tom jsem přesvědčen, legendou sám o sobě. Kolikrát se setkají v jednom čase a na jednom místě takové hvězdy našeho folkloru, jako to dopoledne na Zahradě? Pořadu neublížil ani přímý rozhlasový přenos (médiu si většinou kladou takové podmínky, že autentický zážitek pokazí), nevtráivé moderování znělo určitě dobře z éteru a prospívalo i naživo. Především však šlo o vynikající výkony interpretů. Zážitek na celý život. Myslím, že i pro účinkující. Abych nevršil chválu tam, kde to povolnější učiní lépe, řeknu jen, co mě napadalo jaksí na okraj. Snad každý z vystupujících byl synem, neteří, dědkem, bratrancem někoho dalšího skvělého a známého. Tady to proklamované dědictví, tradice byly zhmotněny, doslova žily v těch lidech, krev kolovala z kapely do kapely, tepala stejným rytmem v cimbále, housličkách i v hrdlech zpěváků. Mluvil-li se o někom, kdo už nebyl, nesmutnilo se. On vlastně byl dál v tom synkovi, co právě cifruje, té dcerce, co tančí. Život jako nekonečný proud vzájemného předávání díla, muziky, krve, život jako vytrvalá řeka, do níž je třeba se ponořit, poponést ji v rukou i nechat se vláčet, protože ti před námi ji rozhýbali a my jen popostrkujeme dál ten proud, aby se dítě mohlo narodit a učit se prvním tempům. Abych nebyl příliš sentimentální. Tak tedy i plivnout do ní a vyčůrat se a trochu i zakrvavět, ať ti po nás vědí, že jsme tady byli! Ekologové dědičnosti ať se jdou vycpat!

Tlačím ten balvan až k samému vrcholu a vím, že se mi po právu, věren legendě, za okamžik vymkne z rukou a s rachotem se vydá zpět k úpatí. Dívám se, jak mě opouští, jak se líně, ale se strašnou jistotou pohnul zpět. Nabírá na rychlosti, drtí kameny pěšiny na štěrky, je neúprosný. Víte, pane doktore Pavlišťku, že jsem byl rád na letošní Strážnici? Nelituji té daleké cesty. Neželím ani té námahy s balvanem. Vy litujte, pane

doktore, vy litujte, že jste mi tenkrát zavolal. Litujte, neboť už to tušíte. Že Vám ten sysifovský šutr právě padá na hlavu. Každý holt svého štěstí strůjce.

František Zborník

JITKA MATUSZKOVÁ – VĚRA KOVÁŘŮ: VINOHRADNICKÉ STAVBY NA MORAVĚ / VITICULTURAL BUILDINGS OF MORAVIA. Šlapanice: ERA 2004, 302 stran česko-anglického textu, 670 fotografií, mapy.

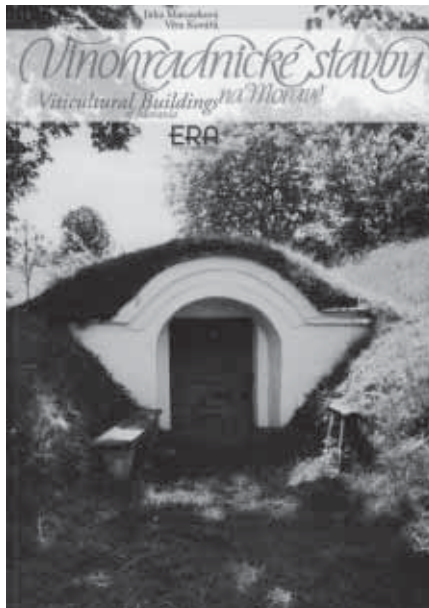
Brněnské vydavatelství ERA se specializuje na problematiku historické i soudobé architektury. Pod názvem ERA 21 vydává časopis pro trvale udržitelnou architekturu a stavitelství a v edici *Průvodce architekturou* realizovalo dva svazky věnované židovským stavebním památkám v českých zemích a jeden svazek o židovských památkách v Brně. Další titul zmíněné edice je zaměřen jiným směrem, na problematiku vinohradnických staveb, které jsou na jižní Moravě reprezentovány vinařskými skle-

py a lisovnamy, nejčastěji označovanými jaké „búdy“.

Vzhledem k tomu, že pěstování vinné révy a stavební projevy spojené se zpracováním vína výrazně formovaly sídelní krajinu jižní Moravy i tradiční kulturu moravských Slováků a podyjských Němců na Znojemsku a Mikulovsku, věnovali se jim vedle archeologů a historiků také národopisci. K zakladatelům národopisného bádání o vinařství na Moravě bezesporu náleží Josef Klvaňa, autor časopiseckých prací i souborné stati v monografii *Moravské Slovensko* (1918). Další kapitolu etnografického výzkumu uzavřel svými syntetickými díly *Tradiční vinařství na Moravě* (1974) a *Jihomoravské vinohradnictví* (1980) Václav Frolec. Zasadil jihomoravské vinařství do širších středoevropských souvislostí a sledoval jeho historický vývoj od prvních zpráv až po združenostné formy druhé poloviny minulého. Důraz kladl na vinařské aktivity lidových vrstev.

Téměř po čtvrt století se na knižním trhu objevuje další publikace věnovaná vinařské a vinohradnické problematice. Jejími autorkami jsou pracovnice Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště Brno, Jitka Matuszková a Věra Kovářů, které se dlouhodobě věnují problematice lidového stavitelství, jeho dokumentace a památkové ochrany. J. Matuszková se s vinařskou problematikou seznámila ještě na svém dřívějším pracovišti, v Regionálním muzeu v Mikulově, kde vinařství patří ke specializaci muzea.

S ohledem na profil edice je nová publikace změřena na stavební projevy, které jsou v jihomoravských vesnicích a městečkách s pěstováním vína spojeny. V jejím úvodu se dovídáme, že podle současné platné legislativy (zákon č. 321/2004 Sb. a vyhláška 324/2004 Sb.) jsou v České republice vyhlášeny dvě vinařské oblasti – moravská a česká. V rámci moravské oblasti pak byly vymezeny čtyři podoblasti, a to mikulovská, slovácká, velkopavlovická a znojemská. Došlo tím ke spojení starších

vinařských regionů do větších celků, které jsou jistě racionálně stanoveny na základě půdních, klimatických a technicko-pěstitelských kritérií. Jak ovšem poznamenává J. Matuszková, z hlediska lexikálního jsou zvolené názvy nelogické v tom, že kontaminují označení geografické s etnografickým. Publikace se nového členění do čtyř vinařských podoblastí nedrží, ale vychází ze starší, detailnější klasifikace, která rozlišovala vinařskou oblast brněnskou, bzeneckou, kyjovskou, mikulovskou, mutěnickou, Podluží, strážnickou, uherskohradištskou, velkopavlovickou a znojemskou. Detailním údajům o stavu vinohradnických staveb v jednotlivých lokalitách předchází informace o historickém vývoji vinařství na Moravě, typologii vinohradnických staveb, o stavebních materiálech a konstrukci, zpracovatelských technologiích a používaném nářadí (lisy), až k právním normám (horenské právo) a zvykovým a folklorním projevům. Některé údaje by bylo třeba časově zařadit, aby čtenář nenabyl dojmu, že archaické zpracovatelské technologie se stále používají.

Stěžejní část publikace zahrnuje podrobnou dokumentaci a stavebně historickou analýzu vinohradnických staveb, tj. sklepů a lisoven ve výše vyjmenovaných vinařských oblastech od brněnské až po znojemskou. Spolu s pedologickými poměry a historickými fakty autorky uvádějí statistické údaje o počtu vinařů a rozloze vinohradů a vypočítávají vinařské obce, které do oblasti náležejí. Ve výběru se pak těm nejvýznamnějším detailně věnují. K základním faktografickým údajům patří seznam vinohradnických tratí (hor), počet registrovaných vinařů a výměra vinohradů. Na základě historických pramenů, odborné literatury a terénních průzkumů se autorky snaží osvětlit lokální genezi vinohradnických staveb, rekonstruují jejich vývoj a informují o současné podobě bez ohledu na stavebně historickou hodnotu. Řada dokumentárních fotografií zobrazuje i drobné sakrální stavby a objekty nebo názorně vyzdobu z druhé poloviny minu-

lého století, která je názornou ukázkou estetického cítění družstevní vesnice. Oproti Frolcovým pracím se publikace zaměřila i na oblast Mikulovska a Znojemska, kde po roce 1945 došlo k vysídlení německého obyvatelstva a noví majitelé vinařských usedlostí se technologii pěstování a zpracování vinné révy museli učit. Ukazuje se, že zdejší sklepy a lisovny mají více stylových znaků než oblasti slovácké.

Publikace přináší 670 barevných fotografií, jen některé historické snímky jsou černobílé. Na konci najdeme sice soupis autorů fotografií, ale časové údaje, kdy byly záběry pořízeny chybí. Lze tedy předpokládat, že pocházejí z doby nedlouho před vydáním knihy.

Zaměření na současnost a širší využití publikace evokuje informace o vinařských stezkách včetně instruktážních mapek jednotlivých tras.

Publikace J. Matuszkové a V. Kovářů je poselstvím nejen o stavu moravských vinohradnických staveb na počátku 21. století, ale zároveň názorným svědectvím o proměnách tradiční vesnické kultury ve dvacátém století. Ve zbytcích (zejména díky úsilí památkové péče) sice zůstaly zachovány areály a jednotlivé objekty tradičních vinohradnických staveb, větší část stavebního fondu je svědkem pragmatického myšlení a estetických představ poválečných a současných majitelů.

Miroslav Válka

BOHUSLAV BLAŽEK: VENKOVY. ANAMNÉZA, DIAGNÓZA, TERAPIE. Šlapanice: ERA 2004, 184 stran, 105 barevných fotografií Kryštofa Blažka.

Společné dílo sociálního ekologa Bohuslava Blažka (předčasně zemřelého 20. 11. 2004) a jeho syna Kryštofa, architekta a fotografa, sleduje problémy současného venkova, přesněji venkovů, protože podle teze B. Blažka nelze hovo-

řit o venkově v jednotném čísle. Venkov není homogenní v prostoru ani čase, proto tedy použitý plurál. Jak signalizuje podtitul publikace a použité termíny z oblasti medicínské, situace současného venkova není v pořádku, a tak se autor snaží určit diagnózu a navrhnout odpovídající terapii. Jak je pro Blažkovy práce signifikantní, jeho názory jsou ostře vyhraněné, zejména pokud se týká hodnocení nedávné minulosti, tj. kolektivizace zemědělství a družstevní vesnice, česko-německých vztahů a dalších citlivých otázek historie druhé poloviny 20. století. Z historických reálií zajímají autora jen ty, které se bezprostředně dotýkají současnosti, ať už v pozitivním nebo negativním smyslu. I když se v textu objevují citace etnografické literatury (Mencl, Vařeka, Fryšová, Spirhanzl Duriš), Blažek jejich prostřednictvím rekonstruuje zašlou realitu českého venkova a jsou mu pendantem k současné, často tristní situaci. Celá práce není v žádném případě etnografickým dílem, Blažek pokračuje v tradici české rurální sociologie a své názory opírá o poznatky současných západoevropských a amerických sociologů a ekologů.

Blažek si pro svou anamnézu a diagnózu českého venkova vybral tři mikroregiony s odlišnými přírodními podmínkami i historickým a společenským vývojem. V severních Čechách, v bývalých Sudetech jde o oblast mezi Českou Kamenicí a Růžovou. Je přiležitost k zamyšlením nad charakterem krajiny a cestami, jimiž je protkána. Devízou je proti západoevropskému prostoru stále její otevřenost a volnost cest. Další téma, které se nabízí, je kámen jako stavební materiál horskému kraji nejvlastnější. Četné užití v minulosti při budování komunikací, zídek a plotů kontrastuje s novodobými imitacemi. Pro české pohraniční oblasti byl od 19. století charakteristický rozvoj turistiky, formy využití volného času pro střední vrstvy. I když odsun německého obyvatelstva znamenal pro tyto aktivity doslova pohromu, autor přináší pozitivní doklady

o snahách navázat na zprerthanou tradici. Česko-německá otázka je jenom jedním z mnoha takových tabu, které deformují náš veřejný život a celou sociální a duchovní oblast, konstatuje a své názory rozvádí nad záběry zničených náhrobků bývalého německého hřbitova nebo v souvislosti s pozůstatky koncentračního tábora Rabštejn. Devastované nebo již opravené sakrální památky zase otevírají téma religiozity. Východisko Blažek vidí v občanských iniciativách místních obyvatel zaměřených na péči o kulturní dědictví. Ne vždy se však setkají s patřičnou odezvou institucí, které tyto iniciativy musí oslovit, tj. katolická církev a památková péče.

Mikroregion CHOPOS je další oblastí, která se dostala do Blažkova zorného úhlu. Pod tímto poněkud nesrozumitelným názvem se skrývají první písmena názvů zakladatelských obcí mikroregionu – Chotýšan a Postupic. Kraj jihozápadně od Českého Šternberka sousedí na jedné straně s Herbenovým Hostiřovem, z druhé strany s Ouběnicemi historika Josefa Petráně. Přirozené, zdola vzniklé sdružení několika obcí je Blažkovi příležitostí k zamyšlení nad těmito iniciativami, které svou inspiraci našly v sousedním Bavorsku a Rakousku a které nemají nic společného s direktivním střediskovým systémem, jenž od sedmdesátých let 20. století decimoval český venkov. Pro zdejší sídla je základním urbanistickým prvkem náves. Čtenář je seznámen s různými možnostmi jejího řešení a společenského užití, Blažek nachází neotřelá vesnická zákoutí a lapidárně poukazuje na markantní rozdíly mezi starou vesnickou zástavbou a novostavbami. Charakterizuje stavební principy města a jejich šíření do vesnického prostředí, všude tam, kde dochází k industrializaci a budování byť nevelkých průmyslových podniků.

Posledním regionem, kterým autoři procházejí a sledují svým kritickým i chápajícím okem, jsou soběslavská Blata, konkrétně vesnice Záluží, Komárov, Nažice ad. Blata s výraznými

projevy lidové architektury jsou Blažkovi příležitostí k sentencím o problémech vlivu slohové architektury na vesnický dům. Cituje uměleckohistorické názory V. Mencla na jihočeský „selský barok“ a přichází s tezí o slohu jako skryté formě represe. Domnívá se, že mýtus venkovského lidu a jeho stylu komunistická propaganda potřebovala, aby jím přikryla zločiny násilné kolektivizace (s. 130). Autoři prezentují negativní zásahy do stavebního fondu jihočeské vesnice, na druhé straně kvitují jevy vyrůstající z činnorodého kutilství a tvořivé improvizace, i když výsledky jsou navýsost nestylové.

Publikace B. Blažka přináší jiný pohled na český venkov, než jaký jsou etnologové zvyklí. Hodnotí nejen hmotné reálie, ale také sociální jevy, a snaží se poodhalit venkovskou duši a ducha. Mnohé z jeho názorů jsou příliš kategorické a rigorózní a dalo by se s nimi polemizovat, protože v historické perspektivě se jeví v jiném světle. S nadsázkou lze konstatovat, že autor sleduje venkov zvenku pohledem chirurga, který se pacienta neptá na jeho názor.

Miroslav Válka

ALENA VONDRUŠKOVÁ – IVA PROŠKOVÁ: KRAJKÁŘSTVÍ. Praha: Grada 2004, 164 stran, bar. přílohy.

Nakladatelství Grada Publishing, a.s. ediční řadou *Řemesla – tradice – technika* přispívá výrazně k realizaci vládního usnesení z roku 2003 o účinnější péči o tradice lidové kultury, zejména o lidová řemesla. Touto ediční řadou také odpovídá na soudobý zájem lidí o lidovou rukodělnou práci, jakkoliv ji zatím hledáme spíše na novodobých trzích lidových řemesel než ve specializovaných prodejnách.

K řadě dosavadních monografií například o drátenictví, sklářství nebo kovářství přibyla letos obsáhlá práce Aleny Vondruškové a Ivy Proškové – ředitelky

Vzdělávacího spolku v Praze, provozujícího i krajkářskou školu. Jejich kniha pod názvem *Krajkářství* je komplexním přehledem historického vývoje krajkářství v Evropě i v českých zemích a erudovaným popisem technik paličkování i typů českých krajek. Text doprovází i instrukativní kresby a bohatá fotodokumentace.

Podle autorek se krajkářství rozšířilo do Evropy z Itálie prostřednictvím prvních vzorníků, i když počátky krajkářské technologie lze hledat spíše v Malé Asii. K rozvoji krajkářství v Evropě došlo zejména v 17. a 18. století. Autorky popisují rozsáhlou výrobu krajek v nizozemských Flandrech, ve Francii, v různých regionech Španělska a výklad doprovází mapkami a také reprodukcemi ukázek dochovaných krajek z těchto zemí.

Největší část historického přehledu je věnována krajkářství v českých zemích v 18. a 19. století, jeho organizaci i počátkům krajkářského školství. Samostatný oddíl pak zaujímá přehled vývoje českého krajkářství ve 20. století, rozvíjejícím se zásluhou Státního ústavu školského pro domácí průmysl, po roce 1945 přejmenovaného na Školský ústav umě-

lecké výroby, a zásluhou Ústředí lidové umělecké výroby a družstev umělecké výroby, jako bylo například družstvo Vamberecká krajka. Ceněným zdrojem informací je také biografie předních českých krajkářek s přehledem jejich ocenění na bruselském *Biennale Internationale de la Dentelle* a na dalších světových výstavách krajek.

Důležitou součástí knihy je oddíl Technika paličkování, představující nástroje a pomůcky pro hotovení krajek, popisující přípravné práce a uvádějící základní technické pojmy. Přehlednému vzorníku na černobílých i barevných fotografiích předchází slovníkový přehled typů českých krajek a knihu uzavírá slovník jejich základních druhů, seznam použité literatury a také jmenný a místní rejstřík, umožňující snadnější orientaci v množství informací v textu. Ediční řada *Řemesla – tradice – technika*, s níž přišlo nakladatelství Grada, reaguje na obnovený zájem lidí o rukodělnou výrobu, opírající se o tradici jako nositele řádu, ale tvořící podle potřeb a vkusu současnosti.

Josef Jančář

VLASTA ŠABIĆ: RUHO. CLOTHES. Osijek: Muzej Slavonije 2002, 191 stran, angl. resumé.

V roce 2002 uspořádalo etnografické oddělení vlastivědného muzea v Osijeku výstavu slavonských krojů, k níž vydalo reprezentativní katalog vybavený množstvím černobílých, hlavně však barevných vyobrazení. Za připomínku tu snad stojí, že Slavonie, popřípadě Slavonsko (srbochorvatsky Slavonija), je historické území ve východním Chorvatsku mezi Drávou, Dunajem a Sávou.

Muzeum v Osijeku, z jehož majetku byly exponáty vybrány, vzniklo už v roce 1877, ale samostatné etnografické oddělení bylo zřízeno teprve před padesáti lety. Protože lidové kroje tvoří polovinu jeho sbírkového fondu, rozhodli se pra-

covníci muzea uspořádat jejich výstavu, která se měla stát jakýmsi *entré* k připravované stálé expozici většího rozsahu. Koncepce výstavy vycházela z dlouholetého bádání muzejních etnografů, jež se obrazilo hlavně ve vytčení regionálních variant slavonských krojů, které se v tomto duchu prezentovaly v sedmi oddílech: Baranja, okolí Osijeku, Podravina, Dakovština, západní Slavonije, Posavina a oděv chorvatských Šokců ve Vojvodině. V úvodní části katalogu nachází čtenář stručné charakteristiky regionálních krojových variant, bohužel v nich není věnována žádná pozornost přínosu jinorodých etnických společenství, která se tu v minoritním postavení a za složitých historických podmínek podílela na formování lidové kultury. Byli to např. Srbové, Němci a také Češi.

Na výstavě byly zastoupeny prosté pracovní kroje i honosné součástky, jako například soukenné kabáty s bohatou výšivkou a aplikací ve velkých ornamentálních plochách. Je zřejmé, že základem ženského kroje byly košile (rubina), v mnoha případech ozdobené drobnými sklady od krčních otvorů až po spodní lemy, jako se objevují též na plátěných sukních, a to hlavně z Baranje. Převládá rostlinná výšivka, jen tkané zástěry s geometrickými vzory u krojů z Baranje ukazují na blízkost srbského, „balkánského“ typu. Vzhledem k době vzniku vystavených krojů je pochopitelné, že se v jejich výzdobě obráží posun ornamentiky od původních lidových k přejatým vzorům. Týká se to též materiálu použitého k výzdobě, uplatňují se zlaté nitě, korálky apod. Celkový ráz krojů dokresluje jejich doplňky a šperky, kupodivu jsou jen zřídka předvedeny úpravy ženské hlavy.

Vlastní katalog je složen ze 171 položek – barevných fotografií jednotlivých oděvních součástí či celých krojových kompletů, doplněných odborným popisem, který z hlediska odbornosti zasluhuje obdiv jako nejceněnější část textu. Každý exponát je popsán do nejmenších podrobností, charakterizuje textilní materiál, techniku jeho zhotovení, veškerou

výzdobu, nadto uvádí rozměry, datování vzniku, inventární číslo, rok a způsob získání. Datování, které zpravidla představuje v muzejních dokumentacích tvrdý oříšek, mohlo být pro chorvatské etnografy snazší potud, že vystavené kroje pocházejí v drtivé většině až z počátku 20. století. Nepochybně však je, že katalog takto zpracovaný překračuje rámec původního záměru dočasné výstavy, po jejímž skončení zůstává důležitým a trvalým studijním materiálem. Přesvědčuje především svým hutným obsahem, systematickostí a pečlivostí zpracování, ale upoutává také svým výtvarným řešením, na jaké jsme zvyklí převážně jen u příležitosti velkých uměleckohistorických výstav.

Alena Jeřábková

GIL'A – ĎILA – GIL'ORA. PÍSNĚ OLAŠSKÝCH A USEDLÝCH ROMŮ. Muzeum romské kultury o. p. s. za podpory Ministerstva kultury ČR a The Brian Guinness Charitable Trust. Brno 2002.

Editorka a autorka většiny nahrávek Eva Davidová se zabývá problematikou života Romů a romskou kulturou už téměř půl století. Kromě jiného věnovala pozornost také folklorním projevům, pohádkám, vyprávění a zejména zpěvu. Její nejstarší nahrávky romských písní, z nichž některé představuje v recenzovaném CD, pocházejí z roku 1957. V rámci dokumentace romské hudby započala na konci 60. let minulého století její spolupráce s etnomuzikologem, vědeckým pracovníkem tehdejšího Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV (dnes Etnologický ústav AV ČR) Jaromírem Gelnarem, který zajistil také profesionální technickou úroveň terénních nahrávek a následně se pak podílel na dalším zpracování zvukových záznamů. (Originály těchto záznamů z let 1968-1972 jsou uloženy ve sbírkách Etnologického ústavu AV ČR v Brně. Pro další zpracování z nich byly pořízeny kopie pro

pražské pracoviště EÚ a další kopie byla vytvořena pro Muzeum romské kultury v Brně v době, kdy tato instituce začala vytvářet svůj sbírkový fond folklorních projevů.) Edičním výstupem spolupráce E. Davidové a J. Gelnara byla gramofonová deska *Romane gila* vydaná v roce 1974 a obsahující písně olašských i usedlých Romů. Je doplněná odborným komentářem a vlastně prvním uceleným pojednáním o charakteru slovesné i hudební stránky romské hudby. V té době šlo o ojedinělý ediční počín tohoto druhu. V roce 2002 vydala Eva Davidová spolu s Tomášem Šenkyříkem – jako součást činnosti brněnského Muzea romské kultury – další zvukovou edici, tentokrát v podobě CD. V třiceti šesti ukázkách, což je pochopitelně jen malá část z celkového rozsahu 1500 zaznamenaných písní, se představují výsledky terénního výzkumu z období let 1957-1986. Písně jsou rozděleny do tří oddílů, a to na písně olašských a usedlých Romů a na novou tvorbu. Jde o nahrávky vokálních projevů, popř. s charakteristickým doprovodem, který tvoří luskání prsty, výkřiky, podupávání či rytmičky vyřazené zvuky. Pouze nová tvorba přijala i nový způsob doprovodu – kytaru.

V předkládaném materiálu se vydělují vyhraněné písňové skupiny: v prostředí olašských Romů to jsou táhlé projevy, které se uplatňovaly při přátelských posezeních, besedách anebo při pohřbech. Rytmičné, popř. taneční útvary se zpívaly na rodinných oslavách, jako byly svatby nebo křtiny. Nápadné jsou některé znaky charakterizující tyto hudební projevy, např. úvodní formule na začátku zpěvu, kterou se zpěvák obrací k posluchačům. Následuje zpěv a reakce posluchačů, kteří se někdy ke zpěvu přidávají. V písních usedlých Romů je zachycena písňová tvorba slovenských a maďarských příslušníků menšiny, kteří přišli do českých zemí po roce 1945. I zde je podobné dělení jako v předchozí skupině na pomalé (táhlé) – *žalosne, čorikane gila*, písně se sociální tematikou a na rytmičné písně a popěvky

často s taneční funkcí – *khelibnaskere gila*. Nová tvorba vychází z tradičních projevů. V některých případech jde o nově vytvořený text reagující na současný život romské skupiny, zastoupeny jsou rovněž nově složené celé písně. Aktuálnost je nápadná hned v incipitech, jako je tomu třeba v písni *Karvinata bari šachta* (*V Karvině je velká šachta*). Pokud jde o hudební stránku, upozorňuje T. Šenkyřík na výskyt starých tonálních struktur a pentatonických útvarů. Jako nejčastější tóninu táhlých písní uvádí aiolskou mollovou stupnici, popř. se zvýšeným sedmým stupněm v závěru. Charakteristickým znakem je i výrazné odsazení finál. Proti rytmicky uvolněnějším písním olašských Romů stojí pravidelnější struktury v písních usedlých Romů a rytmická stavba nově složených písní ovlivněná jazzem, rockem a dalšími módními hudebními směry.

Edice je vybavena trojazyčným průvodním textem – v češtině, romštině a angličtině. U písní najdeme základní pasportizační údaje, u některých jsou připojeny přepisy textu a jejich překlady.

V této edici se posluchači nabízejí cenné zvukové dokumenty, díky dodatečným úpravám, jež umožňuje současná technika, také zkvalitněné starší záznamy. Spolupráce s vídeňským Phonogrammarchivem rakouské akademie věd při realizaci zvukového nosiče znamenala přínos a nepochybně přispěla ke zdatu edice. Ta odráží celoživotní soustavou výzkumnou činnost a živý zájem E. Davidové o kulturu etnika žijícího po staletí v českém prostředí, o němž však stále tak málo víme. Recenzované CD je jednou z cest k jeho bližšímu poznání a dodejme, že velmi účinnou.

Marta Toncrová

LENKA BRÁZDILOVÁ: ETNOGRAFIE VÝŠKOVSKÉHO JAZYKOVÉHO OSTROVA. Edice Stopy – Edition Spuren, Band 1. Ed. Eva Habel. München: Sudetendeutsche Verlagsgesellschaft

2004, 116 stran včetně obrazové dokumentace.

Nebývá zvykem recenzovat v tomto odborném časopise práce středoškolských studentů. Výjimkou je vlastivědné pojednání studentky vyškovského gymnázia nazvané *Etnografie vyškovského jazykového ostrova*. Že je etnografie vědní obor, nikoliv jednotlivá studie, a že jazykovým ostrovem míní autorka německý jazykový ostrov, vyplývá z textu dvojazyčné publikace, která je prvním svazkem nové edice nazvané *Stopy*. Ta má přispívat k porozumění mezi sudetskými Němci a Čechy a také k historii regionů, v nichž po staletí žilo obyvatelstvo německého původu, jehož kultura a způsob života byly v mnohém odlišné od majoritní společnosti.

To se snaží zachytit autorka, dobře ovládající němčinu, ve své několikrát oceněné školní práci. Podnětem jí byly internetové stránky Němců odsunutých před šedesáti lety z německých vesnic na Vyškovsku. L. Brázdilová se snažila zjistit co nejvíc informací o jejich životě z archivních pramenů, ale zejména od členů sdružení Gemeinschaft Wischauer Sprachinsel a z jeho spolkových novin Wischauer Heimatbote.

I když nejde o vědecky erudované dílo, je nepochybně zajímavým podnětem pro hlubší výzkum dějin kultury a způsobu života etnických menšin v našich zemích. Práce přináší poznatky o původu zdejšího německého osídlení, o starobylém jazyce obyvatel, o početnosti německého osídlení v obcích vyškovského okresu, o jejich školách i o rodinném životě, o krojích a zvycích. Na vydání, iniciovaném Gemeinschaft Wischauer Sprachinsel, se výrazně podílela zejména editorka vydání Eva Habel. Součástí knížky jsou fotografie z první poloviny 20. století z Muzea Vyškovska i fotografie, pořízené autorkou v Bavorsku, dnešním sídlem bývalých obyvatel německých obcí Vyškovska.

Josef Jančář

MICHAELA ŠKVÍROVÁ – KAREL MLA-TEČEK: ROSTĚNICE – ZVONOVICE. Vydala obec Rostěnice – Zvonovice 2004, 90 stran českého a německého textu + barevná fotopříloha.

Stále existují v našich dějinách místa, kolem nichž se chodí po špičkách, nebo se alespoň obcházejí. Týká se to především života a kulturního dědictví našich bývalých občanů německého původu. Němci u nás nežili jen v příhraničních oblastech, obecně a souhrnně někdy ne zcela přesně zvaných Sudety, ale také v několika jazykových ostrovech ve vnitrozemí. Týká se to hlavně území Moravy. S potěšením můžeme konstatovat, že v posledních letech se mění situace zvláště kolem bývalého vyškovského jazykového ostrova. Němečtí obyvatelé těchto vsí se vracejí (jako jinde) na návštěvu rodných obcí a navazují zpretrhaná pouta. Projevuje se to hlavně v opravě zanedbaných památek a místních významných objektů. Ale ukazuje se to i ve sběru a zpracovávání jejich kulturního dědictví. Jde o těžkou práci, protože se stále naráží na nedostatek pramenů. Některé byly zcela zničeny, jiné jsou dochovány jen v torzech. A opřít se o ústní tradici má často ještě menší naději na úspěch. Přesto se objevují první vlaštovky.

Jednou z nich je i námi představovaná publikace, vydaná u příležitosti slavnostního otevření rostěnického Obecního domu v roce 2004. Autoři se v úvodní kapitole zabývají historií a proměnami obou obcí do počátku 2. světové války. Citují zde i soupis půdy (tereziánská rustikální fassé z roku 1749) a sčítací operáty z roku 1890. Druhá kapitola se zabývá léty 1939 – 1948. Ukazuje se, že postoje zdejších Němců se do jisté míry lišily od oblastí tzv. Sudet, že nebyly až tak protičeské a protidemokratické. Zajímavou přílohu tvoří seznam českých obyvatel po roce 1945, včetně lokalit, z nichž přišli. Třetí kapitola seznamuje s vývojem po roce 1948, čtvrtá pak s rostěnickým kostelem sv. Cyrila a Metoděje. Další části

jsou věnovány lidovým zvykům a krojům, venkovskému domu, zemědělství a řemeslům. Samostatnou kapitolu má též Lidový dům v Rostěnicích, postavený v roce 1925, dnes vlastně rekonstruovaný Obecní dům. Přílohu k této části publikace tvoří tři ohlasy o tomto objektu získané z dobového německého tisku.

Z tohoto krátkého nástinu se může zdát, že útlá česko-německá knížečka si snad ani nezaslouží větší pozornosti. Opak je však pravdou. Doplněna o řadu zajímavých historických dokladů, dobových, ale i barevných fotografií ze současnosti je nejen svědectvím vztahu původních (bez jejich pomoci a materiálů by asi nevznikla) i dnešních obyvatel ke svému kraji a obci, ale také možná naznačuje cestu k zaplnění bílých míst našich dějin.

Jan Krist

CENY ČESKÉ NÁRODOPISNÉ SPOLEČNOSTI ZA ROK 2004

Na Mezinárodním folklorním festivalu ve Strážnici vyhlásili 25. června 2005 zástupci Hlavního výboru České národopisné společnosti oficiálně výsledky ankety „O nejúspěšnější počín v oboru za rok 2004“. Již tradiční anketu zorganizovala Společnost pro své členy na jaře letošního roku ve třech základních kategoriích, jež se ustálily v průběhu její existence. Šířeji koncipovaná Čestná cena (bez finančního ohodnocení) je udělována za významný počín k rozvoji oboru aktuálně vázaný také na uplynulý rok.

V kategorii „Publikace“ získala 1. cenu PhDr. Alexandra Navrátilová, CSc. (Etnologický ústav AV ČR Brno) za knižní monografii *Narození a smrt v české lidové kultuře* (Praha: Vyšehrad 2004). Publikace navazuje na dřívější aktivity nakladatelství Vyšehrad věnované tematice tradiční lidové kultury. Autorka se problematikou mezních životních okamžiků zabývá dlouhodobě, sleduje je ze širokého kulturně historického pohledu a doklá-

dá na bohatém etnografickém materiálu jejich mnohovrstevnatost a synkretičnost. Rozsáhlá je i obrazová příloha různého charakteru.

„Výstava, expozice“ je další kategorií ankety. V ní dostali nejvíce hlasů odborní pracovníci Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně PhDr. Karel Pavlišťík, CSc. a PhDr. Alena Prudká, kteří na malenovickém hradě (hájence) vytvořili novou stálou expozici *Dřevo, proutí, sláma v tradiční rukodělné výrobě*. Zpřístupněna byla 23. října 2004. Téma domáckého zpracování přírodních materiálů má na Zlínsku a Podřevnicku dlouholeté badatelské zázemí a bylo spojeno s agilní sbírkotvornou činností. Obojí mohli autoři zúročit v uvedené expozici. Ocenění převzal spolu se jmenovanými odborníky také ředitel muzea PhDr. Ivan Plánka.

První cenu v kategorii „Vědecká konference, národopisná akce, výzkumný projekt“ obdrželi organizátoři vědecké konference *František Sušil – odkaz a inspirace*, brněnské pracoviště Etnologického ústavu Akademie věd České republiky a Městský úřad Rousínov. Konference, která proběhla v Rousínově 8. června 2004, byla jednou z akcí pořádaných k jubileu 200. výročí narození slavného Moravana, k jehož sbírce lidových písní se vracejí nejen badatelé různých oborů, ale i folklorní soubory a aktivní hudebníci. Rousínovská konference se snažila upozornit právě na stále inspirativní odkaz Sušilova díla. K jejímu pozitivnímu ohlasu přispěl i sborník, který byl vydán péčí Etnologického ústavu AV ČR.

Čestnou cenu převzala PhDr. Zuzana Malcová, vedoucí Odboru regionální a národnostní politiky Ministerstva kultury ČR, za výrazný osobní přínos k podpoře a propagaci tradiční lidové kultury. Konkrétně lze uvést realizaci specializovaného grantového systému na přidělování finančních prostředků na výzkum a dokumentaci nebo aktivity v rámci Koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu.

Všem oceněným ještě jednou jménem národopisné obce gratulujeme.

Miroslav Válka

NÁRODOPISNÁ REVUE 3/2005

(Volkskundliche Revue 3/2005)

Herausgegeben vom Nationalinstitut für Volkskultur

696 62 Strážnice, Tschechische Republik

tel. 00420- 518 306 611, fax 00420-518 306 615

E-mail: info@nulk.cz

Die Ausgabe Nr. 3/2005 der Zeitschrift *Národopisná revue* hat als Thema die Volksbaukunst. Alena Dunajová widmet sich in ihrer Studie theoretischen Fragen des Denkmalschutzes in der Volksbaukunst (*Über Volksbaukunst und Denkmalschutz*), Miloslav Válka befaßt sich mit der Erscheinung der Holzbrücken (*Zur Problematik der Kommunikationsbauten aus Holz. Überdachte Brücken und Stege in Westmähren*). Markéta Hanzlíková bringt eine ausführliche Beschreibung eines konkreten Hauses aus der Umgebung von Zlín (*Haus Nr. 83 in Kašava*), ähnlich auch Petra Kalábová, die die Geschichte einer der Wassermühlen in der Horňácko-Region (*Čerešník's Mühle in Nová Lhota*) beschreibt. Martin Šimša bringt eine Siedlungsanalyse eines konkreten Ortes in der Horňácko-Region (*Entstehung und Siedlungsanordnung des Dorfes Nová Lhota*). Die Fotobeilage erinnert an das 80. Jubiläum der Gründung des Mährisch-Walachischen Freilichtmuseums in Rožnov pod Radhoštěm.

Die „Gesellschaftschronik“ enthält einen Glückwunsch zum Jubiläum des Musikers Kliment Navrátil (geb. 1925) und die Nachrufe über die Ethnologen Miroslava Ludvíková (1923 – 2005), Zdenek Hanzl (1944 – 2005) sowie die Choreographin Zdena Kyselá (1918 – 2004). Die regelmäßigen Rubriken enthalten Berichte über Konferenzen, Ausstellungen, Exkursionen, Festivals sowie Besprechungen neuer Bücher. Hier werden auch die Preisverleihungen der Česká národopisná společnost (Tschechische Volkskundliche Gesellschaft) für 2004 veröffentlicht.

Schlüsselworte:

Volksbaukunst, Denkmalschutz, Freilichtmuseum

NÁRODOPISNÁ REVUE 3/2005

(Journal of Ethnography 3/2005)

Published by the National Institute of Folk Culture

696 62 Strážnice, Czech Republic

tel. 00420-518 306 611, fax 00420-518 306 615

E-mail: info@nulk.cz

Journal of Ethnography 3/2005 deals with the theme of folk architecture. In her study, Alena Dunajová focuses on theoretical issues of the protection of folk architecture (*On Folk Architecture and Heritage Preservation*). Miloslav Válka deals with the phenomenon of wooden bridges (*On Wooden Communication Structures: Covered Bridges and Foot-Bridges in the Western Moravia*). Markéta Hanzlíková describes in great details a specific house built in the Zlínsko region (*No. 83 House in Kašava*); Petra Kalábová follows a similar aim: she describes the history of one of the water mills in the region of Horňácko (*The Čerešník's Mill in Nová Lhota*). Martin Šimša provides a settlement analysis of a specific location in the region of Horňácko (*The Origin and Settlement Structure of the Community of Nová Lhota*).

The photo supplement of the journal remembers the 80th anniversary of the founding of the Wallachian Open-Air Museum in Rožnov pod Radhoštěm. The Social Chronicle carries a congratulation to the life anniversary of musician Kliment Navrátil (born 1925), and obituary notices for ethnologists Miroslava Ludvíková (1923 – 2005) and Zdenek Hanzl (1944 – 2005) and choreographer Zdena Kyselá (1918 – 2004). Other regular columns come with conference, exhibition and festival news, reports from educational visits, and book reviews; the 2004 Awards of the Czech Ethnographic Society are published here as well.

Key words:

Folk architecture, heritage preservation, open-air museum

